

AVRASYA DOSYASI
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
2021

AVRASYA DOSYASI

STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Yaz 2021 Cilt: 12 Sayı: 1

Sahibi
AVRASYA BİR VAKFI ADINA

: Şaban GÜLBAHAR

AVRASYA DOSYASI
ASAM'ın Yayın Organıdır.

Editörler

: Dr. Ömer MURAT
Dr.Tuğçenur EKİNCİ FURTANA

Danışma Kurulu

: Prof. Dr. Ö.Alparslan AKSU (Hakem Kurulu Başkanı)
Prof. Dr. Ahad ANDİCAN
Prof. Dr. Ahmet İNCEKARA
Prof. Dr. Çağrı ERHAN
Prof. Dr. Enis ÖKSÜZ
Prof. Dr. Erhun EYÜBOĞLU
Prof. Dr. Erdal KEREY
Prof. Dr. İ. Hakkı AYDIN
Prof. Dr. Mahmut ARSLAN
Prof. Dr. Ömer ÖZKAN
Prof. Dr. Salih AYNURAL
Prof. Dr. Yedigir İZMİRLİ
Dr. L. Ruhsat ALPKAN
Dr. Mustafa YENİGÜN
Dr. Yalçın KOÇAK
Faruk SEZGİN

Yayın Kurulu

: Murat DOĞANAY (ASAM Başkanı)
Dr. Eray GÜÇLÜER - Dr. Ömer MURAT -
Dr. Tuğçenur EKİNCİ FURTANA - Özcan ÜNLÜ

Yazı İşleri Müdürü

: Ömer ÖZKAYA

Reklam ve Halkla İlişkiler Müdürü

: Cengiz BAYRAM

İrtibat

AVRASYA BİR VAKFI - ASAM

: Fatih Mah. Kızılay Sk. No: 19/A Küçükçekmece-İstanbul
Tel: 0212 580 08 53 - Faks: 0212 541 99 44
avrasyabirvakfi@gmail.com

web: www.asam.org.tr

e-posta: asam@asam.org.tr

Tasarım & Uygulama

: Selçuk ESER

Basım & Cilt

: Aktif Matbaa ve Reklam Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.

Matbaa Sertifika No

: 13978

ISSN

: 1302-5678

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Şaban GÜLBAHAR 4

SUNUŞ

Murat DOĞANAY 5

EDİTÖRÜN ÖNSÖZÜ

Dr. Ömer MURAT & Dr. Tuğçenur EKİNCİ FURTANA 6

GİRİŞ: YAPAY ZEKA EKONOMİSİ

Ömer ÖZKAYA 7

JEOPOLİTİK TEORİLER VE AVRASYA’NIN MERKEZİNDE GÜÇ SAVAŞLARI

Doç. Dr. Fahri ERENEL 11

TARİHİ TATAR KİMLİĞİ ÜZERİNE ÜÇ GÖRÜŞ

Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM 30

KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ’NİN AVRUPA-ÇİN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

Dr. Mehmet Ali KOÇAKOĞLU 40

KAZAKİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN EN SON DURUMU: HEDEFLERE ULAŞILDI MI?

Dr. Serdar YILMAZ 60

TÜRKİYE DİPLOMASİSİNDE HATAY’IN ÖNEMİ

Dr. Furkan KAYA 95

ORTA ASYA’DA UZAKTAN KUMANDALI BİR SAATLİ BOMBA: SU SORUNU

Dursun YILDIZ 113

ÖNSÖZ

Kıymetli “Avrasya Dosyası” okuyucuları,

Son iki yıldır dünyayı esir alan Kovid-19 ve buna bağlı olarak gelişen uluslararası politikalar bize yeni bir dünyanın işaretlerini veriyor. İki yıl öncesine kadar değişen dengeler, Doğu-Batı rekabeti ve sınırsız bir dünya tartışmaları yaparken bugün, salgından sonra dünyanın geleceğini konuşuyoruz. Yeni küresel düzen bizi yeni bir dil geliştirmeye ve bundan sonraki fikirlerimizi bu ufukla dile getirmeye zorluyor.

Küresel politikalar ve çevre ülkelerle ilişkilerimiz konusunda ufuk açıcı dosyalar yayınlayan “Avrasya Dosyası” isimli dergimiz, bu yeni dönemi de bütün detaylarıyla dikkatimize sunmak için tekrar siz kıymetli okurlarımızla buluşuyor. Avrasya Bir Vakfı bünyesinde 1999 yılında kurulan Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM), yaklaşık 20 yıldır ürettiği fikirler ve politikalar, önerdiği projelerle ülkemizin en seçkin düşünce kuruluşlarından biri olmayı başarmıştır. Türkiye’nin çevre bölgeleri hakkında yürüttüğü çalışmalar ve bu çalışmaların yayınlandığı “Avrasya Dosyası” isimli üç aylık dergi ile de kütüphanelerimize eşine az rastlanır bir miras bırakmaktadır.

ASAM, hem yürüttüğü projeler hem de yayınları ile Türk bilim ve siyaset hayatına Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş ilkeleri temelinde özgün araştırmalar sunmaktadır. Sadece ülkemizde değil, yurt dışındaki pek çok stratejik araştırma kuruluşuna model olan ASAM, milli güvenlik kültürünün oluşturulmasına, jeopolitik bilincin geliştirilmesine, kamu ve özel sektörün karar alma süreçlerine katkıda bulunmaktadır.

Libya, Tunus, Mısır, KKTC, Suriye ve ardından Kafkaslardaki son gelişmeler dikkatleri yeniden ASAM’a çevirmiştir. ASAM’ın en önemli hizmetlerinden biri olan “Avrasya Dosyası”, bu anlamda büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Üç aylık periyotla yayınlanan dergi yenilenen kadrosu ve dinamik muhtevasıyla yeniden okurlarını selamlamaktadır.

Prof. Dr. Ümit Özdağ öncülüğünde 1994 yılında Ankara’da yayımlanmaya başlanan ve bugüne kadar ABD, Arap, Azerbaycan, Rusya, Türkmenistan, Kırgızistan, BM, İstihbarat, Moleküler Biyoloji, Jeopolitik, Enerji vb gibi özel dosyalarla son çeyrek asrın siyaset ve fikir dünyasına büyük katkılar sunmuştur. Bu konudaki politikalara etki etmiştir. 2000 yılının Mayıs ayında yayımlanmaya başlayan aylık “Stratejik Analiz” dergisi ile daha da güçlenen “Avrasya Dosyası” bu sayısından başlamak üzere akredite olmuş “hakemli” bir dergi olarak okuruyla buluşacaktır.

Yeni dönemin ilk sayısı ile tekrar karşınızda olduğumuz ve sizlere güncel gelişmeler ışığında bölgemizdeki gelişmeler hakkında önemli bilgiler sunduğumuz için mutluyuz.

Güzel, huzurlu ve mutlu günler dileğiyle...

Şaban GÜLBAHAR
Avrasya Bir Vakfı Genel Başkanı

SUNUŞ

Dünya yeniden şekilleniyor. Sınırların ortadan kalktığı, dijitalleşmenin büyük bir hızla bütün dünyayı esir almaya başladığı, yeni güç dengelerinin şekillendiği, vesayet savaşlarının artık açıkça yapıldığı günümüzde yeni dönemi anlamak ve anlamlandırabilmek için daha çok bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye'nin ilk ve en etkili düşünce kuruluşlarından Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM), yaklaşık çeyrek asırdır dünyanın bu gelişimi ve dönüşümünü doğru ölçümler ve analizlerle tahlil ediyör ve sonuçlarını da kamuoyu ile bilim çevreleri ile paylaşır.

ASAM'ın üç aylık yayını "Avrasya Dosyası", ülkemizin komşu coğrafyalarına dair yaptığı analizlerle bugüne kadar çok önemli dosyalar yayımladı. ABD, Arap, Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan, Rusya vb özel dosya konularıyla gündem oluşturan dergi, son sayısını Yaz 2019, Cilt 11, Sayı: 2 ile yayınlamıştı. "ABD'nin Meşruiyet Savaşında Güvenlik Stratejileri" dosya konusu ile çıkan dergi, "hakemli" olarak yeniden yayınlanmaya başlıyor. Editörlüğünü Dr. Tuğçenur Ekinci Furtana ile Dr. Ömer Murat'ın yaptığı yeni dönem ilk sayımızda önemli yazılar okurlarını selamlıyor:

Doç. Dr. Fahri Erenel: "Jeopolitik Teoriler ve Avrasya'nın Merkezinde Güç Savaşları".

Doç. Dr. Kürşat Yıldırım: "Tarihi Tatar Kimliği Üzerine Üç Görüş",

Dr. Murat Ali Koçakoğlu: "Kuşak-Yol Girişiminin Avrupa-Çin İlişkilerine Etkisi Üzerine Bir Analiz",

Dr. Serdar Yılmaz: "Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Son Durumu: Hedeflere Ulaşıldı mı?",

İnş. Müh. Dursun Yıldız: "Orta Asya'da Uzaktan Kumandalı Bir Saatli Bomba: Su Sorunu",

Dr. Furkan Kaya: "Türkiye Diplomasisinde Hatay'ın Önemi",

1994 yılından bu yana fikir ve strateji dünyamıza yön veren, bölge ülkeleriyle münasebetlerimiz konusunda belirleyici bir gücü olan "Avrasya Dosyası" dergimizin bundan böyle düzenli olarak yayınlanması konusunda kararlı olduğumuzu belirtmek isterim.

Yeni dönem yeni sayımızın vatanımıza ve milletimize hayırlı olmasını diliyorum.

Murat DOĞANAY
ASAM Yönetim Kurulu Başkanı

EDITÖRÜN ÖNSÖZÜ

Kıymetli okuyucularımız, 2021 Haziran sayımızla, dolu dolu bir Avrasya Dosyasıyla huzurlarınızda olmanın mutluluğu ve kıvancı içindeyiz. Ülkemizin önde gelen bilimsel dergilerinden olan Avrasya Dosyasıyla, sizlere yeni bilgiler sunmak için elimizden gelen tüm gücümüzle çalışmaya devam etmeye kararlıyız.

Uluslararası arenada son derece hızla değişen ilişkiler ağı gerek siyasi gerekse ticari anlamda yeni gelişmeleri de beraberinde getirmektedir. Ülkemiz bulunduğu coğrafi konum itibarıyla gündemini, önceliklerini, aynı ülkeyle bazı cephelerde dost, bazı cephelerde karşı karşıya gelmemize sebep olabilen hassas bir ilişkiler yumağını ustaca geliştirmeye devam etmektedir.

Türk Dünyasının içinde bulunduğu kuşatılmışlık ortamı, çevreleme politikaları görünmeyen bir el yardımıyla devam etmektedir. Birbirleriyle düşman görünen ama perde arkasında Türkiye ve Türk Dünyasına yönelik politikalar geliştirme konusunda bir araya gelebilen ülkelerin işbirlikleri gün yüzüne çıkmaktadır. Bunun en son örneği Azerbaycan Karabağ Sorununda, Ermenileri destekleyen Batılı ülkeler ve Ortadoğulu Müslüman ülkeler tarafından açıkça ifade edilmiştir. Başta İran ve Rusya Federasyonu'yla olan ilişkilerimizin bir dost bir düşman halde bir birine girmiş ilişkiler yumağı, dış politikada ne kadar dikkatli olunması gerektiğini göstermektedir.

Küresel Isınmanın getirdiği doğa olayları da gündemimizin en önemli olayları arasındadır. Suyun giderek artan jeostratejik önemi uluslararası çatışmaların yaşanmasına sebep olabilmektedir.

Bu sayımızda; jeostrateji ve dünyaya egemen olmak isteyen güçlerin politikalarını nelerin şekillendirdiğini işlemeye çalıştık. Orta Asya'daki Türk varlığının durumunu; Kuşak Yol İnisiyatifi'nin olası etkileri özelinde, Kazakistan'la olan ilişkilerimizde, Tatar'ların geçmişinde ve Orta Asya'daki kardeşlerimizin her an savaşa girmesine sebep olabilecek su sorununu ortaya koymaya çalıştık. Bunun dışında ülkemizin dış siyasetinde giderek artan Hatay'ın önemini sizlerin değerlendirmelerine sunmuş bulunmaktayız.

Bundan sonraki sayılarımızda da ülkemizin geleceğini etkileyecek konularla, çıkış yollarını da ortaya koymaya çalışan değerlendirmelerimizle huzurlarınızda olmaya devam edeceğiz.

Sevgi ve Saygılarımızla.

Dr. Ömer MURAT & Dr.Tuğçenur EKİNCİ FURTANA

YAPAY ZEKÂ EKONOMİSİ

Yakın bir gelecekte Yapay Zeka (YZ) sahibi sistemler, hayatın bir parçası haline gelecek, modern toplumların buna hazırlanması gerekiyor. Yapay Zeka sahibi robot ve silah sistemleri, bilim kurgu konusundan çıkacak, bu, yeni fırsatlar ve yeni sorunlar yaratacak. YZ sahibi sistemler her geçen gün daha fazla düşünme ve karar verebilme yetisi kazanıyor, bu da, YZ'nın gelecekte düşünme ve karar alma yeteneğini insanın kontrolü dışında taşıyabileceği endişelerine enerji kazandırıyor.

Doğal afetlerde ve savaşlarda askerlerden ziyade YZ sahibi sistemlerin yok olacak olması, savaş başlatmayı daha mı kolay hale getirir? YZ sahibi, hem insan hareketlerini aynen taklit edebilecek hem de insan gibi düşünüp karar alabilecek insanımsı mekanik sistemler, biraz kablo, metal ve yazılımdan ibaret eşya olarak mı değerlendirilecek, yoksa insan gibi onların da bir takım hakları olacak mı? Türkiye, bu ve benzeri sorular üzerinde kafa yorarak küresel düzeyde değer ifade edecek teklifleriyle yeni dönemin inisiyatif sahiplerinden biri olabilir.

Yapay zekâ, ekonomiyi insanlık tarihinin en radikal değişimine zorlayacak. Ekonominin seyri, insanlık tarihinin ilk en büyük kırılmasını yaşayacak. İnsanlık ilk kez uzun hayatında ortalama gelişimin üzerinde bir gelişme kaydedecek. Ekonomi yapay zekâdan çok radikal biçimde etkilenecek, insana dayalı ekonomi, insansız hale gelecek, yapay zekâ ekonomisi piyasaya hâkim olacak.

Özellikle istihbaratta yapay zekâ sahibi sistemler yeni bir çığır açacak, insanın üzerindeki yük azalacak. İstihbarat analizlerinde, yapay zekâ sahibi sistemler insanın yerini alacak. İstihbarat, yapay zekâ ile bir dönüşümden geçecek, üretim, özellikle analiz, başkalaşacak, istihbarat daha rafine hale gelecek. Ordular, uzaktan kumanda etmeye gerek olmayan, kendi kendilerine karar alabilen, kime ait olduklarının tespiti zor, askerî, insansız sistemleri sahaya sürecektir.

Üzerinde farklılık yaratan özel izler taşıyıp “hasım” olarak kodlanmış olanların yapay zekâ sahibi insansız hava araçlarından kurtulmaları neredeyse imkânsız hale gelecek. İHA'lar yeni dönemin özel ordu elemanları ve istihbaratın vazgeçilmezi olacak. İnsan, özellikle uzun dönemli savaşlarda devre dışı kalacak. Uzay, milletlerin kaderinin düzenlendiği yer olacak. Güvenlik, yeniden tanımlanacak.

Free economics yani bedava ekonomisi ve sosyal medya uygulamaları, yüzlerce trilyon dolarlık yeni bir ekonomik evren inşa etmektedir.

Paranın kullanımını ve konseptini tümü ile değiştirecek bir devrimin eşliğinde Ademoğlu. Paranın her bir biriminin olağanüstü değerli olacağı bir devrim bu. En küçük para birimlerinin asimetrik stratejik önem kazanması, ekonomik işleyişi de ya da ekonominin tanımını da hiper radikal şekilde değiştirecektir. Sanallık belli alanlarda doyum noktasına ulaşırken, belli alanlarda da sonsuzluğa yeni boyutlar katacak .

Yapay zekâ henüz emekleme aşamasına bile ulaşmadan ciddi bir potansiyel ekonomi oluşturacağını ortaya koymaktadır. Hiper geometrik oranda gelişme seyri gösteren yapay zekâ teknolojileri, hiper multi disiplinler bir performans sergileyecektir. Bu, Ademoğlu'nun iletişim ve ulaşım teknolojileri ile elde ettiği fiziki ve zihinsel mobilitayı yine hayal gücünün çok ötesinde sınırlara taşıyacaktır.

Herkesin sağ ve sol omuzlarında sevap ve günahları yazan birer melek olduğu olgusu önümüzdeki dönem Ademoğlu'nu sıfır hata yaptıracak yapay zekâ uygulamaları ile tanıştıracaktır. Ya da olağanüstü bir günah işleme enerjisi yükleyecek ve bu konuda kılavuzluk yapacak yapay zekâ ile başımız dertte olacaktır.

Hepsinden öte en fazla 10 yıl içinde Ademoğlu'nun geçmişi ile geleceği arasında gerçekten tanımlanamaz bir kopuş alanı oluşacaktır. Mazisinden kopmuş, mazisini taş devri gibi anımsayan bir döneme geçiş yapacağız.

Azami 10 yıl sonra her konuda yapay zekâmızın çizdiği yoldan, verdiği bilgiden, önerdiklerini yapmaktan veya onun programladığı gibi yaşamaktan başka seçeneğimiz olmayacaktır. Bu zaman dilimi, yapay zeka ekonomisi ve daha geniş anlamıyla yapay zeka çağı olacaktır. Bir anda elimizdeki yapay zekâ araçlarının her dediğini yapan etten kemikten robotlar olacağız. Aynen gemicilerin pusulaya olan, ya da bizlerin bugün navigasyona olan bağımlılığımız gibi bir bağımlılık gelişecektir.

Peki insanların sürü psikolojisinden gerçekten sürü oldukları ve komuta edildikleri bir atmosfer mi oluşacak yoksa insanlar yeni bir değerler paradigması oluşturarak yeni bir yaşam biçimine mi geçecek? Her ne kadar bilim kurgunun alanı gibi görüle de Jules Verne'in kusursuz öngörüsü türünden bir isabet yakalama imkanı artık yoktur.

Google'ın sahiplerini ya da bilişim sektörünün tanrılarını korkutmanın çok ötesinde bir siber âlemin, zekası yapayla sentezlenmiş varlıkları olacağız ve ne yazık ki bunun önüne geçemeyeceğiz. Dolayısıyla tüm önceliği yapay zekâ ekonomisine ve teknolojilerine verebilirsek ufkumuzun çok ötesinde olanları da geçebiliriz.

Bedava ekonomisinin bizi götüreceği nokta yapay zekâ teknolojilerinin hammaddesi olmaktır. Eğer gerçekçi bir yapay zekâ ekonomisi hedefi koyabilirsek ve ciddi bir strateji ile de kararlılık gösterebilirsek yapay zekâ teknolojilerinin oluşturacağı asimetrik gücü yakalayabiliriz. Aksi takdirde cepteki emekleme aşamasındaki yapay zekânın derlediği veriler ile zihnimizi ve tüm benliğimizi birilerine kaptırmış olacağız.

Anadolu’da akıl dışı davranışlar sergileyenlerle ilgili “şeytanlanmış” denir. Belki bizler için de yakın da “yapay zekâ musallat olmuş” diyecekler. Onun için bizi aklın, bilimin, kadim değerlerimizin yolundan götürüp kurtuluşa erdirecek yapay zekâ vizyonumuzu ve misyonumuzu oluşturalım.

Yapay Zekâ Tapınmaları

Yapay zekâ ile ilgili teknolojiler ve yapay zekânın kendisi geliştikçe hayranlığımız yavaş yavaş tapınma evresine gidiyor. Henüz embriyo aşamasında bu kadar “tanrılaştırılan” ve tapınılan yapay zekâ “bilimi”, tüm çağları kapatıp yeni bir çağ açma potansiyeline sahiptir.

İnsanın keşif ve icatları, hem dünya üzerindeki iktidarını hem de yetersizliğini hiper-geometrik oranda artırmaktadır. Bu paradoks bu şekilde başka paradokslar da üretmeye devam edecektir. Çünkü her keşfedilen detay yenilerini ortaya çıkarmakta, her çözülen sır, çözülmesi gereken yeni sırlar üretmektedir. Evrendeki gerçek büyüklüğümüz hakkındaki doğru bilgiye yaklaştıkça yokluğun sonsuzluğuna gark olacağımız gibi bir hisse kapılmadan edemiyoruz.

Yapay zekâ alanındaki gelişmeler yakın zamanda düşünülenin ötesinde bir “sıçrama” yapacaktır. Bu sıçrama bir nevi süpersonik bir füze hızı ile olacaktır. ABD’nin İkinci Dünya Savaşı’nda Japonya’ya attığı iki atom bombası, caydırıcılık ile ilgili tüm bilgileri nasıl sıfırladıysa yapay zekâ da benzer bir işlevi görme yolunda inanılmaz bir hızla ilerliyor.

“Tanrılaştırma” eğilimimizi her geçen gün ivmeleyen yapay zekâ ile öncelikle beynimizin sırlarını çözmeye ve oradaki ziplenmiş bilgileri ve gerçek potansiyelimizi keşfetmeye başlayacağımız bir sürecin başındayız. Bu noktaya ilk hangi birey, şirket ya da devlet varırsa, küresel liderliği de o ele geçirecektir.

Yapay zekâ bugüne kadar çok detaylı bildiğimize inandığımız sayısız nesnelere aslında bir silüet olarak gördüğümüzü ortaya çıkaracaktır. Bu da aslında “A” olarak bildiğimiz nesne ya da nesnelere “Z” ya da çok daha başka şeyler olduğunu da gösterecektir.

İnsanlığın kendini ve dünyayı keşfi ve algılamasıyla tümüyle insanlık yeni boyutlara evrilecektir. Yapay zekâ olarak nitelendirilen uygulamaların yeni bir varlık türü ya da nesnelere insanlığı sentezleyerek “türümüzü” radikal bir biçimde değiştirme içeriği taşıdığı artık sıradan bir bilgi haline gelmiştir.

Bugüne kadar üretilen bilim kurgu literatürünü de bir anda sıfırlama olasılığı olan bu yeni yapay zekâ sıçramasının küresel statükoyu değiştirme gücüne sahip olması, yeni rekabet alanlarını da belirlediğini göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Bu bağlamda yapay zekâ ile ilgili olarak gelişen felsefe ve “yeni mistizm”, George Orwell’in tahtını ve eserlerini “hurda”ya çıkarmaktadır.

“İnsanlık 2.0” kitabını yazan Ray Kurzweil, yeni sürecin “felsefesine” zor bir giriş yapmaktadır. Bu süreçten en olumsuz etkilenenlerin başında bilimi ve evreni statik okumaya tabi tutanlar gelecektir. Her şeyin radikal şekilde her yönde genişlemeye başlaması, bilişim bilimlerinin özellikle yapay zekâ biliminin sebep olacağı yeni bir “big bang”e tanık olmayı olasılık olmaktan çıkarmaktadır.

Bilişimsel bilimlerin sebep olacağı bir “big bang”, insanın evrendeki koordinatlarını yeniden tanımlayacaktır. Böyle bir yeniden tanımlama öncelikle eski Mısır, Aztek, İnka ve benzeri medeniyetleri ve mitolojiyi yeniden değerlendirmeyi zorunlu hale getirecektir.

Tarihin sadece geçmişi değil geleceği de yazan fakat insanların gelecek kısmını okumayı ihmal ettikleri bir dalı olduğu gerçeği ile yüzleşmeye de hazır olmalıyız. Bugünün ve geleceğin bazı evrelerinin geçmişte yaşanmış olması spekülasyon olmaktan çıkabilir.

Yapay zekâ olarak nitelendirdiğimiz zeka türü belki de insan zekasının gerçek enerji tribünüdür.

Türkiye gibi genelde bilim ve teknolojinin tüketicisi olan ülkelerin yapay zekâyâ tapınma derecesinde hayran olmaları, o bilim ve teknolojinin üreticisi olmalarını engellediği gerçeğini akılda tutmalıyız. Sonuçta bilimde ve teknolojide, atalarımızın da özlü şekilde ifade ettiği gibi “Olmaz olmaz deme, hayatta her şey olur, olmaz olmaz.”

Yapay Zeka’nın iç ve dış politikada devreye girmesi ve giderek kurumsallaşarak yeni uluslarüstü toplum oluşturan sosyal medya platformları, yepyeni uluslararası ilişkiler parametreleri ve aktörleri üretecektir. Bu durumda da eskisinden milyon kat daha dikkatli ve istihbaratlı olmak yaşamsaldır.

Bizi en çok düşündürmesi gereken husus, yapay zekânın kendi kendini geliştirebiliyor olması. Acaba bu, kendi kendinin farkına varıp, insanın kontrolünden çıkmaya kadar varabilir mi, yapay zekâ kendi kendine kod yazabilir mi?

Yapay Zeka, Avrasya Dosyası’nın gelecek sayılarında da gündeminde olacak. İyi okumalar diliyorum

Ömer ÖZKAYA
Yazı İşleri Müdürü

JEOPOLİTİK TEORİLER VE AVRASYA’NIN MERKEZİNDE GÜÇ SAVAŞLARI

Doç. Dr. Fahri ERENEL*

ÖZET

Dünya hakimiyeti üzerine oluşturulan jeopolitik teorilerinden en eski teori olan Mackinder’in Kara Hakimiyet Teorisi, Doğu Avrupa’ya hâkim olan gücün kalpgâh olarak adlandırılan; Volga-Doğu Sibiryâ-Kuzey Buz Denizi-İran ve Afganistan’ı kapsayan bölgeye de egemen olacağı, kalpgâh’a hâkim olanın ise Dünya Adasına ve dolayısı ile dünyaya egemen olacağı esasına dayanmaktadır. Kara Hakimiyet Teorisi dışında, Kenar Kuşak Teorisi, Deniz Hakimiyet Teorisi gibi teoriler stratejistlerin önem verdikleri diğer teoriler olmuştur. Bu teorilerin dışında; Avrasyacılık, Brezinski’nin Büyük Satranç Tahtası, ABD’nin Yeni Dünya Düzeni gibi yaklaşımları önemli yaklaşımlar arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Dünya Hakimiyet Teorileri, Kalpgâh, Avrasyacılık, Büyük Satranç Tahtası, Yeni Dünya Düzeni.

* İstinye Üniversitesi Öğretim Üyesi ve Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü
(ORCID ID:0000-0001-8943-7264),ferenel@istinye.edu.tr

ABSTRACT

Mackinder's Heartland Theory, the oldest of the geopolitical theories on world domination, is called the heartland of the power dominating Eastern Europe; It is based on the principle that it will dominate the region covering the Volga-East Siberia-North Ice Sea-Iran and Afghanistan, and the one who dominates the heartland will dominate the World Island and therefore the world. Apart from the Heartland Theory, the theories such as the Rimland Theory and the Sea Power Theory were other theories that strategists gave importance to. Apart from these theories; Eurasianism, Brzezinski's Grand Chessboard, the USA's New World Order are among the important approaches.

Keywords: Theories of World Domination, Heartland, Eurasianism, Grand Chessboard, New World Order.

GİRİŞ

Son yıllarda, Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz, Ortadoğu ve Körfez, Kızıldeniz ile Orta Asya'nın güç mücadelesinin yeni hattını oluşturduğuna dair emareler giderek artmaktadır. Bu hat üzerinde sürdürülen mücadele sadece hegemonik olma iddiasındaki güçlerin birbirlerini çevreleme mücadelesi olarak görülmemelidir.

Öncelikle kısaca jeopolitik teoriler üzerinden bir analiz yapılması faydalı olacaktır. En eski teori olan Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi, Doğu Avrupa'ya hakim olan gücün kalpgâh olarak adlandırılan; Volga-Doğu Sibirya-Kuzey Buz Denizi-İran ve Afganistan'ı kapsayan bölgeye de egemen olacağı, kalpgâh'a hakim olanın ise Dünya Adasına ve dolayısı ile dünyaya egemen olacağı esasına dayanmaktadır. Bu teori kapsamında güç mücadelelerinin devam etmekte olduğunu değerlendirebiliriz.

Ukrayna, Belarus, Kırım, Gürcistan, Güney Kafkasya, Afganistan ve Orta Asya Türk Devletlerini yakın çevresi olarak gören ve asla bu bölgeleri kontrolü dışına çıkarmak istemeyen Rusya, bu hamleleri ile kalpgâhın hakimiyetini elinde tutma çabası içindedir. Putin'in, "1991 yılında SSCB'nin yıkılması jeopolitik bir felakettir. Bir daha asla bu tür bir yıkılışa izin vermeyeceğim" söylemi, saha da yaptıkları ile son derece uyumludur. Eski Varşova Paktı ülkelerinin bir kısmı, bugün NATO ve dolayısı ile batı ülkelerinin kontrolündedir. Bu açıdan baktığımızda, kalpgâh'a egemen olunması için elde mutlaka tutulması gereken Doğu Avrupa, tam

olarak ne Rusya'nın ne de Batının yani ABD'nin kontrolü altında değildir. Doğu Avrupa hakimiyeti için karşılıklı hamleler sürsede kısa vadede sonuç alınamayacağı görünmektedir. Bu durumda kara hakimiyet teorisinin önemli bir ayağı olan Kalpgâh'a nasıl tam hakim olunacaktır?

Son gelişmeler, Doğu Avrupa'da artık karşılıklı hamle yapma olasılığının kalmaması nedeniyle, Kalpgâh'ın merkezi'nin doğuya doğru kaydığını veya doğuya doğru genişlediğini söyleyebiliriz. Ancak, yeni kalpgâh demek sanki daha uygun olacaktır. Yeni kalpgâh yeni güç mücadelesinin alanını oluşturmaya başlamıştır. Kalpgâhı kabaca, Azerbaycan, İran, Afganistan, Pakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Keşmir, Nepal ve Doğu Türkistan şeklinde tanımlamak mümkün görünmektedir. Yeni kalpgâhın merkezinin ise Afganistan ve Pakistan olduğu belirtilebilir. Bu yeni merkezin biraz daha doğu bölgeleride kapsayacak şekilde Pasifiğe kadar uzatılabileceği konusunda görüşlerde bulunmaktadır. Çin'in ekonomik dönüşümü ve Hindistan'ın ekonomik büyümeye dayalı başarısının bu görüşü destekleyenlerin dayandığı ana yaklaşım olmaktadır. Ancak, unutulmamalıdır ki "ekonomik rekabet jeopolitik rekabetin ayrılmaz bir parçasıdır, yerine geçmesi ise söz konusu olamaz".

Mevcut kalpgâh'a hakim olan SSCB, güç yetersizliği nedeni ile Asya'nın tamamına egemen olamamış, Afganistan ve Çin ile birlikte Kore'yi kontrol altına alma girişimlerinde başarı sağlayamamıştır. Kara hakimiyet teorisinin işlerliği sadece kalpgâha değil, çevresine de küresel bir gücün hakim olma varsayımına dayandığı dikkate alındığında, hakim gücün yetersizleşmesi veya başka bölgelerde yeni küresel veya bölgesel güç odaklarının ortaya çıkması halinde teori büyük ölçüde geçerliliğini yitirmektedir (İlhan, 2019).

Spykman ise Kenar Kuşak Teorisinde, asıl güç potansiyelinin sadece Kalpgâh olarak adlandırılan bölgede değil, aynı zamanda bunu çevre-

leyen ülkeler kuşağında yani kendi deyimi ile Kenar Kuşak'ta (Rimland) olduğunu, Kenar Kuşak'ta Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin ve Kore'nin yer aldığını ifade etmektedir. O'na göre bu ülkeleri kontrol eden, Avrasya'yı; Avrasya'yı kontrol eden de dünyayı kontrol edebilmektedir (URL-1).

Kısaca açıklamaya çalıştığımız bu teorilerin her biri dünyaya hakim olma esasına dayandırılmıştır. Bu hakimiyetin tam olarak nasıl sağlanabileceği ise ayrı bir tartışma konusudur ve bugüne kadar asla sağlanamamıştır. Diğer taraftan teorilerin her birinin bir devletin coğrafi konumuna göre kurgulandığını da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Kara Hakimiyet Teorisi SSCB'ni, Avrasyacılık Rusya'yı, Kenar Kuşak Teorisi, Deniz Hakimiyet Teorisi, Brezinski'nin Büyük Satranç Tahtası ABD'yi işaret etmektedir. Dolayısı ile genele uygulanamayan ve özgün önceliklere sahip olan teorilerden tam anlamı ile bir teori olarak söz edilebilir mi? Tartışılmalıdır.

Her iki teorinin, yeni ortaya çıkan güç odakları nedeniyle tek bir güç tarafından uygulanmasının neredeyse imkansız hale geldiği söylenebilir. Güç odakları'nın yer ve el değiştirdiği bir süreci izliyoruz. Güç odakları yer ve el değiştirdiğinde teorilerin dayandığı temel ilkeler zayıflıyorsa, bu bize teorilerin ana yapısını coğrafya'nın değil güç odaklarının oluşturduğunu düşüncesine doğru gitmemize neden olmaktadır (İlhan, 2019).

Jeopolitik alanda çalışmalar yapan Brezinski, Büyük Satranç Tahtası adlı kitabı'nın "Avrasya Satranç Tahtası" başlığını taşıyan ikinci bölümünü, gelecek adına en önemli coğrafya olarak işaret ettiği Avrasya'ya ayırmıştır. Brezinski'nin Avrasya hakkındaki düşünceleri aşağıda yer verildiği şekilde özetlenebilir (Brzezinski, 2018).

"Dünya nüfusunun yüzde 75'i Avrasya'da yaşamaktadır ve bilinen enerji kaynaklarının dörtte üçü de bu bölgededir. Ayrıca ABD'den sonra

dünyanın en büyük altı ekonomisi ve silah alıcısı da bu bölgede yer almaktadır. Biri hariç dünyadaki tüm resmi nükleer güç sahibi ülkeler de bu coğrafyadadır. Amerikan liderliğine meydan okuyan ve okuma potansiyeli olan ülkeler de tamamen bu coğrafyada yer almaktadır. Aslında Avrasya (Avrupa ve Asya), total ve birleşik bir güç haline gelebilse, ABD'yi bile aşacak kudrete kolaylıkla erişebilir. Ancak Avrasya'da siyasi birliğin sağlanması zordur. Bu nedenle, ABD ve tüm diğer küresel iddiası olan güçler için, bu bölge bir "satranç tahtası"dır..”

Avrasya'yı ön plana çıkaran diğer bir isim ise Dugin'dir. Dugin, ABD'nin deniz merkezli Yeni Dünya Düzeni'nin karşısına, Rusya'nın önderliğindeki İmparatorluk Avrasyası'nı koymakta, Avrasya'nın kendi içinde potansiyel güçler bulunmakla birlikte, bu güçler Rusya olmadan, Avrasya'nın jeopolitiğini kendi lehlerine kullanma yetisine sahip olmadıklarını, Rusya'nın misyonunu yerine getirebilmesi için, Anglo-Saxon Atlantikçi küreselleşme yıkılması gerektiğini, Rusya (kalpgâh) ile diğer Avrasyacı kıyı güçlerin (Rimland) işbirliğine dayalı bir model oluşturma'nın önemini vurgulamaktadır (URL-1).

19 ncu yüzyılda “Büyük Oyun” a sahne olan Orta Asya, bugün Rusya, Çin ve ABD arasında “Yeni Büyük Oyun” a sahne olmaktadır. Büyük Oyun, zamanın iki büyük gücü olan Rusya ve Büyük Britanya İmparatorluğu'nun toprakları arasındaki bölgede siyasi hâkimiyet kurmak, kontrol ve güvenliği sağlamak maksadıyla giriştikleri bir mücadeleye verilen isimdir. Çıkar çatışması ve büyük bir rekabete sahne olan Büyük Oyun'da Rusya ve Büyük Britanya İmparatorluğu birbirlerine karşı hiçbir zaman doğrudan savaş ilan etmemişler, hâkimiyet mücadelesini sessizce sürdürmüşlerdir (Demirtaş, 2019).

“Yeni Büyük Oyun” da ise sadece oyuncuların sayısı değil temsil ettikleri düşünce akımları da belirgin bir şekilde değişmiştir. Büyük Britanya İmparatorluğu yok olurken Rus İmparatorluğu ve hemen ardından

kurulan SSCB dağılmıştır. Bu aşamanın ardından bölgede faaliyet gösteren “yeni oyuncular” Pakistan, Çin, İran, İsrail, Türkiye, ABD ve Rusya olurken SSCB’nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanarak Orta Asya’da hâkimiyet kurmak isteyen devletler de “Yeni Büyük Oyun”da etkin birer oyuncu olmuşlardır (Demirtaş, 2019).

Güçlerin Orta Asya’da politikalarını kısaca incelediğimize Orta Asya’nın artan öneminin izlerini de görmek mümkün olabilmektedir. Bu politikaları değerlendirirken yükselen güçlerin güvenlik ve ekonomik çıkarları nedeniyle dışa doğru genişlemelerinin tarihsel bir gerçek olduğunu göz ardı etmemeliyiz. Dışarıdan bakıldığında Orta Asya bir bütün gibi görünse de,

Orta Asya’nın beş ülkesi arasında çeşitli itilaflar bulunmaktadır. Orta Asya ülkeleri arasındaki su kaynaklarının paylaşılması, toprak iddiaları, ticari anlaşmazlıklar, göçmen sorunları ve çevrenin korunmasına dair problemler, terörün yarattığı güvenlik sorunlarından dolayı üstü örtülmüştür.

Özellikle bölgede yaşanan etnik ve dinî çatışmalar ve sınır anlaşmazlıkları, öncelikli problemler arasında yer almaktadır. 11 Eylül sonrası ABD’nin bölgedeki teröre karşı askeri müdahâlesi ile birlikte mevcut problemler de yavaş yavaş su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Ortak tehditlerin sona ermesi, bölge ülkeleri arasındaki ittifak ilişkilerini de zayıflatmakta ve problemleri giderek artırabilecek bir trendi izlemektedir. Bölgedeki güç dengelerinin

değişmesi ve büyük güçler arasındaki rekabetlerin devam etmesi, zaten karışık durumu daha da belirsiz bir hâle sokmaktadır (Demirtaş, 2019).

Rusya ve Orta Asya

Rusya’nın bölgeye yönelik mücadelede diğer ülkelere nazaran özellikle Putin sonrası dönemde bir adım öne çıktığını söyleyebiliriz.

Arka bahçesi olarak gördüğü Orta Asya'da, Rusya'nın gücünü pekiştirme ve arttırma çabalarına aralıksız olarak devam ettiği görülmektedir. Rusya bu politikalarını uygularken ideolojik yaklaşımlardan uzak durmakta, konjüktürel şartlara bağlı ve çıkarlarına uygun, neorealist bir politika izlemektedir.

Putin görev başladığında “Orta Asya’da ikinci bir Afganistan istemiyoruz. Bundan dolayı çok dikkatli olacağız” şeklinde ki ifadesi Rusya'nın Orta Asya politikasının esasını ortaya koymaktadır. Ve yine Putin'in önceliğin Bağımsız Devletler Topluluğu üyelerine verileceği yönünde ki açıklaması da Orta Asya politikasının ikinci boyutunu oluşturmaktadır.

Rusya'nın Orta Asya ülkelerinde çok sayıda askeri üssü bulunmaktadır. Ayrıca Şanghay İşbirliği Örgütü, Avrasya Ekonomik İşbirliği ve Gümrük Birliği, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü içinde bu ülkelere yer vermiş olması, Rusya'nın Orta Asya ülkelerini kontrolü altında tutma politikasının kuvvetli emareleri olarak görülmektedir. Kısacası Rusya yakın çevresi olarak gördüğü bu ülkelerde ki kazanımlarını terk etme düşüncesinde değildir. Ve buna izin vermeme konusunda da kararlı olduğu görülmektedir.

Bütün bu politikalarına rağmen Ruslar için işlerin eskisi gibi kolay olmadığı da bir gerçektir. Orta Asya ülkeleri Rusya ile ilişkilerini farklı düzlemlerde ve farklı etkileşim araçlarıyla sürdürmektedirler. SSCB zamanında ve hemen sonrasında yaşatılmaya çalışılan birliktelik yavaşta olsa parçalanmaya başlamıştır. Kazakistan'ın ve Özbekistan'ın kril alfabesi yerine latin alfabesini tercih etmesi, Suriye ihtilafında Kazakistan'ın Astana süreci adı altında oynadığı rol ve Kazakistan'ın Avrasya Birliği düşüncesi, Özbekistan'ın Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü üyeliğini askıya alması vb. gelişmeler Rusya'nın işinin giderek zorlaştığını göstermektedir. Ayrıca, Çin'in özellikle Tek Yol Tek Kuşak projesinde bu

bölgeye verdiği önem ve geliştirdiği işbirliklerini Rusya tehdit olarak algılamaktadır.

Rusya; Türkiye, ABD ve Avrupa Birliği'nin (AB) Orta Asya'da etkin birer jeopolitik aktöre dönüşmesini arzulamamaktadır. Bu yüzden de bölgede Çin'le işbirliğine yönelmektedir. Bunu yaparken de bölgesel projelere ağırlık vermektedir. Örneğin Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) bunun somut bir örneğidir. Zira Moskova ile Pekin arasında geçmişte yaşanan sınır sorunlarına bahsi geçen örgüt aracılığıyla orta yol bulunmaya çalışılmıştır. Putin'in bölgeye yönelik politikalarının temelini 'Avrasya Birliği' düşüncesi oluştursa da Kazakistan'ın bağımsızlığını korumak için kurulacak herhangi bir birliğin sadece ekonomik alanı içermesine yönelik ısrarı, Avrasya Ekonomik Birliği'ni (AEB) ortaya çıkarmıştır. Ancak buna rağmen Moskova, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) sayesinde bölge ülkelerini bir güvenlik şemsiyesi altında buluşturma noktasında muvaffak olmuştur" (URL-2).

Çin ve Orta Asya

Çin'in Orta Asya politikası, ulusal çıkarları ile bağlantılı olduğunu söyleyebilir. Günümüze kadar dışa genişlemesini, kuzeyinde Rusya, güneyinde Hindistan gibi güçlerin bulunması nedeniyle Doğu (Asya Pasifik) ve Batı (Avrasya) olmak üzere iki yönde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Açıkçası da bu Çin için bir zorunluluk olmuştur (Yayın,2011:6). Diğer taraftan Orta Asya, Çin'in jeopolitik, güvenlik ve ekonomik kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesi açısından en önemli üç bölgeden (Güneydoğu Asya bölgesi, Kuzeydoğu Asya Bölgesi ve Orta Asya Bölgesi) biri olma özelliğini de taşımaktadır. Çin, Orta Asya ülkeleri bağımsızlığa kavuştuktan sonra bu ülkeleri ilk tanıyan ve diplomatik ilişki tesis eden ülkeler arasında yer almış, Şanghay Beşlisi ve Şanghay İşbirliği Örgütü'nü oluşturmuştur. Bu çerçevede Pekin yönetimi, ekonomik, kültürel ve güvenliğe ilişkin girişimlerle Orta Asya bölgesini, Çin'in milli çıkarının olduğu bölgelerden biri olarak görmüş ve etki alanı hâline getirme çabalarını göstermiştir (Yayın, 2011:20-21).

Çin Hükümeti, geleceğe dönük kendisine ait Doğu Türkistan'ın, Orta Asya ülkeleri ile arasındaki tarihi, etnik, dinî ve örf-âdet bağlarından faydalanarak, bölgede siyasî ve kültürel bakımdan stratejik derinlik kurmaya çalışmakta, Doğu Türkistan'ı, Orta Asya ve Güney Asya'nın çekim merkezine dönüştürmeye, bunun için tarihi İpek Yolu'nu tekrar canlandırma stratejisini gerçekleştirerek Orta Asya'dan Avrupa'ya açılmaya çalışmaktadır (Yayın, 2011:21).

Çin'in Orta Asya bölgesinde hızlı girişimde bulunmasına neden olan bir diğer gelişme ise, Türkiye ve İran gibi ülkelerin, kendi tarihsel ve kültürel avantajlarını kullanarak, Sovyetlerin yıkılmasından sonra Orta Asya'da doğan stratejik boşluğu doldurmaya çalışmaları olmuştur. Çin, Orta Asya bölgesini, Rusya ile işbirliği yapabilme zemini olarak gördüğü gibi, bu işbirliği ile bölge dışı güçlere karşı koyabilmeyi hedeflemektedir.

Orta Asya ülkelerinin Batılı güçlerle birlikte NATO'da yer alması, Çin'in arka bahçesine Batılı güçlerin yerleşmesi anlamına gelmektedir. Geline bu durum, Çin'in kuzeybatı bölgesi güvenliğinin temelden bozulmasına ve Batılı güçlerin Orta Asya'yı Çin'e karşı kullanmasına yol açabilmektedir. Çin'in Orta Asya ülkeleriyle yakınlaşma politikasına, Rusya ile arasında bir tampon bölge oluşturma gayreti olarak da bakılmaktadır. Çin ile komşu olan Orta Asya ülkelerinin ABD ve NATO güçleri ile yakınlaşması, Çin'in bölgedeki çıkarlarını, özellikle sınır güvenliğini daha da karışık ve zor hâle dönüştürmektedir. (Yayın, 2011:24-26).

ABD, bölgede Pakistan dâhil yeni askeri üsler tesis etmiş ve varlığını pekiştirmiştir. ABD'nin bölgedeki askeri konuşlandırmasının, Afganistan'dan çok Çin'i hedef aldığı bir gerçektir Çin Komünist Partisi'nin sesi olan Liaowang dergisinde yer alan bir makalede, ABD'nin, Orta Asya'da askeri üs konuşlandırmasının amacı incelenmiştir. ABD, bölge ülkelerinin üslerini kiralamakla birlikte Orta Asya ülkeleriyle ikili askeri ortaklığını güçlendirmekte, bölge ülkelerine ekonomik yardım ve onlarla siyasî ilişkiler kurmakla Orta Asya'da varlığını pekiştirmektedir. Aynı zamanda bölgede siyasî, ekonomik ve güvenlik oluşumlarına yönelik etkisini artırmaktadır. ABD'nin Orta Asya'da yürüttüğü politikası, küresel politikasının bir parçası olarak şunları hedeflemektedir: (Yayın, 2011:41).

-Orta Asya'nın kuzeyinde dengeleyici bir hat oluşturularak Rusya'nın tekrar güçlenmesini engellemek;

-Bölgenin batısında Ortadoğu'ya yönelik bir kuşatma alanı oluşturmak;

-Bölgenin güneyinde Güney Asya'yı kontrol altına alarak doğrudan Hint Okyanusu'na inmek;

-Bölgenin doğusunda bir köprübaşı oluşturarak Çin'in yükselişini durduracaktır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana ekonomik ve siyasi sıkıntıların yanı sıra eskimiş altyapı sorunlarıyla da karşılaşan Orta Asya ülkeleri, dış dünyadan umduğu yardımları alamamışlar, Çin, krediler, yatırımlar, inşa ettiği petrol ve doğalgaz boru hatları, demiryolları, karayolları ve hayata geçirdiği diğer altyapı projeleri ile Orta Asya cumhuriyetleriyle ikili ya da çok taraflı olarak ilişkilerini güçlendirmeyi başarmıştır Orta Asya, Çin'in "ekonomik arka bahçesine" dönüşmektedir. (Yayın, 2011:50).

Çin'in Kuşak-Yol Projesi, Rusya ve ABD'nin ilgili projeleriyle rekabet halinde olsa da pragmatik ve çok esnek bir yapıya dönüşmüştür. Çin, bu teşebbüsünü öncelikle küresel ve bölgesel güçlerin tecrübesini, ilgili ülkelerin menfaatlerini, hassasiyetlerini dikkate alarak onlarla dolaylı ve doğrudan bir çatışmaya girmemek üzere tasarlamış ve uygulama esnasında da buna dikkat etmiştir (Yayın, 2011:50).

Abd ve Orta Asya

ABD'nin Orta Asya'ya yönelik emelleri iki temel strateji üzerinden analiz edilebilir. Bunlardan birincisi, ABD'nin küresel bir güç olarak sahip olduğu rolü ile ilgilidir. ABD, Orta Asya bölgesinde iki büyük bölgesel gücün, Rusya ve Çin'in, bu bölgedeki egemenliği ve etkinliğini minimum seviyeye indirmek ve kendi hâkimiyetini artırmak istemektedir. Diğer önemli stratejisi ise, Orta Asya coğrafyasındaki zengin yeraltı ve yerüstü enerji kaynaklarına kolaylıkla erişebilmeyi temin etmektir. ABD'nin Orta Asya'ya yönelik diğer bütün politikaları, bu iki esas hedefin üzerinden çeşitlendirilebilir (Suyundikov, 2021).

"2019-2025 ABD'nin Orta Asya Stratejisi Egemenliği ve Ekonomik Refahı Geliştirmek" başlıklı rapor, her ne kadar önceki dönemlerde bölgeyle ilgili hazırlanan raporlarla benzer stratejiler ortaya koysa da ABD'nin Orta Asya'da daha etkin bir rol oynamak istediğinin habercisi olma niteliği taşımaktadır. Rapor bağlamında ABD'nin yeni Orta Asya stratejisinin özetle altı siyasi hedefi olduğu görülmektedir (Çalışkan, 2020).

-Orta Asya devletlerinin egemenlikleri desteklenecek ve özellikle yabancı aktörlere karşı siyasi ve ekonomik bağımlılık yaratılması engellenecektir. Bu amaçla bireysel egemenliğin ve ekonomik bağımsızlığın güçlendirilmesi adına çaba harcanacaktır. Ayrıca bölge devletleri arasındaki kronikleşmiş problemlerin çözümü için tarafları teşvik edici girişimlerde bulunulacaktır.

-ABD bölgedeki terörizm tehdidini azaltmak ve radikal düşüncelerle mücadele için bölge ülkeleriyle ortak programlar düzenleyecektir. Askerî ve sivil girişimlerle sınır güvenliğinin sağlanması ve uyuşturucu kaçakçılığın önlenmesi için bölgeye milyonlarca dolarlık yatırım yapılacaktır.

-ABD Afganistan'daki istikrar ve barış süreci için Orta Asya ülkelerinden destek talep etmektedir.

-Enerji, ekonomi, kültür ve güvenlik alanlarında bölge ülkeleri ile Afganistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi teşvik edilecektir. ABD, Afganistan'da ekonominin gelişmesi hâlinde silahlı çatışmaların azalacağını öngörmektedir. Ayrıca gerçekleştirilecek projelerle Orta Asya'dan Afganistan ve Pakistan'a elektrik ihracatı yapılması sağlanacak ve bu sayede bölge ülkelerinin ekonomileri geliştirilecektir.

-Bölge ülkeleri arasında insan hakları, hukukun üstünlüğü, seçimlerin şeffaflığı gibi liberal değerlerin geliştirilmesi desteklenecektir.

-Orta Asya'ya daha fazla yabancı yatırımcı çekmek ve desteklemek için uygun bir finans ortamının sağlanması teşvik edilecektir.

ABD'nin Orta Asya'daki yeni stratejisinin iki odak noktası vardır. İlk olarak ABD, Afganistan'da yürüttüğü siyaset bağlamında Orta Asya'yı jeostratejik bir önemde görmektedir. Orta Asya'yı Doğu-Batı medeniyeti arasında stratejik bir kavşak olarak tasavvur eden ABD, istikrarlı ve refah seviyesi yükselmiş bir bölgenin Washington'un terörle mücadele çabalarına katkı sağlayacağını düşünmektedir. ABD'nin bölgede daha etkin rol

almak istemesinin ikinci sebebi ise, Rusya ve Çin'in Orta Asya'daki nüfuzlarına meydan okumaktır. Çin'in bölge üzerinde ekonomi ile başlayan etkinliği her alanda güçlenirken, Rusya da bölge devletleri üzerindeki askerî ve siyasi etkisini korumaya çalışmaktadır. Bağımsızlıklarını ve egemenliklerini korumakta kararlı olan Orta Asya devletleri, Çin ve Rusya'ya karşı dengeleyici bir aktör olarak ABD'nin bölgede daha etkin rol oynamasına olumlu bakmaktadır (Çalışkan, 2020).

Avrupa Birliği ve Orta Asya

Avrupa Birliği (AB), 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile Avrupa Dış Eylem Birimi'ni kurarak dış ilişkilerinde küresel bir aktör olarak varlığını ve etkisini artırma yönünde adım atmıştır. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan oluşan Orta Asya bölgesi, AB'nin dış ilişkilerinde Avrupa Komşuluk Politikası ülkelerine yönelik politikaların bir uzantısı niteliğinde "komşuların komşuları" olarak değerlendirilmektedir. "Komşuların komşuları" kavramı ile AB, komşu bölgelerde oluşturmayı hedeflediği güvenlik, istikrar ve refah ortamını söz konusu bölgeyi etkileyen ülkelere de yaymak istemektedir (Şemsit, 2015).

Ekonomik ve siyasi çıkarları, AB'nin Orta Asya'da yeni bir strateji benimsemesinde etkili olmuştur. AB, Rusya ve Çin gibi bölgenin ana aktörleriyle iş birliği ve ortaklık politikası benimsemiş ve onlarla jeopolitik rekabet içinde olmamayı tercih etmiştir. Bölgeyle ilgili yeni bir strateji benimsenmesi fikri ilk olarak 2000 yılı başında "Orta Asya ile Yeni Ortaklık Stratejisi" adı altında gündeme gelmiş ve bu görüş 2007 yılında birlik üyesi ülkelere kabul edilmiştir. Söz konusu strateji; bölgesel istikrarın sağlanması ve insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünün geliştirilmesi yanı sıra enerji, petrol ve doğal gaz gibi konular başta olmak üzere Avrupa'nın temel çıkarları ve ilgi alanlarına odaklanmıştır. Ancak geçen zamanda bu strateji, hızla değişen jeopolitik koşullar ve iç

dönüşümler nedeniyle AB'nin bölgedeki çıkarlarını karşılayacak hedeflere ulaşması için yeterli olamamıştır (Koca ve Asma; 2021).

2019'da yeni bir strateji benimsemiştir. Bu yeni strateji bölgede güvenlik, istikrar ve kalkınmanın artırılmasına odaklanmıştır. Özellikle bölgenin Afganistan'a yakın olması nedeniyle burada yaşanacak herhangi bir güvenlik sorunu ve istikrarsızlığın birliğin güvenlik ve istikrarını da olumsuz etkileyeceği tezine dayandırılan bu yeni strateji kapsamında, bölgedeki sınırlı rolünün farkında olan AB, Rusya ve Çin gibi bölgenin ana aktörleriyle iş birliği ve ortaklık politikası benimsemiş ve onlarla jeopolitik rekabet içinde olmamayı tercih etmiştir. Bu yaklaşıma göre AB'nin bölgedeki rolü siyasi dengelerle sınırlıdır ve kendini bölgenin önde gelen güçleri arasında bir denge unsuru olarak konumlamaktadır (Koca ve Asma; 2021).

İran ve Orta Asya

Coğrafi konumu bakımından Orta Asya ülkelerinin söz konusu sulara açılan kapısı olan İran, aynı zamanda petrol ve doğal gazı kendi toprakları üzerinden daha ekonomik bir şekilde taşıyacak bir boru hattı kurmayı da planlamaktadır. İran ayrıca bölge ülkelerinde; hidroelektrik santrali yapımı, maden ocaklarının açılması/işletilmesi, tarım ıslahı ve tekstil gibi birçok sektörde de finanse etmiştir (Durmuş, 2020).

Batı'nın yaptırımlarının etkisini hafifletmek ve bölgedeki Amerikan siyaseti karşısında cephe oluşturmak amacıyla Orta Asya ülkeleri, Rusya ve Çin'in oluşturduğu Şangay İşbirliği Teşkilatı gibi bölgesel teşkilatlara katılma yönünde de çaba sarf eden İran, Tacikistan ile devam eden sorunları nedeniyle teşkilata ancak gözlemci olarak katılabilmektedir.

İran, laiklik ilkelerini her zaman korumaya özen gösteren bu devletleri, "İslam Devrimi"ni ithal etme ve "siyasal İslam"ı bölgede yayma konusunda ikna edememiştir. İran'ın bölgedeki ekonomik ve jeopolitik etkisi yanı sıra Şiiliğin yayılması ile ilgili girişimleri de bölge ülkelerinin

endişelerinin artmasına yol açmaktadır. Fakat bu ülkelerle ilişkilerindeki kısa süreli tecrübelerine bakıldığında, İran'ın Orta Asya'da daha pragmatik bir siyaset izlediği, ortak kültürel-tarihî alanlarda fırsatlar kolladığı ve nüfuzunu yaygınlaştırdığı görülmektedir. (Durmuş, 2020).

Yakın zaman önce Afganistan'da Taliban ile Afganistan hükümeti ve ABD arasında varılan anlaşmaların da bölgedeki İran nüfuzu açısından ciddi sonuçları olması muhtemel görünmektedir. Zira Afganistan, Orta Asya'da nüfuz kazanmak konusunda İran'a çok fazla fırsat sunmaktadır. Afganistan'daki istikrarsızlık dolaylı yoldan İran'ın bu ülkedeki operasyonel kabiliyetini artıran bir rol oynamıştır. Günümüz itibarıyla istikrara biraz daha yaklaşmış görünen Afganistan'daki siyasi gelişmelerin İran açısından da önemli sonuçları olacağı tahmin edilmektedir (Durmuş, 2020).

Pakistan ve Orta Asya

Avrasya jeopolitiğinde Çin-Pakistan ilişkilerinin dayanaklılığı göze çarpmaktadır. Pakistan'ın aynı zamanda Çin ile de derin ve kapsamlı bir ilişkiler tarihine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Çin ile Pakistan arasındaki ortaklığın “demir kardeşlik” olarak tanımlanması iki ülke arasındaki ortaklığın ciddi bir tarihsel arka planı olduğunu teyit etmektedir. Pakistan'ın stratejik ve jeopolitik açıdan kritik bir konumda olması, özellikle Çin açısından iki ülke arasındaki ilişkiyi giderek daha önemli hale getirmektedir. Pakistan açısından önemli olan ise Çin'in yayılmaya ve yatırıma müsait bir ekonomik hareketliliğe sahip olmasıdır. Pakistan'ın ABD ile son dönemde yaşadığı sorunlar ve Hindistan'la var olan inatçı ve kalıcı tarihsel rekabeti, Çin'le ortaklığını “stratejik bir zorunluluk” haline getirmektedir (Korkmaz, 2019).

Pakistan son dönemlerde ABD'den uzaklaşarak Çin ile stratejik ortaklık kurma yoluna gitmiş ve Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru gibi girişimlerde önemli roller üstlenerek ABD karşıtı gelişmekte olan ittifak

ilişkilerinin kurumsallaşması yolunda kritik aktörlerden biri olarak ortaya çıkmıştır.

Pakistan, ABD ile yakınlaşma esnasında bile Çin'i dengeleyecek girişimlerde bulunmaktan kaçınmamıştır. Örneğin ABD'nin Pakistan'a yeniden maddi ve teknik destek vereceğinin açıklandığı gün, Çin'in isteğiyle ülkede Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru girişimini tek elden yönetecek "CPEC İdaresi" kurulmuştur. Dolayısıyla küresel siyasette ilişkilere yön verecek baskın norm ve stratejilerin eksikliği, aktörlerin kolay davranışın arkasında kümelenmelerinden ziyade, dengeleme gibi kendilerine maliyet doğurabilecek davranışları tercih edebileceklerini göstermektedir (Korkmaz, 2019).

Hindistan ve Orta Asya

Hindistan'ın bölgesel siyaset kapsamında 1990'lı yılların sonlarıyla birlikte geliştirmiş olduğu "Genişletilmiş Komşuluk" (Extended Neighbourhood) konsepti, onun yükselişine paralel olarak güç projeksiyonunu ifade etmek amacıyla hayata geçirdiği bir açılamdır. Söz konusu kavram, Hint siyasetinde atardamar olan Doğu'ya Bakış politikası başta olmak üzere Güney'e Bakış (Hint Okyanusu), Batı'ya Bakış (İran, Körfez Ülkeleri, İsrail, Suudi Arabistan başta olmak üzere genel anlamda Batı Asya ve Afrika) ve Kuzey'e Bakış (Orta Asya ve Şanghay İşbirliği Örgütü) bölgesel politika kombinasyonlarının bir ifadesidir (Bayram, 2019).

Hindistan'ın "geniş" Hint-Pasifik bölgesine yönelik hamleleri esasen onun kendi yükselişini beslemek ve Çin yükselişi karşısında elini güçlü tutmak zihniyetiyle gerçekleşmektedir. Hindistan'ın yeni bağımsız olduğu dönemde konjonktür gereği "Bağlantısızlar Hareketi" öncülüğünü yapması ve "Bağlantısızlık" anlayışı üzerinden politika yapımını tercih etmesi dolayısıyla Yeni Delhi aslında uzun bir süre kendisini bölgeden tecrit etmişti. Ancak onun "merkez" olma ve bölgeyi domine etme fikri hiçbir zaman değişmemiştir. Bunun için kendi şartlarını olgun-

laştırmaları ve gerek bölgesel gerekse küresel durumun elverişli olması gerekmektedir.

Delhi'nin komşuları arasında en çetrefilli ilişkisi kuşkusuz Pakistan'la olanıdır. Delhi-İslamabad ilişkilerinin doğasındaki “düşmanlık” onların bağımsızlığından gelen ve girift birçok sorundan beslenen ihtilaflardan kaynaklansa da ikili ilişkilerdeki en büyük sıkıntı Keşmir meselesidir. Hindistan İslamabad'ın terörizmi bir politika aracı olarak kullandığını ve Afganistan'ın da istikrarsızlaşmasında Pakistan destekli terörizmin etkili olduğunu iddia etmektedir. Bununla birlikte, Delhi için Pakistan'ın güçlü ve büyüyen savunması ve Pekin'le olan nükleer bağlantısı ile Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC) projesi ciddi bir güvenlik sorunu olarak görülmektedir (Bayram, 2019).

Sonuç ve Değerlendirme

20'nci yüzyılın sonunda SSCB'nin çözülmesinden sonra Orta Asya, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması ile küresel ve bölgesel güçlerin uluslararası arenada kendi menfaatlerini koruma ve varlıklarını sürdürülebilirliği açısından hayati ve stratejik öneme sahip bölgeye dönüşmüş, 11 Eylül 2001 sonrasında ise hem dünya hem de bölgesel aktörlerin güçlerini yarıştırmak için rekabet alanına çevrilmiştir.

Bölgede, Rusya ve Çin ile ABD arasında Orta Asya'nın enerji kaynakları için ciddi bir mücadele yaşanması, yakın gelecekte olasılığı yüksek bir senaryodur. Bu sadece Orta Asya ülkelerini kontrol etme ekseninde değil, aynı zamanda ünlü jeopolitik teorisyenlerin ortaya koyduğu kalpgâh mücadelesi temelinde de olacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Bayram, D. Ç. (2019). Hindistan'ın Bölge Siyaseti. İNÜSAM/ Analiz. 1 /13. https://www.researchgate.net/publication/338126552_Hindistan'in_Bolge_Siyaseti
- Brzezinski, Z. (2018). Büyük Satranç Tahtası.(Y.Türedi,Çeviri Ed.). İstanbul:İnkilap Kitapevi
- Çalışkan,B.(2020). ABD'nin Yeni Orta Asya Stratejisinin İpuçları https://insamer.com/tr/abd-nin-yeni-orta-asya-stratejisinin-ipuclari_2753.html adresinden alınmıştır.
- Demirtaş, Y. S.(2019).Doğu Sorun'undan “Yeni Büyük Oyun’a”, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD),31,1-32
- Durmuş,M.(2020).İran'ın Orta Asya Stratejisi, https://insamer.com/tr/iranin-orta-asya-stratejisi_3388.html adresinden alınmıştır
- İlhan,S.(2019).Jeopolitik-Güç Odağı Kuramı.İstanbul:Kırmızı Kedi Yayınevi
- Koca,M.E. ve Asma,Y.(2021). Avrupa'nın Orta Asya Stratejisi, INSAMER, https://insamer.com/tr/avrupanin-orta-asya-stratejisi_3948.html adresinden alınmıştır.
- Korkmaz, H.(2019).Asya Jeopolitiğinde Stratejik Ortaklık, INSAMER, <https://insamer.com/tr/analiz/asya-jeopolitiginde-stratejik-ortaklik-cin-ve-pakistan/1595779> adresinden alınmıştır.
- URL-1: Anadolu Ajansı (2018).Jeopolitik Teoriler Temelinde Doğu Akdeniz ve Türkiye, Fatih Erbaş,<https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/jeopolitik-teoriler-temelinde-dogu-akdeniz-ve-turkiye/1113793> adresinden edinilmiştir.
- URL-2:ANKASAM (2021).Rusya'nın Yeni Orta Asya Stratejisi, <https://www.ankasam.org/rusya-nin-yeni-orta-asya-stratejisi/>adresinden edinilmiştir
- Şemşit,S.(2015).Avrupa Birliği'nin Orta Asya Stratejisi. Uğur Burç Yıldız (Ed.), Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri,içinde (s.83-113).Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Suyundikov,S.(2021). ABD'nin Orta Asya Politikaları,21 nci Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/abd-nin-orta-asya-politikalari> adresinden alınmıştır.
- Yayın,E. E.(2011). Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının 20. yılında Çin'in Orta Asya Politikaları,Rapor,Yayın No:4, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

TARİHİ TATAR KİMLİĞİ ÜZERİNE ÜÇ GÖRÜŞ

Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM*

ÖZET

Dünya hakimiyeti üzerine oluşturulan jeopolitik teorilerinden en eski teori olan Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi, Doğu Avrupa'ya hâkim olan gücün kalpgâh olarak adlandırılan; Volga-Doğu Sibiryâ-Kuzey Buz Denizi-İran ve Afganistan'ı kapsayan bölgeye de egemen olacağı, kalpgâh'a hâkim olanın ise Dünya Adasına ve dolayısı ile dünyaya egemen olacağı esasına dayanmaktadır. Kara Hakimiyet Teorisi dışında, Kenar Kuşak Teorisi, Deniz Hakimiyet Teorisi gibi teoriler stratejistlerin önem verdikleri diğer teoriler olmuştur. Bu teorilerin dışında; Avrasyacılık, Brezinski'nin Büyük Satranç Tahtası, ABD'nin Yeni Dünya Düzeni gibi yaklaşımları önemli yaklaşımlar arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Dünya Hakimiyet Teorileri, Kalpgâh, Avrasyacılık, Büyük Satranç Tahtası, Yeni Dünya Düzeni.

* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
kursat.yildirim@istanbul.edu.tr

ABSTRACT

There are many views on the historical Tatar identity seen in various geographies throughout history and attributed to Turks and Mongols. Those who conduct research based on information in historical documents try to define the Tatar identity. There is a large amount of literature on this subject. Our aim is to write a brief evaluation of the views that try to define the historical Tatar identity on a Mongolian, Turkic and Bulgarian basis, using some information from the main sources without entering into these discussions in the literature, which are mostly of political nature and aim at identity construction.

Keywords: Tatar, Turk, Mongol, Bulgar, Idil-Ural

Ø. Tarihte Tatar adı ve kimliği çok geniş coğrafyalarda yaygın bir şekilde görülür. Birçok bakımdan kapsayıcı ve genel olduğu anlaşılan bu ad ve kimliğin ilk kez VI.-VIII. yüzyıllarda Türk ve Moğol boyları arasında görüldüğü kabul edilmektedir. Daha önce Tatar adının kökeni ve anlamları üzerine bazı değerlendirmeler yapmışım (Yıldırım, 2012; Yıldırım, 2014; Yıldırım, 2016; Koç-Yıldırım, 2020). Bu kısa yazımda ise tarihteki Tatar kimliği ve bu konuda bugünkü genel kabullerden bahsetmek istiyorum. Tatar tarihi bir kimlik olduğu gibi bugün de devam etmektedir ve üstelik bu sadece etnik bir kimlik değildir, aynı zamanda siyasi ve kültürel mahiyete de sahiptir. Bu kimliği Moğol, Türk ve Bulgar esaslı açıklamaya çalışan üç görüşe kısaca temas etmeye çalışacağım. Bu konudaki ayrıntılı ve analitik değerlendirmeler içeren, literatürdeki bütün tartışmalara yer veren bir çalışmayı bilahare yayınlamayı düşünüyorum.

1. Türk kaynaklarında ilk kez VIII. yüzyıla ait Orhun Yazıtlarında Otuz Tatar¹ olarak geçen halkın kimliği hakkında ilk değerlendirmeyi yazıtları çözen Thomsen yapmış ve bunu Moğol olarak kabul etmiştir (Thomsen, 1896: 140). Yazıtlardaki Otuz Tatar Çin kaynaklarında Shiwei olarak geçer (Gumilev, 2004: 47). Shiwei'lerin ise Gök-Türkler çağında hakiki Moğol boyları olduğu bilinmektedir (Yıldırım, 2020). Çin kaynaklarında ilk defa 842 yılında görülen Tatar adı, X-XI. yüzyıllarda Amur Irmağı'nın orta akımlarında yaşayan ve Dada 韃靼 olarak kaydedilen bir halka atfedilmektedir (Kyuner, 1961: 10). Türkleri ve Moğolları

1 - Kül Tigin Kitabesi, Güney/1, Doğu/4, Doğu/14; Bilge Kağan Kitabesi, Doğu/12, Doğu/34, Kuzey/1.

çok yakından tanımış olması icap eden İlhanlı sarayı tarihçisi Reşidüddin Fazlullah ise *Câmiu't-Tevârih*'te Tatarlar üzerine yazdığı bölümde şöyle demektedir: “Onların adı âlemde çok eski devirlerden beri bilinmektedir. Bunlardan ayrılan birçok kol vardır. Tüm bu kollar toplam 70 bin aile eder... Onların yaşadıkları yer bozkırdır, boyları ve kolları Çin sınırı yakınlarındaki bölgelerde konak yerleri ve yurtlarında (çadırlarında) yaşarlar. Yurtlarının çokça yığıldığı bir yer vardır, oraya Buir-Naur² derler” (Raşid-ad-Din, 1952: I/1, 101). Reşidüddin bilhassa tanımladığı coğrafya ile tam olarak Moğol kimliğine sahip Tatarlardan bahsetmiştir³. Gerçekten de bu “Moğol” kimlikli Tatarlar Baykal Gölü’nden güneybatıya doğru Kerülen’e kadar uzanan topraklarda yaşıyorlardı (Barthold, 1968: V, 559). Bu Tatarların Moğol olduklarına şüphe yoktur. Tatar, XIII. yüzyıldan sonra Moğolların millî adı olarak geçse de görüldüğü gibi Moğol kökenli boylara daha önce de Tatar adı verilmiştir (Barthold, 2006: 17). Tatar kimliğinin Moğol esasını yansıtan ana kaynaklardaki bu tür bilgiler sebebiyle, bugün Tataristan’daki Tatar kimliğinin teşekkülü üzerine bir *Tatar-Moğol Teorisi* şekillenmiştir. Buna göre İdil-Ural’daki Tatar kimliği böyle bir Moğol kökten çıkan etnik oluşum süreci sonunda bugünkü hâlini almıştır. Tatar halkı Avrupa’ya göç eden Kıpçaklarla karışmış, konar-göçer Tatarların kültür temelleri işte bu sırada atılmıştır. Kazan Tatarlarının tarihinde İdil Bulgarlarının önemi ve kültür katkıları pek yoktur ve söz konusu Bulgariya zayıf bir devlettir, şehir kültürü şekillenmemiştir ve buradaki halk Müslümanlaşana kadar geri kalmışlık içinde yaşamıştır. Yerli Bulgar nüfus Altın Orda devrinde yavaş yavaş eriyip yok olmuştur veya kıyıda köşede eski dinlerini muhafaza edenler şehir kültürünü geliştirmişler ve Kıpçak lehçesini getiren Müslümanlar kalabalıklaştıkça onlara karışmışlardır. XX. yüzyılın başlarında N. İ. Aşmarin ve V. F. Smolin gibiler tarafından ortaya atılan bu teorinin taraftarları Tatarlardan A. Z.

2 - Buyr Nuur adlı göldür, Kerülen Irmağı’nın güneydoğusundadır. Asıl Moğolların yurdu olarak bilinir.

3 - Ögel’e göre Reşidüddin kendi çağında sadece Buyr Nuur Tatarlarını tanıyordu ve bu yüzden bu şekilde yazıp omların tarihte çok güçlü olduklarını düşünmüştü; Ögel, 2001: XII/1, 50.

Velidi Togan, R. R. Arat, M. İ. Ahmetzyanov ve daha sonraları R. G. Fahrutdinov; Çuvaşlarda V. F. Kahovskiy, V. D. Dimitriyev, N. İ. Yegorov, M. R. Fedotov ve Başkırlarda N. A. Majitov'dur (Tatarı, 2001; 43). Tatar kimliği üzerine bu görüşün en eksik tarafı İdil-Ural bölgesindeki erken Türk varlığını peşinen geri kalmış gibi kabul etmesi ve üstelik Tatar kimliğindeki şehirlilik üzerine yoğunlaşmasıdır. Altın Orda mirasında şehir kültürü üzerine durulması Rus tarih teorilerine cevap verme ihtiyacındaki Tatarlar için kabul edilebilir bir durum olsa da konar-göçerlerin geldikleri yerdeki kültürlerini taşıdıkları, yaydıkları, sürdürdükleri ve hatta hâkim kıldıkları gerçeğini de göz ardı etmemek lazımdır.

2. Ana kaynaklardaki Tatar adının tamamen Moğollara atfedilmesi yanlıştır. Daha önce Tatarların kökenini Rouran (Juan-juan) halkına bağlayan ve Rouran'ları ise Türk kökenli olarak değerlendiren bir çalışma yapmıştım (Yıldırım, 2015). Bence Tatar kimliği başlangıçta böyle bir Türk köke dayanıyordu ve bunun devlet kurucu bir vasfı bulunuyordu. Dar bir sahada Moğol olan Tatarlar dışında çok daha geniş alanlara yayılan ve baskın bir kültüre sahip bir Türk-Tatar kitlesi söz konusuydu.

Kâşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılda haklarında "Türklerden bir bölük" (Kâşgarlı Mahmud, 2006: I, 411) ve "her boyun kendi ağzı vardır, bununla beraber Türkçe konuşurlar" (Kâşgarlı Mahmud, 2006: I, 30) dediği Tatarların erken tarihlerde doğrudan Moğollara bağlanması doğru değildir. Üstelik Kâşgarlı Mahmud Türkler tarafından kutsal addedilen Ötüken için ise "Tataristan çöllerinde bir yerin adı" demektedir (Kâşgarlı Mahmud, 2006: I, 138). Bu yönüyle Türk ülkelerini *Tataristan* olarak adlandırdığı anlaşılmaktadır. 982 yılında yayınlanan Farsça coğrafya eseri *Hudūd al-Ālam*'da Tatarlar, Dokuz Oğuzların bir kolu (*jins*) olarak gösterilmektedir (Hudūd al-Ālam, 1937: 94). Gerdizî tarafından 1052 yılında Gazneli Sultanı'na takdim edilen *Zeyn'ul Ahbar*'da ise Tatarlar, Kimak'ların İrtiş dolaylarında yaşayan bir koludur (Barthold, 2010: 340-341). Gerçekten de Türk boylarına Cengiz Han döneminde Tatar deniliyordu. Üstelik Moğol

olan Tatarlar da geleneksel Türk merkezi Ötüken’de Kara Kitay Devleti’nin kuruluşundan, XII. yüzyılın başlarından sonra Moğolistan’da Türklerle iç içe geçmişlerdi. Öyle ki Reşidüddin Câmîu’t-Tevârîh’inde 1300’lerin başında bütün Türk boylarına Tatar adı veriyordu: “*Hitay, Hindistan ve Sind’in bölgelerinde, Çin’de ve Maçin’de, Kırgızların, Kelarların ve Başkırların ülkesinde, Deşt-i Kıpçak’ta, Kuzey bölgelerinde, Arap kabileleri arasında, Sibiryada, Mısır’da, Mağrib’te bütün Türk boylarına Tatar derler*” (Raşid-ad-Din, 1952: I/1, 103). Cengiz Han’dan sonra bu söz birden Moğolistan ve Türkistan sahasındaki Moğolları ifade eder olmuştu. Çin kaynaklarında Tatar adı, Moğol İmparatorluğu’nun kuruluşundan sonra Moğollar için kullanılmıştı. Ming Shi’da “Dada 韃靼” yani “Tatar” bahsi şöyle başlamaktadır: “Dada 韃靼 (“Tatar”), artık Menggu 蒙古 (“Moğol”)’dur” (Ming Shi, 1997: 8463). Yine de Moğol İmparatorluğu hesabına *Tarih-i Cihan Güşa’yı* kaleme alan Cüveynî’nin kullandığı Tatar adı genel bir addır (Caferoğlu, 1988: 73-74). Cengiz Han’a tâbi olanlar ve Afganistan’daki Moğollar, Mogul / Mongol adını alıyorlardı. Moğol İmparatorluğu’nun batı kısmında ise *Mogul / Mongol* adı pek görülüyordu. Bu kısımda Altın Orda dönemi de dâhil olmak üzere çok sonraları Rusya’da ve Batı Avrupa’da Tatar adı ile Osmanlı Devleti dışındaki Türkler kastediliyordu (Barthold, 1968: V, 560). Rusya’da Tatar adı sonraları Kırım, İdil-Ural bölgeleri ve Sibiryada yaşayan Türkler için kullanıldı. Bu arada sadece Kırım Türkleri kendilerine *Tatar* diyorlardı. İdil-Ural Türkleri de çok geç devirlerde bu adı benimsediler (Barthold, 2006: 23). Tatar olarak bilinenler kendilerini şöyle adlandırıyorlardı: İdil-Ural bölgesindekiler *Möselman, Kazanlı, Mişer (Meşeryak), Tipter, Keraşen, Nagaybek, Keçim* vb.; Astrahan’dakiler *Hugay, Karagaş, Yurt Tatarları* vb.; Sibiryada dakiler *Tobollık, Turalı, Baraba, Tömenlek, Boharlı* vb; Litvanya’dakiler *Möslim, Lipka (Litva), Lipka Tatarları* (Tatarı, 2001: 42).

Tarih kaynaklarındaki bu tür bilgileri ve tarihi süreci değerlendirenler tarihi Tatar kimliğini Türklük ile açıklayan bir *Türk-Tatar Teorisi*

geliştirmişlerdir. Bu görüşe göre Tatarlar Gök-Türk Kağanlığı, Büyük Bulgarıya ve Hazar Devleti içinde, Kıpçak-Kimak ve Tatar-Moğol etnik topluluklarıyla ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır. Etnik teşekkül sürecinde temel unsur, etnik şuurun, dinin, devletin, edebî kültürün ve eğitim sisteminin kendine has bir surette belirmesidir. Bu unsur Tatar kimliğinin şekillenmesinde İdil-Ural sahasının belirleyiciliğinden daha köklüdür. Cuci Ulusu devrinde dışarıdan gelen Tatarlar ile yerli Bulgar-Kıpçaklar yeni bir devlet, kültür ve edebî dil meydana getirdiler. Cuci Ulusu'nda ve sonraki Rus hâkimiyeti devrinde Tatarlar kendilerine has bir etnik ve dinî bir kimlik şekillendirdiler. XIX. yüzyılda millî hareketlerin hızlanmasıyla Tatar kimliğinde kültür ve tarih birliğinin altı çizilmiş ve Tatar ideolojisi (bu ideolojiyi tesis edenler Şehabeddin Mercani, İsmail Gaspıralı, Hadi Atlasi, Ayas İshaki'dir) oluşturulmuştur. Bu görüşün temsilcilerinin kültür hareketleri sebebiyle İdil-Ural Tatarları Rusya'daki Türk-Müslüman halkların merkezi olarak kabul edilmiştir. Kültür entegrasyonu neticesinde Tatar kimliği XX. yüzyılda yaygın bir kimlik hâline gelmiştir. Bu teorinin bazı taraftarları G. Gubaydullin, A. Battal Taymas, Akdes Nimet Kurat, M. G. Safargaliyev, N. A. Baskakov, Ş. F. Muhamedyarov, R. G. Kuzeyev, Nadir Devlet, D. M. İshakov, Yuli Şamiloğlu, A. Kappeler, A. A. Rorlih, İ. L. İsmaylov'dur (Tatarı, 2001: 43). Tarihi kültürden ayırmak mümkün değildir. Bu bakımdan doğudan batıya Türk-Tatar kimliği ve kültüründeki devamlılık ve baskınlık üzerinde durduğu için bu görüş oldukça sağlam temellere dayanmaktadır.

3. Tarihi Tatar kimliğinde göz önünde bulundurulması gereken bir de Bulgar kimliği vardır. Gök-Türk Kağanlığı ve Avar Kağanlığı'na bağlı olarak yaşayan Türk Bulgar boyları, 631'de Karadeniz'in kuzeyinde Bulgar Devleti kurdular. Çok geçmeden istikrarsızlık içine düşen devlet, Hazar Kağanlığı'nın saldırısıyla parçalandı. Bu yüzden Bulgar boyları VII. yüzyılın sonlarına doğru toplu olarak Orta İdil'e göç etti. Bölgede nüfus üstünlüğüne erişen devlet tecrübesine sahip bu Bulgarlar yerli

Fin-Ugorlar üzerinde hâkimiyet sağladılar. Bir müddet Hazarlara bağlı olarak yaşayan Bulgarlar 965'te tamamen bağımsız oldular. İdil Bulgar Devleti 1236'da Moğollar tarafından zapt edilene kadar güçlü bir devlet olarak yaşadı⁴. Böylece Tatar kimliğinin esasında Bulgar unsurundan da bahsetmek gerekir. Öyle ki, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra İdil-Ural'daki bazı Tatarlar, "Tatar" adının uydurma olduğunu gerekçe gösterip bu önceki Bulgar adını geri almak istemişlerdi (Buşakov, 1996: 41).

Tatar kimliğinin esasında Bulgarlar olduğunu düşünenler *Bulgar-Tatar Teorisi*'ni geliştirmişlerdir. Buna göre Orta İdil ve Ön-Ural sahasında VIII. yüzyıldan beri süre gelen bir etnik safha vardır. Aslında buralardaki Türk yerleşimleri M.Ö. VIII.-VII. yüzyıllarda başlamıştır. Bu sahadaki şimdiki Tatar etnik yapısı esasen İdil Bulgarları devrinde (X-XIII. yüzyıllarda) şekillenmiştir. Bu süreç Altın Orda, Kazan Hanlığı ve Rus hâkimiyeti devirlerinde devam etmiş ancak çok büyük dönüşümler olmamıştır. Cuci Ulusu'na dâhil olan İdil Bulgarları siyaset ve kültür bakımından ciddi oranda bağımsızdır. Bu devrede Altın Orda'nın (1227-1502) etnik ve siyasî sistemi ile kültürü bu sahadaki Bulgarlara önemli tesirler yapmıştır. Kazan Hanlığı devrinde (1437-1552) Bulgar (Bulgar-Kazan) kimliği daha da baskın olmuş ve 1920'lere kadar muhafaza edilmiştir. Bu tarihten sonra ise Tatar milliyetçilerinin ve Sovyet Hükümeti'nin baskısıyla ad, "Tatar" olarak değiştirilmiştir. Sibirya'da, Kırım'da, Polonya'da veya Litvanya'da Tatar olarak adlandırılan diğer toplulukların ise İtil-Ural Tatarları ile doğrudan hiçbir bağları yoktur. 1920'lerin şartlarında meydana gelen bu anlayış dilin kademe kademe geliştiği ve millet teşekkülünün yerel şartlar dâhilinde cereyan ettiği teoriyle yoğrulmuştur. 1940'ların ortalarına gelindiğinde Sovyet tarihçiliğinde ve dilciliğinde tarihi Tatar kimliğine dair bu teori resmi hâle gelmiştir. Teoriyi 1950'lerden itibaren işleyenlerden bazıları A. P. Smiri-

4 - İdil Bulgarları üzerine yapılmış en kapsamlı araştırma için bkz. Koç, 2010.

ov, H. G. Gimadi, H. F. Kalinin, L. Z. Zalyay, G. V. Yusupov, T. A. Trofimova, A. H. Halikov, M. Z. Zekiyev, A. G. Karimullii, S. H. Alişev, F. T. Valeyev, N. A. Tomilov'dur (Tatarı, 2001: 42-43). Tarihi Tatar kimliğindeki Bulgar temeli üzerinde duran ve Sovyetler Birliği devrinde devletçe resmi olarak desteklenen bu görüş sağlam bir tarihi zemine sahipmiş gibi görünse de esasında tarihi Türk kimliğini ötelemek üzere üretilmiş olup Tatar kimliğini tam olarak izah etmekten uzaktır ve üstelik Sovyet idaresi altındaki diğer Türk toplulukları için öngördüğü aynı usullerle tarihi bir "Bulgar milleti" yaratma peşindedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra taraftarları iyice azalan bu görüşün, ortak kültür unsurlarını göz ardı etmesi ve tarih ana kaynaklarıyla doğrulanamayacak hükümler öne sürmesi gibi sebeplerle, tarihi Tatar kimliği için bir tanımlama yapması biraz zordur.

Kaynakça

- Barthold, W. W. (1968). *Soçineniya*, C. V, Moskva.
- Barthold, W. W. (2006). *Türk Moğol Ulusları Tarihi*, Çev. H. Eren, Ankara.
- Barthold, W. W. (2010). “Zeyn’ul Ahbar”, *Orta Asya*, Çev. ve Haz. D. A. Batur. Selenge Yayınları: İstanbul.
- Buşakov, V. A. (1996). “Etnonim “Tatar” vo Vremeni i Prostransve”, *Skvoz Veka Narodı Krıma*, 2, Simferopol.
- Caferoğlu, Ahmet (1988). *Türk Kavimleri*, İstanbul.
- Gumilev, L. (2004). *Eski Türkler*, Çev. D. A. Batur, Selenge Yayınları: İstanbul.
- Hudūd al-Ālam The Regions of the World* (1937). Trans. and Expl. By V. Minorsky, London.
- Kâşgarlı Mahmud (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk*, C. I, Çev. B. Atalay, Türk Dil Kurumu: Ankara.
- Koç, D. (2010). *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Koç, D.-Yıldırım, K. (2020). “The Word “Tatar” in Various Forms in Chinese Sources”, *Mongolica*, XXIII, 2, 2020, 23-25.
- Kyuner, N. V. (1961). *Kitayskiye İzvestiya o Narodah Yujnoy Sibiri, Tsentralnoy Azii i Dalnego Vostoka*, Moskova.
- Ming Shi (1997). Zhonghu Shuju: Beijing.
- Ögel, Bahaeddin (2001). “Tatar”, *İslam Ansiklopedisi*, XII/1, Devlet Kitapları: Eskişehir.
- Raşid-ad-Din (1952). *Sbornik Letopisey*, I/1, Çev. A. A. Semenov, Moskva-Leningrad.
- Tatarı* (2001). Ed. R. K. Urazmanova-S. V. Çeşko, Moskva.
- Thomsen, W. (1896). *Inscriptions de L’Orkhon Déchiffrées*, Helsingfors.
- Yıldırım, Kürşat (2012). “Tatar Adının Kökeni Üzerine”, *Türkiyat Mecmuası*, XXII, 2, 2012, 171-190.
- Yıldırım, Kürşat (2014). “Doğudaki İlk Tatarlar Ormancı Mıydı?”, *Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı Bildiri Kitabı*, Ed. B. Bayram, Kırklareli, 2014, 283-291.
- Yıldırım, Kürşat (2015). *Bozkırın Yitik Çocukları Juan-juan’lar*, Yeditepe Yayınları: İstanbul.
- Yıldırım, Kürşat (2016). “Çin Kaynaklarında Doğrudan “Tatar” Olarak Okunabilecek Bazı Kelimeler İçin Okumalar, Anlamlandırmalar ve Yeniden İnşalar”, *Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı-II Bildiri Kitabı*, Ed. B. Bayram, Kırklareli, 85-91.
- Yıldırım, Kürşat (2020). “Erken Dönem Türk-Moğol İlişkileri”, *Geçmişten Günümüze Türkler ve Moğollar*, Yay. Haz. Kürşat Yıldırım, Türk Ocağı İstanbul Şubesi Yayınları: İstanbul, 23-27.

KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ'NİN AVRUPA-ÇİN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

Dr. Mehmet Ali KOÇAKOĞLU*

ÖZET

Dünyanın en büyük ikinci ekonomisine sahip Çin ile Avrupa Birliği arasındaki ekonomik, siyasi ve sosyal ilişkiler 1975 yılında kurulan ilk diplomatik ilişkiden bu yana sürekli gelişme göstermiştir. İlişkinin yönü Çin'in 2013 yılında duyurduğu Kuşak ve Yol Girişimi'nden itibaren daha geniş ve kapsamlı bir hal almaya başlamıştır.

Küresel ekonomik, sosyal ve siyasal düzenin nasıl ve ne yöne evrileceği geleceğimiz açısından büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda 2030 yılında dünyanın en büyük ekonomisi ve nüfusuna sahip ülkesi olan Çin ile ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanda dünyanın son yüzyıllarına şekil veren AB arasındaki gelişmelerin analizi son derece önemlidir. Bu çalışmanın amacı; Çin ve AB arasında 45 yıllık ekonomik, siyasi ve sosyal ilişkilerin analizini yaparak ilişkinin gideceği yön hakkında bir fikir edinmektir.

Çalışma, giriş, ilişkilerin tarihsel gelişimi, ekonomik açıdan ilişkiler, sosyal ve politik açıdan ilişkiler ve Kuşak Yol Girişimi sonrası ilişkiler ve sonuç şeklinde 6 ana başlık altında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Gelişme ve Küreselleşme, Avrupa Birliği, Kuşak ve Yol Girişimi, Bölgesel İktisat, Uluslararası Politik İktisat

* Harran Üniversitesi Şanlıurfa Sosyal Bil. MYO
alidikocakoglu@harran.edu.tr

ABSTRACT

Economic, political and social relations between China, which is the second largest economy in the world, European Union have continuously improved since the first diplomatic relationship established in 1975. The direction of the relationship has started to become wider and more comprehensive since the Belt and Road Initiative announced by China in 2013.

How and in what direction the global economic, social and political order will evolve is of great importance for our future. In this sense, it is extremely important to analyze the developments between China, the country with the largest economy and population in the world in 2030, and the EU, which shaped the last centuries of the world in economic, social, cultural and political fields. The aim of this study is; It is to get an idea of the direction of the relationship by analyzing the 45 years of economic, political and social relations between China and the EU.

The study is discussed under 6 main headings: introduction, historical development of relations, economic relations, social and political relations, relations after the Belt and Road Initiative, and outcome.

Keywords: Regional Development and Globalization, European Union, Belt and Road Initiative, International Politic Economics

GİRİŞ

2030 yılında dünyanın en büyük ekonomisi olması beklenen Çin bunun yanında askeri, siyasi ve politik arenada da artık ciddi bir oyun kurucudur. Öte yandan, ekonomik, politik ve kültürel anlamda dünyanın son dört yüzyılına yön veren AB halen dünyanın en etkin ekonomik ve politik güçlerinden biridir. Bu iki gücün arasındaki gelişmelerin incelenmesi ve analizinin yapılması gelecekteki dünyayı anlamak açısından oldukça önemlidir.

1. ÇİN VE AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN TARİHİ GELİŞİMİ

Avrupa Birliği ve Çin arasındaki ilk diplomatik ilişki 6 Mayıs 1975'de kurulmuştur. AB komisyon üyesi Sir Christopher Soames ilk kez Çin'i ziyaret ederek diplomatik anlamda Çin Halk Cumhuriyeti ile AB arasındaki ilk teması gerçekleştirmiştir (Weske, 2007).

Bu ilk temasın gerçekleştiği dönemde Çin nispeten yeni kurulmuş fakir bir ülkeyken, AB henüz büyümesine devam ediyordu. Ancak AB ve Çin arasındaki ilk ticari antlaşma Çin'de yaşanan gelişmeler yüzünden üç yıl sonra 3 Nisan 1978'de imzalanmıştır. Aynı yıl 2 Mayıs da Brüksel'de Çinli yetkililer ve AB arasında diplomatik ilişkilerin başlamasına karar verilmiştir (Griesse, 2006). Birkaç yıl içinde iki aktör arasındaki ilişkiler daha derinleşerek güçlü diplomatik, ticari ve teknik bağların kurulmasına yol açmıştır. Ticari ilişkiler olumlu yönde ilerledikçe ülkeler arasındaki ilişkinin boyutu daha da büyümeye başlamıştır. Bunun sonu-

cunda 1985'te Ticari ve Ekonomik İş birliği antlaşması imzalanmıştır. Ancak bu dönemde Çin, günümüzdeki mevcut durumundan uzak olduğu için AB ve Çin arasındaki ilişkiler uluslararası diplomaside “dünyayı etkileyen” ağırlığa sahip olmayan “ikincil bir ilişki” olarak kabul edilmiştir (Yahuda, 1994). Ekim 1988'de Avrupa Komisyonu Pekin'de ilk ofisini açmış ancak 1989 Haziran ayında yaşanan Tiananmen Meydanı olayları yüzünden ilişkiler büyük bir sarsıntı geçirmiştir.

Uluslararası toplum Çin hükümetinin Tiananmen Meydanı olaylarındaki tutumunu şiddetle kınamış ve mağdurlara yakınlığını ifade etmek için bazı diplomatik tedbirler almıştır. 26-27 Haziran tarihlerinde Madrid de toplanan Avrupa Konseyi Çin ile yüksek düzeyli ikili görüşmeleri askıya alma, yeni iş birliği projelerini erteleme ve mevcut programları durdurma kararı almıştır (Griesse, 2006: 545). Ancak bu yaptırımların, çoğu daha sonraki süreçte iptal edilmiş ve ilişkiler eskisi gibi devam etmiştir. Sadece silah ambargosu devam eden tek yaptırım olarak kalmıştır (Algieri, 2002). 2004 yılına kadar devam eden bu yaptırım AB-Çin ilişkilerini oldukça kötü yönde etkilemiştir. Ambargonun kaldırılmasına yönelik çabalar ABD'nin büyük tepkisini çekmiştir ve bu yüzden ambargo bir süre daha devam etmiştir. Ancak bu ambargo Çin tarafında gurur meselesi yapılmış ve AB politikalarındaki ilk madde olmaya başlamıştır (Barsch, 2005) 1990'lı yıllar Çin ve AB arasında ilişkileri daha da geliştirmiştir. 1995 yılında “Çin ve Avrupa ilişkileri arasında Uzun Dönemli Politika” belgesi yayınlanmış ve Çin'in Asya'daki rolünü destekleyecek kurumlara katılmasına destek verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu tartışmalar sırasında tartışılan en önemli konular Hong Kong ve Macau'nun durumu olmuştur. AB bu süreçte Çin için ekonominin devlet ekonomisinden piyasa ekonomisine geçişinde nasıl yardımcı olabileceği ve “reform ve dışa açılma” konusunda daha fazla destek konusunda taahhütte bulunmuştur (EU-China 2020 Strategic Agenda for Cooperation, 2017).

AB ve Çin arasındaki ilk yıllık toplantı 1998 yılında İngiltere'nin

başkenti Londra'da yapılmıştır. Bu zirveyi Brüksel ve Pekin takip etmiştir. 2003 yılından itibaren AB ve Çin birbirlerini stratejik ortak olarak tanımlamışlardır (Tang, 2005). 2003 yılı AB-Çin ilişkileri tarihinde önemli bir yıl olmuştur çünkü Çin ilk kez AB beyaz kitabını yayınlamıştır. Çin, AB'nin 6 stratejik ortağından biri olmaya başlamış ve buna cevaben Çin başkan yardımcısı Wen Jibao Avrupa ile kapsamlı bir stratejik ortaklığın olması gerektiğini belirterek buna destek vermiştir. Antlaşmanın kapsamı çok daha genişti ve sanayiden ulaştırma, enerji ve iletişime kadar birçok farklı alanda iş birliğini yönlendirecek bir çerçeveyi içermektedir. AB, Çin ile olan iş birliğini “barış, refah, sürdürülebilir kalkınma ve insanlar arası değişim” alanlarında iş birliği yapmak olarak tanımlamaktadır (EU-China Relations Factsheet, 2020). Bu anlaşmalarla tek kutuplu bir dünya dan çok kutuplu bir dünya ya dönüşme şansı ortaya çıkmıştır. Önemli sonuçlardan biri de Galileo olarak adlandırılan ve Amerika'nın GPS sistemine rakip olarak çıkan navigasyon sisteminin geliştirilmesi olmuştur (Geeraerts, 2013). 2013 yılında ortaklaşa kabul edilen AB-Çin 2020 Stratejik İş birliği Gündemi ile AB, Çin'in egemenliğine ve toprak bütünlüğüne duyduğu saygıyı yenilerken, Çin de AB entegrasyonuna verdiği desteği teyit etmiştir (EU-China 2020 Strategic Agenda for Cooperation, 2013). Siyasi ve ekonomik ilişkilerin yanı sıra küresel ve bölgesel sorunları tartışmak için her yıl yıllık AB-Çin Zirvesi düzenlenmektedir (EU-China 2020 Strategic Agenda for Cooperation, 2017). 2020 Aralık ayında AB ve Çin, ilk olarak 2013'te başlatılan ve Kapsamlı Yatırım Anlaşması (Comprehensive Agreement on Investment, CAI) olarak adlandırılan bir yatırım anlaşmasına ulaşmaya yakın olduklarını duyurmuşlardır (Mistreanu ve Landwehr, 2020). Mart 2021'de, Çin'in parlamento üyelerine, Avrupa Konseyi Siyasi ve Güvenlik Komitesi'ne ve Avrupa düşünce kuruluşlarına karşı “kabul edilemez” davranışı göz önüne alındığında, bu anlaşmanın Avrupa Parlamentosu'nda onaylanacağına dair ciddi şüpheler olacağı bildirilmiş ve Mayıs 2021'de Avrupa

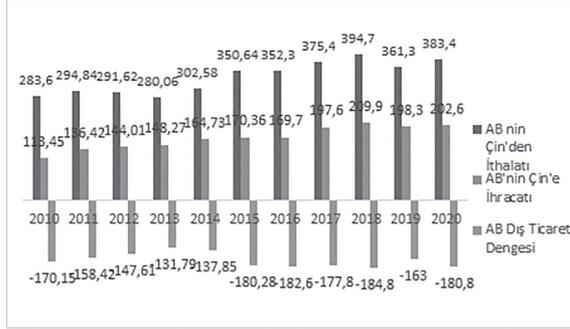
Komisyonu, ekonominin stratejik alanlarında Çin'e bağımlılığı azaltma planlarını açıklamıştır (Blenkinsop, 2021).

2. EKONOMİK AÇIDAN AVRUPA BİRLİĞİ- ÇİN İLİŞKİLERİ

Çin'in Avrupa ile iş birliğinden farklı alanlarda beklentileri vardır. Bunlar; yeni ve yüksek teknolojilere ve bilgiye erişimden, ürettiği malları için zengin bir pazar olmasına ve Avrupa'nın kurumsal ağları aracılığıyla Amerika Birleşik Devletleri gibi zengin pazarlarına ulaşmasını da içermektedir. Bununla birlikte, Çinli yatırımcılar, entegre bölgesel ve küresel değer zincirlerinde kilit bir rol üstlenerek, ürünlerini hem yurtiçinde hem de yurtdışında pazarlanabilirliğini artırmak için dünyaca bilinen Avrupalı marka isimleri satın almayı veya ortak olmayı amaçlamaktadırlar (Brown, 2016).

2020 Ajandasına göre; AB ve Çin tarafları ekonomilerinin küresel büyümenin kilit unsurları olmaya devam etmelerini sağlamak için sorumluluğu paylaşma sözü vermekte ve tüm ülkelerin gelişme ve yenilikten pay alacakları bir dünya ekonomisi oluşturmak için çalışmaktadır. İşbirliğinin arttırılması gereken ana alanlar ticaret ve yatırım, sanayi ve bilgi, tarım, ulaştırma ve altyapıdır (2020 Ajanda, 2013).

2020 yılında AB ihraç mallarının %10,5 ile en büyük üçüncü müşterisidir. Öte yandan, Çin AB'nin ithal mallarının %22,4 ile en büyük tedarikçisidir. Hollanda AB üyeleri arasında en büyük ithalatçısıyken Almanya en büyük ihracatçı konumundadır (Eurostat, 2020). Rakamlar iki aktörün ilişkilerin başladığı tarihten bu yana yaratılan karşılıklı bağımlılığın kanıtıdır. Ancak bu ilişki aynı zamanda AB açısından büyük bir ticaret açığı olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Grafik 1 de görüldüğü üzere 2010-2020 yılları arasında AB-Çin dış ticaretinin seyri görülmektedir. AB aleyhine sürekli ve büyük dış ticaret açığı AB-Çin ekonomik ilişkilerinin en önemli sorunlarından biridir. Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne ve GATT'a üye olması AB ile olan ticaretinin artmasına yol açmıştır. AB, Çin'in GATT'a üye olmasında büyük destek vermiştir (Eglin, 1997).

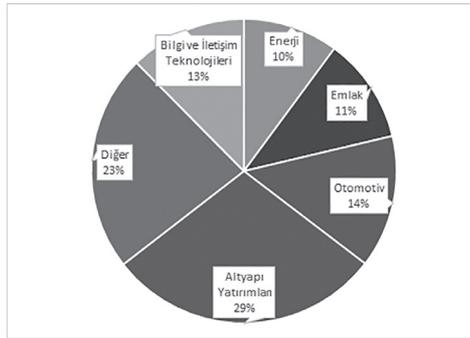

Grafik 1: AB-Çin Ekonomik Faaliyetler

Kaynak: AB Komisyonu web sitesi

<http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/china/>

Çin ve Avrupa uzun zamandır istikrarlı ticaret ortaklarıdır. Ancak özellikle son on yılda değişen şey, Çin'in Avrupa yatırımlarında artan ayak izidir. Avrupa Birliği'ndeki Çin doğrudan yabancı yatırımını (DYY), 2008'de 840 milyon doların altındayken, 2016'da 42 milyar dolarla (35 milyar euro) rekor bir yüksekliğe yalnızca sekiz yılda neredeyse 50 kat artarak çıkmıştır. Mevcut durum, Avrupa üzerindeki ekonomik ve jeopolitik etkileri açısından dikkatle değerlendirilmesi gereken Çin-Avrupa ilişkilerindeki bir paradigma değişikliğini yansıtmaktadır (Zeneli, 2019).

Grafik 2: Çin Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

Kaynak: "The EU's response to China's state-driven investment strategy"

European Court for Auditors 2020

Grafik 2 de görüleceği üzere 2000-2019 yılları arasında Çin'in Avrupa Birliği ülkelerinde yaptıkları yatırımların sektörel dağılımları görülmektedir. Grafik 2 de görüleceği üzere stratejik öneme sahip sektörler (altyapı, bilgi ve iletişim, enerji, otomotiv) Çin'in AB ülkelerinde en çok yatırım yaptığı sektörler olarak öne çıkmaktadır (European Court for Auditors, 2020).

Çin'in hassas stratejik varlıklara yapacağı yatırımlar güvenlik zafiyetlerine yol açabilir. Üye ülkelerin Çin ile tek başlarına yapacakları antlaşmalar birliğin kendisine zarar verebilir. KYG'nin üye ülkelerdeki altyapı programları ve bazı sahiplik içeren projeler birliği jeopolitik açıdan birliği tehdit edebilir. Altyapı yatırımlarının bir kısmı sınır ötesi kara para ve insan ticaretini kolaylaştırabilir. Avrupa ve Çin'in altyapı yatırım programları arasındaki koordinasyon eksikliği bazı yerlerde gereksiz yatırımlara bazı yerlerde ise eksik altyapı yatırımı sorunlarına yol açabilir. Avrupa ve Çin ekonomik yatırımlarında karşılıklı prensibinin olmaması Çinli firmalara haksız rekabetin yolunu açabilir. Zorunlu teknoloji transferi ilkesi uzun dönemde Avrupa'ya zarar verebilir. Çin'in veri güvenliği konusundaki zafiyeti siber saldırıları cesaretlendirecektir ayrıca yatırımlarda uygulanan standartların AB standartlarına göre daha geri olmasının olumsuz etkileri daha çok artacaktır. KYG projeleri ile artacak mobilite halk sağlığını tehdit edecek bulaşıcı hastalıkların daha hızlı bir şekilde yayılmasına yol açabilir (European Court for Auditors, 2020).

Çin yatırımlarının büyük kısmı Çin'in devlet şirketleri tarafından gerçekleştirilmiştir. 2010-2018 yılları arasında sırasıyla Çin'in devlet kontrolündeki şirketlerinin toplam yatırımlar içerisindeki payları %85, %76, %88, %60, %65, %68, %36, %71 ve %41 şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Veriler gözden geçirildiğinde 2016 ve 2018 yıllarında devlet kontrollü şirketlerin yatırımların en düşük seviyelerinde gerçekleştiği görülmekteyken diğer yıllarda devlet kontrollü şirketlerin yatırımlarının her zaman daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun sebebi Çin'in

özel şirketlere yönelik sermaye hareketleri kontrolü ve mega yatırımların devlet kontrollü şirketler tarafından yapılmasının olduğu görülmektedir. 2000-2018 yılları arasında Avrupa Birliği ülkeleri içerisinde Doğu Avrupa ülkelerine yapılan yatırımların tutarı %1,5'i geçmemektedir. Yapılan yatırımlar içerisinde en büyük payları Birleşik Krallık (%46,9), Almanya (%22,2), Fransa (%14,3) ve İtalya (%15,3) almıştır (Haneman vd, 2019).

Avrupa'da kişi başına yatırım girişinde Portekiz yaklaşık 9 milyar euroluk girişle Çin yatırımlarının en önemli alıcısı haline gelmiştir. 2010 yılından itibaren Portekiz de elektrik, ulaşım, petrol, finansal hizmetler, sigorta, sağlık ve emlak gibi geniş bir stratejik varlık yelpazesine yatırımlar ciddi bir şekilde artış göstermiştir. Çinli yatırımcıların gözünde Avrupa, ekonomik zenginlik, teknolojik ilerleme, coğrafi konum ve kurumsal çerçevedeki farklılıklara dayalı olarak batı, güney ve doğudan oluşan üç ayrı bölgeye ayrılmıştır. Bu görüş, ana AB ülkelerindeki sermaye yatırımlarına odaklanarak, çevresindeki büyük altyapı geliştirme projeleriyle tamamlanan Avrupa'daki Çin yatırımlarının çeşitlendirilmiş bir stratejisini yönlendirmektedir (Zeneli, 2019).

Orta, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'da Çin hem AB hem de AB dışı üyelerden oluşan çok çeşitli bir grubu bir araya getiren "16 + 1" platformunu işletmektedir. Bu bölgede satın alma fiyatları daha düşük, tercihli kredi talebi yüksek, beşerî sermaye uygun maliyetli ve Çinli yatırımcılar için kurallar basitleştirilmiştir. Bütün bunlardan daha önemlisi bölgenin stratejik konumu Kuşak Yol Girişimi yatırımları için büyük önem arz etmektedir. Bölgenin bu anlamdaki önemi ve avantajlarına rağmen yatırımlardan aldığı pay AB'nin büyük ülkeleri ile karşılaştırıldığında oldukça düşük seviyede kalmıştır (Yu, 2017).

AB içinde Çin'in ekonomilerindeki artan varlığına ilişkin farklı görüşler yer almaktadır. Bir görüşe göre; Çin yatırımlarının Avrupa ülkeleri içerisinde yer alan devletler açısından farklı anlamları vardır. İnovasyon

ve kalkınma odaklı gelişmiş ekonomiler için Çin pazarında dikkat edilmesi gereken konuların başında mülki fikriyat hakları ve diğer konularda Çin pazarına karşı korunma öncelikli olmalıdır. Tüketime, turizme ve yabancı sermayeye daha bağımlı olan az görece az gelişmiş ülkeler ise Çin yatırımlarından daha fazla fayda görecektir ve bu ülke ekonomilerinin Çin pazarından korunmak bir yana bu pazarın avantajlarından daha fazla nasıl faydalanacağı öncelikli konulardır (Zeneli,2019).

3. POLİTİK AÇIDAN AVRUPA BİRLİĞİ- ÇİN İLİŞKİLERİ

AB ile Çin arasındaki diplomatik ilişkiler 1975'te başlamış olsa da bunlar “öncelikle ekonomik, ancak özellikle Çin açısından ikinci derecede siyasidir (Scott 2007). AB-Çin diplomatik ilişkileri yaklaşık elli yıldır varlığını sürdürmektedir ve bu dönemde hem 1989 Tiananmen Meydanı olayı gibi aksaklıklar hem de 2003 stratejik ortaklığı gibi önemli noktalar yaşanmıştır. Özellikle 2003 stratejik ortaklığı AB-Çin siyasi ilişkilerinde zirveyi işaret etmektedir. Bu açıdan bu ortaklığın temel felsefesi, hedefleri, taahhütleri ve içeriğini anlamak önem arz etmektedir.

2003 ortaklığı, her iki tarafın da yüksek derecede siyasi iş birliği yapmaya istekli olduğunu göstermektedir. Farklı tarihlere, devlet geleneklerine, değerlere, normlara ve farklı jeopolitik çıkarlara rağmen AB ile Çin arasında büyüyen ekonomik karşılıklı bağımlılık, her iki tarafın da karşı karşıya olduğu artan bölgesel ve küresel zorluklara rağmen AB-Çin siyasi ilişkilerinin gelişmesini sağlayan en önemli faktör olmuştur. Ekonomik çıkarların etkisi AB'nin Çin'in insan hakları konusundaki endişelerini bile geri planda bırakmaya başlamıştır. AB ve Çin arasındaki siyasi iş birliği, yasadışı göç, insan hakları, Asya bölgesi ile ilgili konular, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve konvansiyonel silah ihracatı gibi konuları kapsamakta ve ayrıntılı bir diyalog ve toplantı düzenlemesinden oluşmaktadır (Kirchner ve Christiansen, 2013).

Karşılıklı ekonomik bağımlılık ve bazı küresel olaylara ortak bir

bakış açısı ile bakmalarına rağmen ülkeler arasında temel değerler arasındaki farklar zamanla sorunların daha belirginleşmesine yol açacaktır. Bu farklılıklardan en önemlilerinden biri demokrasi konusundadır. Diyaloglar veya bildirimler ve eylemler arasındaki boşluk veya resmi kurumsal taahhütleri eyleme dönüştürmenin zorluğu, iki tarafın ortaklık hakkında sahip olduğu farklı çıkarları, değerleri, algıları ve taahhütleri yüzünden AB ve Çin, demokratikleşme gibi farklı kavramlara sahiptir. Örneğin, Çinliler demokratikleşmeden bahsederken, odak noktaları hükümet yetkililerinin sorumluluğu, duyarlılığı ve hesap verebilirliği üzerinedir; Avrupalılar için her şey sivil toplumu güçlendirmek, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı ile ilgilidir (Geeraerts, 2013).

Bu farklılıklardan bir diğeri iki tarafın egemenlik haklarına bakış açısında kendini göstermektedir. Birçok uzmana göre post-Vestfelyan dönem olarak adlandırılan ve AB'nin ulus devlet kavramı ile ilgili temel bakış açısı değişirken, Çin'de tam tersine Hong Kong, Macau, Tayvan ve Tibet konularında klasik ulus devletçi bakış açısının devam etmek de ve bu bakış açısı Çin de oldukça kuvvetlenmiştir.

Avrupa ile Çin arasında değerler üzerindeki devam eden farklılıklara en bariz örnek 'çok taraflılığa' yönelik algılarıdır. Avrupalılar için çok taraflılık dünya siyasetini oluşturmakta tanımlayıcı bir ilke ve AB'nin 'normatif gücünü' oluşturmaktaki ana elementtir. Çok taraflı iş birliği çoğu ulus aşırı sorunu ve hatta bazı ağır güvenlik sorunlarını çözmelidir. Çin için ise bunun aksine, çok taraflılık "Real politik" in farklı şekilde devam ettirilmesi" dir (Holslag, 2011: 295.) Pekin'deki siyasi elitlerin bakış açısına göre; Çin'in, batının öncülük ettiği çok taraflı kuruluşlara katılımını desteklemek Çin'in yükselişini engellemek için bir tuzaktır. Batı'ya yatırım yapmak Çin'in tekrar büyük güç olma hedeflerini sekteye uğratabilir. Bu yüzden, Çin'in bakış açısından, çok taraflılığı küresel zorluklarla mücadele etmek için devamlı bir mekanizma olarak kullanmak akıllıca değildir. Bu 'ortak değerler' üzerindeki farklı algılar birçok defa

ilişkilerin geliştirilmesinden çok hayal kırıklıklarına yol açmıştır. Örnek olarak, küresel iklim değişikliğiyle mücadelenin politika ayağında çok taraflılık konusundaki temel ayrılık Çin'in, AB'nin küresel iklim rejimi konusundaki duruşuna karşı çıkmasının temel sebebiydi. Çinli yöneticiler iklim değişikliği ve karbon salınım sorunlarının her bir ülke tarafından kendi farklı durumlarına göre ele alınması gerektiğini savunurken AB çevresel sorunların tabiatı gereği ulus aşırı olduğunu ve uluslararası örgütlerin bağlayıcı kuralları aracılığıyla çözülmesi gerektiğini savunmaktadır (Kirchner ve Christiansen, 2013).

Çin'in dış politikacıları 'çok taraflılık' ve 'çok kutupluluğu' eşit saymak gibi köklü bir geleneğe sahiptir. Onların bakış açısına göre, dünya A.B.D hegemonyası altında farklı kutuplardan oluşmaktadır. Bu yüzden Çin'in rolü diğer kutuplarla ortaklıklar kurmak ve ABD'nin üstünlüğünü zorlamak olmalıdır. Çinli siyasetçiler AB'nin uluslararası siyasette artan profilini düşünerek AB ile bir ittifak kurmanın muhtemel bir seçenek olduğunu ve A.B.D hâkimiyetine zarar verebileceğini varsaymaktadırlar (Yu, 2017).

AB-Çin siyasi ilişkilerinin geleceğine bakıldığında, her iki taraf da birbirlerinin medeniyetinin evrensel önemini anlamaya ve kabul etmeye daha açık olmak zorundadır. Çin'in Avrupa'ya yaklaşmak için daha fazla demokrasiye ve insan haklarına ihtiyacı varken, AB'nin ise Çin'e yakınlaşmak için daha fazla siyasi bütünlüğe ve ulus ötesi kimliğe ihtiyacı vardır (Kirchner ve Christiansen, 2013).

Günümüzde AB-Çin diplomatik ilişkilerini geliştirmeye yönelik farklı toplantılar yapılmaktadır. AB-Çin İnsan Hakları Diyalogu, AB-Çin Bölgesel İş birliği Diyalogu, AB-Stratejik Diyalog gibi toplantılar bunların başta gelenleridir. Çin, AB'nin yönlendirmesiyle AB-Çin stratejik diyalogunu Çin-ABD stratejik diyaloguyla aynı seviyeye yükseltmeye karar vermiştir. Güçlenen bu ilişkilere rağmen, Pekin ile Brüksel arasın-

da yeni bir ortaklık ve iş birliği anlaşması üzerine uzun süredir devam eden görüşmeler, kısmen Çin'in pazarlarını açma konusundaki isteksizliği (Grant, 2013) nedeniyle, kısmen de AB'nin uyum sağlama konusundaki isteksizliği nedeniyle durmuştur. Çin, pazar ekonomisinin geleceği ile ilgili konuları silah ambargosunun kaldırılmasıyla ilişkilendirmek istemektedir (Weske 2007).

Önümüzdeki on yılda AB küresel alanda ayak izlerini çoğaltan Çin ile ilişkilerini artırmak zorundadır. Kuşak ve Yol Girişimi gibi projelerle ekonomisini genişletmeye çalışan Çin bu proje kapsamında kurduğu AAYB gibi kurumlarla etki alanını artırmaktadır. Eğer bu girişim planlandığı gibi devam ederse Çin AB ilişkileri şimdi olduğundan çok daha fazla gelişecektir. Bu süreçte Çin Avrupa ülkeleriyle ekonomik ve teknolojik açıdan daha fazla mücadele edecektir. Bununla birlikte 16+1 şeklinde formüle edilen ve Çin ve 15 orta ve doğu Avrupa ülkesinin oluşturduğu bölgesel iş birlikleriyle etki alanını genişletmektedir. Bu onbeş ülkenin beş tanesi henüz AB üyesi değildir. Benzer bölgesel iş birlikleri Nordik ülkeleri ile güney-doğu ekseninde uzanan Avrupa ve Akdeniz ülkeleri içinde Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde gerçekleştirilebilir (Haneman vd., 2020).

Çin ve AB uluslararası ilişkilerini organize etme şekillerinde temel farklılıklar göstermektedir. AB, uluslararası siyasetin kural temelli bir sistem altında organize olmasını tercih ederken Çin, güç konusuna tamamen egemenlik, istikrar ve kontrolden ibaret olan Hobbesçu bir yaklaşım gösterir. Bu yüzden Pekin'in mevcut AB politikasının önündeki en büyük engellerden ikisini aşmayı başaramaması sürpriz değildir. Bunlar; piyasa ekonomisi statüsünü elde etmek ve silah ambargosunu kaldırtmak. Bu iki sorun, kurallar kadar ülkelerin güçleri ile de ilgilidir. Bu esnada Çin'in yükselen uluslararası profili ve ekonomik devlet idaresindeki durmak bilmeyen uğraşları hem politika oluşturma hem politika uygulama düzeylerinde AB'ye karşı olan politikalarını daha da karmaşık hale sokmuştur (Weske, 2007).

Uzun yıllardır Çin'in AB ile ilişkileri, Çin'in hızla artan ekonomik büyümesini ve de küresel faaliyetlerde artan uluslararası profilinin yansımaları olmuştur. Pekin'deki karar alıcılar Çin'in AB'den ne istediği konusunda çok açıktır: Avrupa Pazarı'na serbest erişim; Yatırımlar için güvenli bir ortam ve özellikle de Çin'in hızla artan denizaşırı varlık alımları için istekli bir ortak ve A.B.D ile gittikçe inatçı hale gelen ilişkilere anlamlı diplomatik bir alternatif. Çin ve AB uzun süredir ticaret ve piyasa ekonomisine katılım konularında birbiriyle ters düşmüş durumdadır (Haneman vd., 2020).

Pekin'in politik hedefleriyle AB'nin politik hedeflerinin karşı karşıya gelmesi, Çin dış politikasının temel prensiplerini yansıtır. Çin, gelişmekte olan bir ülke gerçekliği ile büyük küresel bir gücün güc hırslarını birleştiren “çift kimlikli” bir ülkedir. Bu durum “AB tarafından en çok tercih edilen değer temelli ilişkilerle çok kolay çatışmalı hale gelebilecek sorun odaklı ulusal çıkarlar” ın oluşmasına yol açmıştır. Çift kimlikli durum, uzun vadeli stratejik hedefleri elde etmek yerine yakın vadedeki ekonomik ihtiyaçları gidermeye odaklanmasıyla Pekin'in dış politikasını etkilemektedir (Yu, 2017).

Siyasi açıdan, AB'nin Çin'e yaklaşımı kısmen, hem Çin'in siyasi elitlerinin he de kamunun şüphesiyle yaklaştığı demokratikleşme ve insan hakları paradigmalarına bağlı durumdadır. AB-Çin 2020 Stratejisi ‘Çin ve AB'nin pozitif ve ortak değerlere sahip olduğunu ’da belirtmiştir (Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi, 2013).

4. KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ SONRASI İLİŞKİLER

“Çin asla hegemonya ya da genişleme arayışında olmayacak”, ve “pragmatik iş birliği, kazan-kazan çözümlerini bulmalıyız” bu sözler Çin başbakanı Xi Jinping'in Kuşak ve Yol Girişimi'ni açıkladığı Kazakistan konuşmasına aittir (Xinping, 2017) Bu konuşma ile Çin Kuşak ve Yol Girişimi'nin temelini atmıştır.

Çin Başkanı Xi Jinping'in "Kuşak ve Yol Girişimi" AB üye ülkeleri ve Brüksel için büyük bir kafa karışıklığına yol açmıştır. Kuşak ve Yol Girişimi kısa zamanda tüm dünyanın ilgisini çekmiştir. Çince ifadesiyle "yi dai yi lu" tam olarak neyi ifade etmektedir. Tim Summers'e göre bu ifade İngilizce 'ye çevrilirken gerçek anlamından uzaklaşmaktadır. Kuşak Çin'i orta Asya üzerinden Avrupa'ya bağlamayı ve Çin ile batı medeniyeti arasında bir köprü kurmayı amaçlarken, yol deniz üzerinden çizilen rotayı tanımlar. Summers'a göre yol aslında somut bir yol değildir. Yol ile anlatılmak istenen bir dizi yenilenmiş ticari rotadır (Summers, 2015).

AB ile girişim açısından temasa geçmek için Çin vizyonunu aktif bir şekilde tanıtmalı ve planının detaylarını hem siyasi düzeyde hem girişimcilik düzeyinde anlatmalıdır. Girişimin gelişimi için net bir şekilde tanımlanmış bir yol haritasının olmaması Çin'in, Parti'nin uygulama sürecinde yeni bir fırsat oluştuğunda planları değiştirmesine imkân sağlayan pragmatik yaklaşımına uymaktadır. Fakat bu yaklaşım diğer kıtaların yanı sıra hedefteki ortakları olan Avrupalılar için anlam karmaşıklığı yaratmaktadır bu yüzden girişim konusundaki belirsizlik AB ile potansiyel projeleri riske atmaktadır.

Xi Jinping 2017'de Davos da toplanan Dünya Ekonomi Forumunda "dışa açılma" nın ikinci dalgası olarak Kuşak ve yol Girişimini anlattı.2017 Sonbaharındaki 19. Komünist Parti Ulusal Kongresinden Xi Jinping gücünü artırarak çıktı. Bu sonuçla Çin'in serbest ticaret ve küreselleşmenin şampiyonu olacağı yönünde politikalara ağırlık vereceği belirtilmiştir. Bu senaryonun sonucunda AB ve Çin arasında daha fazla yatırım anlaşmalarının yapılması beklenmektedir. 2025 yılı itibarıyla serbest ticaretin iki taraf arasında daha artacağı söylenebilir. Ancak Çin yatırımları Avrupa da çok az engelle karşılaşırken Çin piyasası birçok alanda Avrupa'dan gelen sermayeye kapalıdır. Trump'ın ticaret savaşlarını başlatması ve korumacılığa yönelik artan tedbirler Çin'i bu sınırla-

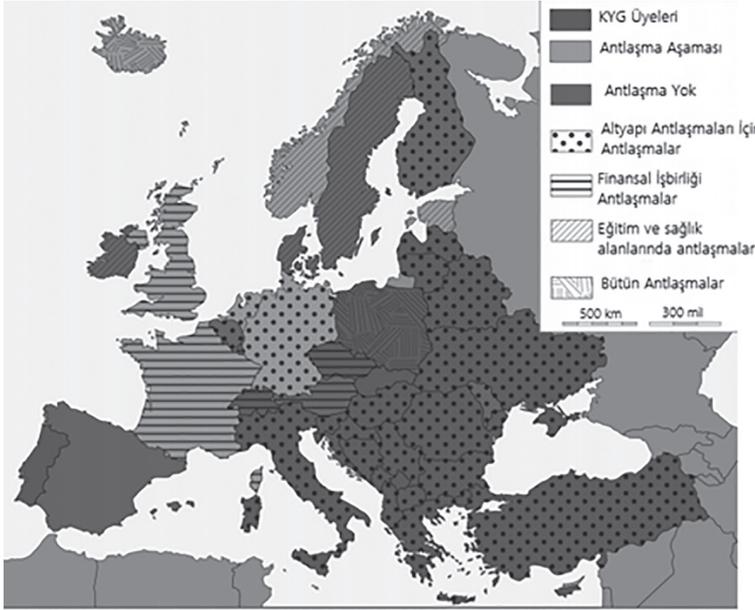
maları en azından biraz gevşetme yönünde davranmaya itmiştir. Ancak Çin’li liderlerin ülke yönetimindeki karar alma süreçlerinde ekonomik gelişmeler ne kadar önemli olursa olsun temel karar alma mekanizmasını belirleyen faktörler sosyal ve politik istikrarın devamıyla ilgilidir (Independent Task Force Report No. 79, 2021).

Çin’in Kuşak ve Yol Girişimi için Avrupa girişiminin son noktasıdır. AB bu projede sadece Çin ile iş birliği yapmamalı aynı zamanda Orta Asya ülkeleri gibi üçüncü ülkelerle de iş birliği yapmalıdır. Eğer Kuşak ve Yol gerçekten standartların uyumu, çok uluslu altyapı yatırımlarının ortaya çıkarılması ve ekonomik koridorların oluşturulması gibi hedeflere odaklanacaksa AB bu konudaki bilgi birikimi ve deneyimi ile bu girişime destek vermeli ve gelişmesine yardımcı olmalıdır.

AB ayrıca, özellikle küresel konularda Çin ile daha fazla iş birliği yapmaya çalışacaktır. İş birliği için öne çıkan konularda öncelik iklim değişikliği ile mücadele, Paris iklim anlaşmasını uygulamak ve küresel ticareti korumak olacaktır. Bu konuda ABD ile hem Paris iklim anlaşmasında ortaya çıkan sorunlar hem de serbest ticaretin gelişmesine yönelik son zamanda ortaya çıkan korumacı politikalar konusundaki anlaşmazlıklar önem taşımaktadır. Özellikle Orta Asya ülkelerini Kuşak ve Yol Girişim kapsamında OECD standartlarına taşıma konusunda ortak iş birliği yapmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte bu girişim sayesinde siber uzay ve bilişim teknolojileri konusunda ortak iş birliği konularında da çalışmalar yapmayı hedeflemektedir. Teknoloji ve inovasyon konusunda AB’nin Çin’in geliştirdiği Made In China 2025 konseptini göz önünde tutması gerekmektedir. Sonuç olarak AB kendi değerlerinden vazgeçmeden Çin ile ortak iş birliğini geliştirmelidir (Garcia-Weil, 2019).

Çin’in önce “16+1” ve sonrasında “17+1” olarak adlandırdığı iş birliği mekanizması Kuşak ve Yol inisiyatifinin Avrupa’daki yatırım planlarıyla kenetlendiği bölgede yer alan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri,

aynı zamanda Avrupa'nın Asya ile iletişim ve iş birliğinin kavşak noktası haline gelmiştir. Grafik 3 de görüleceği üzere özellikle KYG üyeleri genellikle doğu ve orta Avrupa ülkelerinden oluşmaktadır. Ancak daha önce belirttiğimiz üzere yapılan yatırımların çok büyük kısmı KYG'ne üye olmayan gelişmiş AB ülkeleri ile yapılmaktadır. 17+1 iş birliği yapısı ve AB ülkelerindeki antlaşmaların içerikleri görülmektedir (Haneman vd., 2019).

Grafik 3: KYG kapsamında AB ülkelerindeki antlaşmaların durumu

Kaynak: Hanemann, Thilo , Huotari Mikko, Kratz, Agatha (2019)

“A report by Rhodium Group (RHG) and the Mercator Institute for China Studies

5. SONUÇ

Çin AB için neden önemlidir ve AB Çin için neden önemlidir? Son on yıllarda, Çin'in yükselişi eşi görülmemiş bir hız ve ölçekte gerçekleşmiştir. Çin kendi içinde, eski ekonomik ve sosyal modelinden daha dengeli bir kalkınma yoluna geçmeyi hedeflemektedir. Uluslararası sahnede

ise Çin ekonomik, finansal ve siyasal alanda çok güçlü bir ülkedir. Çin, AB'nin en büyük ikinci ticaret ortağıdır ve istikrarlı ve yasal olarak güvenli bir ortam arayan Çin firmaları için Avrupa, şu anda Çinli şirketlerin doğrudan yabancı yatırımları için en önemli destinasyondur. Çin ayrıca, uluslararası siyasi ve askeri varlığı açısından dünyanın tüm bölgelerinde her zamankinden daha fazla varlığını sürdürmektedir.

İki taraf arasında daha güçlü ikili ilişkilerin kurulması Avrupa'daki Çin yatırımlarının pozitif etkilerin arttıracaktır. Avrupa'nın komşu ülkeleri ve gelişmekte olan ekonomilere yapılan Çin yatırımları barış ve güvenliğe katkıda bulunmaktadır. AB ve Çin arasındaki antlaşmalarla kredi olanakları artmakta ve ekonomik büyüme hızlanmaktadır. Çin'in AB'ye komşu ülkelere olan yatırımları ekonomik büyümeyi beraberinde getirecektir bu da AB'nin hedeflerine daha kolay ulaşmasını sağlayacaktır. Altyapı projeleri ulaşım maliyetlerini düşürerek AB ve diğer ülkelerde ticaretin artmasına yol açacaktır. Hava ve deniz yolunun yanında ticari olarak demiryolu inşasının artması KYG projeleri ile mümkün olacaktır. KYG sayesinde AB'ye giden ve gelen yüklerin dengelenmesi sağlanacaktır. KYG kapsamında yapılacak gümrük düzenlemeleri gümrükler arasındaki koordinasyonu güçlendirecektir. AB üyesi şirketlerin Orta Asya ülkeleri ile ticari altyapısı daha da güçlenecektir. AB ülkelerinin yurtdışında yapacakları yatırımların ülke ve sektör bazında çeşitliliği artacaktır. AB'nin yüksek öğretim, araştırma geliştirme enstitüleri gibi üstün olduğu alanlarda Çin ile yapılacak iş birliği onun üstünlüğünü pekiştirecektir.

Kaynakça

- Algieri, F. (2002). EU Economic Relations with China: An Institutional Perspective. *The China Quarterly*, 64-77
- Barysch, K. (2005). *Embracing the dragon*. Brüksel: Centre For European Reform
- Blenkinson, P. (2021) "EU-China deal grinds into reverse after tit-for-tat sanctions" <https://www.reuters.com/article/us-cu-china-trade-idUSKBN2BF276>
- Brown, K. (2016) *China EU Relations: Where to Now?*, Note Observation Chine, Asia Centre COM, (1995). "A Long Term Policy for China Europe" Relations. Brüksel
- Eglin, M. (1997). China's entry into the WTO with a little help from the EU. *International Affairs*, 489-508.
- EU-China Relations Factsheets (2020) https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/34728/eu-china-relations-factsheet_en
- EU-China 2020 Strategic Agenda for Cooperation (2017) <https://eeas.europa.eu/sites/default/files/20131123.pdf>
- EU-China Summit: moving forward with our global partnership (2017) https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_1524
- Eurostat (2020) "China-EU - international trade in goods statistics" <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=China>
- Garcia-Weil, A. (2019) *The Belt And Road Initiative And The Cohesion Of The European Union*, *Revista de Estudios Europeos* P. 107-137
- Geeraerts, G. (2013). EU-China Relations, in *The Palgrave Handbook of EU-Asia Relations*, T. Christiansen, E. Kirchner and P. Murray eds., Basingstoke: Palgrave.
- Geeraerts, G. (2013). China, the EU, and Global Governance in Human Rights. *The Palgrave Handbook of EU-Asia Relations*, 492-508.
- Grant, C (2013). *How can the EU influence China?*, Centre for European Reform, 7 January 2013.
- Griesse, O. (2006). EU-China relations—an assessment by the communications of the European union. *Asia Europe Journal*, 545-553.
- Hanemann, T. , Huotari M., Kratz, A. (2019) "A report by Rhodium Group (RHG) and the Mercator Institute for China Studies (MERICS) Chinese Fdi In Europe: 2018 Trends And Impact Of New Screening Policies"
- Holstlag, J. (2011). 'The Elusive Axis: Assessing the EU-China Strategic. *Journal of Common Market Studies*, 293-313
- Independent Task, (2021). *China's Belt and Road Implications for the United States*, Council on Foreign Relations

- Jinping,, Xi (2017) Çin'in Yönetimi Kaynak Yayınları, Ankara
- Kirchner, E. ve Christiansen, T. (2013) The Political Dialogue of EU-China Relations, University of Maastricht
- Mistreanu, S. ve Landwehr,A. (2020), "EU and China on the verge of an investment deal, business group says" <https://www.dpa-international.com/topic/eu-china-verge-an-investment-deal-business-group-says> urn:newsml:dpa.com:20090101:201218-99-740307
- Scott, D. (2007) China-EU convergence 1957-2003: towards a "strategic partnership", Asia Europe Journal, 5(2), June, pp. 217-33. (accessed: 24. 2. 28 2013).
- Summers, T. (2015). What exactly is 'one belt, one road'? The World Today
- Tang, S. C. (2005). The EU's policy towards China and the arms embargo. Asia Europe Journal, 313-321.
- Weske, S. (2007) The Role of France and Germany in EU-China Relations, CAP Working
- Yahuda, M. (1994). China and Europe: the Significance of a Secondary Relationship. Oxford University Press, 266-282.
- Yu, J. (2016, 06 15). China is an unexpectedly strong supporter of the Remain camp. The London School of economics and Political Science: <http://blogs.lse.ac.uk/brexit/2016/06/15/china-is-an-unexpectedly-strong-supporter-of-the-remain-camp>
- Zeneli, V. (2019) "Mapping China's Investments in Europe" Rhodium Grup <https://thediplomat.com/2019/03/mapping-chinas-investments-in-europe/>

KAZAKİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN EN SON DURUMU: HEDEFLERE ULAŞILDI MI?*

Dr. Serdar YILMAZ**

ÖZET

Bu çalışmanın konusu, 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Kazakistan ile bu bağımsızlığı tanıyan ilk ülke olan Türkiye ile arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel-egitim, askeri ve son dönem ilişkileri rasyonel ve eleştirel bir bakış açısıyla incelemek ve 1991-2020 arası Kazakistan-Türkiye ilişkilerine odaklanmaktır. Kazakistan-Türkiye ilişkileri 29 yılda istenilen seviyeye ulaşmış mıdır? Hayır ulaşmamıştır. Bunda Türkiye'nin Kazakistan'a yönelik özel bir politikasının olmaması etkili midir? Evet etkilidir. Türkiye'de meydana gelen iktidar değişikliklerine rağmen aslında Türkiye'nin Orta Asya bölgesine yönelik politikaları Özal'ın ölümüyle birlikte rafa kalkmış mıdır? Görüldüğü kadarıyla kalkmıştır. Zira Kazakistan, Türkiye'de meydana gelen iktidar değişikliklerine rağmen, Türkiye'nin Orta Asya politikasında kayda değer bir gelişme olmayacağını kavramış ve ortak dil, soy, din ve tarih anlayışının Kazakistan-Türkiye ilişkilerini belirlemede artık tek başına yeterli olmayacağını anlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Türkiye, İkili İlişkiler, Vaatler, Hedefler

* Bu makale, Yıldırım, Cihat; Tuğluoğlu, Fatih; Gökçe, Mustafa; Okumuş, Osman tarafından editörlüğü yapılan "20. YÜZYILDA TÜRKİYE-TÜRK DÜNYASI İLİŞKİLERİ", Pegem Akademi, 2021 adlı kitapta yer alan ve Serdar Yılmaz tarafından yazılan Türkiye-Kazakistan İlişkileri bölümünün gözden geçirilmiş ve eklemeler yapılmış halidir.

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

**THE LATEST STATUS OF KAZAKHSTAN-TURKEY RELATIONS:
HAVE THE GOALS BEEN ACHIEVED?**

ABSTRACT

The subject of this study is to examine the political, economic, cultural-educational, military and recent relations between Kazakhstan and Turkey from a rational and critical point of view and to focus on Kazakhstan-Turkey relations between 1991 and 2020. The questions are as follow: Is Kazakhstan-Turkey relation reached the desired level in 29 years? No it is not. Is the lack of a specific policy of Turkey towards Kazakhstan effective in this situation? Yes it is effective. Despite the change of power that occurred in Turkey, is Turkey's policy towards the Central Asian region finished With Turgut Ozal's death? It seems it is finished. Kazakhstan has understood that it is not going to be any remarkable changes in Turkey's Kazakhstan policy. Kazakhstan has also grasped that common language, religion and race are not enough to determine the scope of Kazakhstan-Turkey Relations.

Keywords: Kazakhstan, Turkey, Bilateral Relations, Promises, Goals

1991-2020 ARASI KAZAKİSTAN-TÜRKiYE İLİŞKİLERİ

1) SİYASİ İLİŞKİLER

İki ülke arasındaki ilk siyasi işbirliği protokolü Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (KSSC) ile Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından Kazakistan bağımsız olmadan 1990 yılının Ekim ayında o dönemin başkenti Almatı’da imzalanmıştır. Eğitim, bilim, turizm, ulaşım, haberleşme, ekonomik işbirliği ve mesleki eğitim gibi önemli konuları kapsayan bu protokol sayesinde sonraki yıllarda birçok Kazak vatandaşı Türkiye’de eğitim görmüştür.¹ Bir başka ifadeyle, ikili ilişkilerin temeli Kazakistan’ın bağımsızlığının ilk yıllarında atılmıştır. Bunun en büyük örneklerinden biri de Kazakistan Dışişleri Bakanı Töleutay Süleymanov ile Türkiye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin arasında 2 Mart 1992 tarihinde Almatı’da imzalanan “Diplomatik İlişkiler Kurma ve Vize Muafiyeti” antlaşmasıdır.²

Bu anlaşmanın bir gereği olarak her iki ülke karşılıklı olarak büyükelçiliklerini açmış (Nisan 1992’de Almatı’da Türkiye Büyükelçiliği - Mayıs 1992’de Ankara’da Kazakistan Büyükelçiliği) ve böylece iki ülke arasında diplomatik ilişkiler fiilen tesis edilmiş ve Türk dış politikasında eksen genişlemesi yaşanmıştır.

O dönemde Türk Modeli söylemi geliştirilmiştir. Batılı güçler Türk modeli üzerinde durmuş, dönemin ABD Başkanı George Bush, Türki-

1 - Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, *İlişkiler ve Faaliyetler, 1990-1992*, T.C., M.E.B., Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Daire Başkanlığı Dairesi Yayınları, Yayın No.1/1, Birinci Kitap, Ankara 1993.

2 - Orazbek Nuskabayev - Feyzullah Budak, “Kazakistan-Türkiye İlişkileri” (Kazakhstan-Turkiya Intimaktastığı), *Akikat (Hakikat) Dergisi*, No: 4, Haziran 2003, ss. 11-17.

ye'yi bölge ülkeleri için laik ve demokratik bir devlet olarak göstermiştir.³ Amerikan Dışişleri Bakanı James Baker ise Orta Asya devletlerine yönelik yapmış olduğu gezi sonrasında bölge ülkelerinin iç ve dış yapılanmalarında laik Türkiye'yi örnek almalarını ifade etmiştir.⁴

Ancak Türkiye'nin bölgenin dinamiklerini ve yapısal özelliklerini tespit etmekten ziyade plansız bir şekilde kendi doğru bulduğu değerleri benimsetmeye çalışması, bölge liderlerinin merkezi ve otoriter yönetim anlayışını benimseyerek kendi iktidarlarını belirleyici konuma getirmelerinin nedenlerini anlayamamaları neticesinde bu model uygulanamıştır. Bölgenin hassasiyetlerini göz önünde bulundurmayan Türk karar alıcıların, bu modeli bir devlet modeli olmaktan ziyade bir iç mesele gibi siyasal söylem modeli olarak yansıtmaları ve bölgeye yönelik potansiyel seçenekleri siyasal ve duygusal söylemlerde bulunarak görmezden gelmeleri bilhassa Kazakistan'da ters etki yaratmıştır.⁵ Türk modelini yeni bir ağabey şeklinde algılayan Nazarbayev, Türkiye'yi kendisini yeni bir ağabeyden ziyade bölge ülkelerini eşit ve eşdeğer paydaşlar olarak gördüğünü yeterince anlatamadığından eleştirmiştir.⁶

Kazakistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerde siyasi, ekonomik, kültürel ve beşeri alanlardaki işbirliğini canlandırmaya yönelik olan bir diğer önemli anlaşma ise 17 Ekim 1994 tarihinde imzalanan "Dostluk ve İşbirliği" anlaşmasıdır.⁷ Kazakistan'ın bağımsızlığının 5. yıl dönümü vesilesiyle 12 Haziran 1995 tarihinde Almatı'ya giden Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin giderek artacağını vurgulamıştır. 1 Ağustos 1997'de tatilini geçirmek için Antalya'ya gelen

3 - Serdar Yılmaz Kazakistan'ın Türkiye Politikası İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni, Nobel Yayınları, Ankara 2016, s. 159.

4 - Shireen Hunter, "Central Asia Since Independence", *The Washington Papers*, No. 168, Praeger, Westport 1996, ss. 157-159.

5 - Hayati Tüfekçioğlu, "Küreselleşme Önünde Türk Dünyası", *1. Türk Dünyası Sosyologlar Kurultayı*, (Der) Ebulfez Suleymenov, 25-27 Kasım 2005, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli 2005, ss.140-141.

6 - Hakan Yılmaz, "Turkey and Central Asia: challenges and change", *Central Asian Survey*, C:15, No:12, Haziran 1996, ss.165-166.

7 - "Kazakhstan Men Turkiya Dostuk Jane Intmaktastik Turalı Şartka Kol Koydı" (Kazakistan ve Türkiye Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasını İmzaladı), *Egemen Kazakhstan Gazetesi*, No: 181 (20818), 19.10.1994, s. 1.

Nazarbayev, Asya'nın, zengin maden yataklarının keşfedilmesiyle yeniden dünyanın merkezi haline geldiğini ve kendi zenginliklerini öncelikli olarak kendi soydaşlarının yararına olmasını istediğini belirterek Türkiye'nin enerji dağıtım konusunda önemli roller üstlenebileceğini dile getirmiştir.⁸ Bunun üzerine dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Mesut Yılmaz, 9-11 Eylül 1997 tarihinde Kazakistan'da düzenlenen "Kazakistan ve Türkiye: İşbirliğinin Geleceği" konulu konferansa katılarak iki tarafın siyasi, ticari, ekonomik ilişkilerinin gelişmesi potansiyeli üzerinde durmuştur.⁹

Özal'ın vefatı sonrasında Nazarbayev, Türkiye'nin bölgeye olan ilgisinin azlığından ve durumun kendilerini üzdüğünden bahsederek Türk dış politikasına yönelik eleştirilerini ortaya koymuş, takip eden 1998 ve 1999 yıllarında Kazakistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerde bir duraksama olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine 19 Ekim 2000 tarihinde Türkistan şehrinin 1500. yıldönümü kutlamaları için Kazakistan'ı ziyaret eden Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, iki ülke ilişkilerinde duraksama olmayacağını vurgulamıştır.¹⁰ Cumhurbaşkanı Sezer, Nazarbayev'in inisiyatifi ile karşılıklı işbirliği, nitelikli diyalog ve anlayış yoluyla barışın, güvenliğin ve istikrarın sağlanmasını amacıyla kurulan Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA) örgütünün 4 Haziran 2002 tarihinde Almatı'da düzenlenen zirvesine katılarak insanlığın barışa ihtiyacı olduğunu, Türkiye'nin bu konuda hep müspet adımlar attığını belirterek Nazarbayev'i aldığı bu önemli inisiyatiften ötürü tebrik etmiştir.¹¹ Nazarbayev ise karşılıklı ilişkilerin kurumsallaşması gerektiğini ifade ederek henüz 2003 yılında daha Başbakan olmadan kendisini ziyaret eden Recep Tayyip Erdoğan'a dış ülke ziyaretleri sırasında yol üstündeki Kazakistan'a da uğrama düşüncesinden vazgeçilmesini ve Kazakistan'a özel olarak va-

8 - Serdar Yılmaz, a.g.e., s. 162.

9 - "Kızmet körsetu sapası jaksarıp keledi" (Kaliteli hizmet alma isteği geldi), *Egemen Kazakhstan Gazetesi*, No:180 (21645), 13 Eylül 1997, s. 2

10 - "Kazakistan ve Türkiye Cumhurbaşkanları Türkistan Topraklarında" (Kazakhstan Jane Türkiye Başlıları Turkistan Törinde), *Egemen Kazakhstan Gazetesi*, No: 15 (48), 19 Ekim 2000, s. 6

11 - Abdulvahap Kara-Okan Yeşilot, Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan, İTO Yayınları, İstanbul 2011.s. 243.

kit ayrılması gerektiğini vurgulamıştır.¹² 2005 yılında bu sefer Başbakan olarak Astana'yı ziyaret eden Erdoğan, iki ülke arasındaki ilişkilerin kurumsallaşması yönünde adımlar atılması gerekliliği ifade etmiş ve böylece Nazarbayev'in ısrarla üzerinde durduğu, yıllar içinde elde edilen dinamizmi muhafaza edip bunu stratejik ortaklık düzeyinde de geliştirecek çalışmaların gerekliliği konusu Türkiye tarafından geç de olsa anlaşılmıştır.¹³

Nazarbayev'in girişimleriyle tesis edilmeye çalışılan güven duygusu yine Nazarbayev'in 22-24 Ekim 2009 tarihinde Türkiye'ye resmi bir ziyaret düzenleyerek Türkiye ile Kazakistan arasındaki Stratejik Ortaklık Anlaşması'na imza atmasıyla kurumsal bir boyuta taşınmıştır.¹⁴ Nazarbayev, Türkiye'nin coğrafi konumu ve ekonomisi ile küresel siyasette söz sahibi ve bölgesel olarak da önemli bir güç olmasının Kazak halkını sevindirdiğini ancak Türkiye'nin yüzünü biraz da Doğu'ya çevirmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁵

01-02 Aralık 2010 tarihinde Astana'ya giderek Kazakistan'ın Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı başkanlığı zirvesine katılan ve zirvenin ikinci gününde bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, AGİT gibi bir zirveye Kazakistan'ın başkanlık etmesinin Kazakistan'a ilgiyi daha da artırdığını belirtmiştir.¹⁶ İlişkilerin kurumsallaşması adına Başbakan Erdoğan'ın 22-24 Mayıs 2012'de Kazakistan'a gerçekleştirdiği resmi ziyarette yapılmış olan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSİK), siyasi, ticari-ekonomik, askeri-tekniik, kültürel-beşeri alanlar ile uluslararası ve bölgesel meselelerin incelendiği bir yürütme kurulu niteliğine kavuşmuştur. Bu belge ile Nazarbayev'in üzerinde yıllardır durduğu ilişkilerin kurumsallaşması gerekliliği belli bir düzeyde gerçekleşmiştir.¹⁷

12 - "İstanbul'da Abay'ın Okulu Var" (İstanbulda Mektebi Bar Abaydın), *Egemen Kazakistan Gazetesi*, No: 123-124 (23334), 29 Haziran 2004, s. 2

13 - "Eski Tarihin Yeni Yolu" (Köne Tarihtin Janarğan Xolı), *Egemen Kazakistan Gazetesi*, No: 118 (24076), 28 Mayıs 2005, s. 1

14 - "Kazakistan Türkiye'nin Stratejik Ortağı" (Kazakistan-Türkiyanın Stratejialık Ariptesi), *Egemen Kazakistan Gazetesi*, No: 42 (762), 22 Ekim 2009, s. 1

15 - "Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı", *Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in, Genel Kurula hitaben konuşması*, 23. Dönem 4. Yasama Yılı 10. Birleşim, 22 Ekim 2009. http://tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?P4=20475&P5=B&PAGE1=30&PAGE2=32 (01.06.2018).

16 - 2 Aralık 2010 tarihinde, Astana'daki üst düzey AGİT Zirvesi çalışmalarını tamamladı (2010 Jılğı ' Jeltoksanda Astanada Joğarı dengeidegi AGİT'in Jumısın Ayaktadı), 02.12.2010, http://www.akorda.kz/kz/page/page_2010-zhylyh-2-zheltoksanda-astanada-zhohary-dengeidegi-ekyu-nyn-sammiti-zhumysyn_1348722976?print=1 (01.06.2018).

17 - Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (Joğarı Dengeili Stratejialık Intmaktastık Keneşi), 23 Haziran 2012, <http://www.inform.kz/kaz/article/2466312> (01.06.2018).

Aynı yılın Ekim ayında Türkiye'ye bir ziyarette bulunan Nazarbayev, ikili ilişkilerin ancak ortak bir eylem ile olumlu neticeleneceği fikrinden hareket etmesiyle, "Yeni Sinerji" adlı yeni bir antlaşma imzalamış ve Nazarbayev'in girişimiyle Türkiye'nin ekonomik potansiyelini 2012-2015 yılları arasında Kazakistan'da eyleme dönüştürecek "Ortak Ekonomik Programı Eylem Planı" çıkartılmıştır.¹⁸ Nursultan Nazarbayev, Türkiye'ye verdiği önemin göstergesi olarak 28 Ağustos 2014 tarihinde yapılan Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı yemin törenine katılarak, yeni dönemde de Türkiye ile olan stratejik işbirliğine devam edileceğinin de mesajını vermiştir.

15 Temmuz 2016 tarihinde Fethullahçı terör örgütünün hain darbe girişiminden sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk devlet başkanı olan Nazarbayev, "Türkiye'ye düşman olan bize de düşmandır" ifadesini kullanarak Türkiye'nin en önemli stratejik müttefiklerinden biri olduğunu vurgulamıştır.¹⁹ O tarihten itibaren ikili ilişkilerin en önemli konularından biri de Fetö ve uzantılarının her iki ülkeden de temizlenmesi konusu olmuştur. Nazarbayev'in daveti üzerine 2017 Eylül ayında Astana'ya bir ziyaret düzenleyen Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Kazakistan, Orta Asya'da ekonomik ve ticari işbirliğimiz bakımından önem ve öncelik verdiğimiz bir ülke" ifadesini kullanarak siyasi ilişkilerin kurumsallaşarak devam edeceğini belirtmiştir. Kazakistan'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçilmesi ve Astana Barış Süreci'ne ev sahipliği yapıyor olmasını da değerlendiren Erdoğan, Kazakistan'ın artan küresel ve bölgesel öneminin kendilerini sevindirdiğini ve Kazakistan'a her alanda desteğe hazır olduklarını ifade etmiştir.²⁰

18 - Kazakistan Ankara Büyükelçilik Resmi İnternet Sitesi, *Kazakistan-Türkiye Siyasi İlişkileri*, www.kazakhstan.org.tr/index.asp?sayfa=36 (02.06.2018).

19 - Nazarbayev: Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü içinde olmasını destekliyoruz, Cumhuriyet, 05.08.2016, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/580025/Nazarbayev__Turkiye_nin_Sangay_isbirligi_Orgutu_icinde_olmasini_destekliyoruz.html (04.06.2018).

20 - Cumhurbaşkanı Erdoğan: Aksakalımızın verdiği desteğe teşekkür etmek istiyorum, NTV, 09.09.2017, <https://www.ntv.com.tr/dunya/cumhurbaşkanı-erdogan-aksakalimizin-verdigi-destege-tesekkur-etmek-istiyorum,A7CC-KjXu0aXq8QcgxuK3g> (04.06.2018).

19 Mart 2019 tarihinde kurucu Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in görevinden istifa etmesiyle yerine Kasım Jomart Tokayev geçmiştir. Geçen bir yıllık sürede ikili siyasi ilişkilerde bir ilerleme yaşanmamıştır.²¹ Her iki ülke liderleri henüz daha birbirlerine resmi ziyarette bulunmamışlardır.

Sonuç olarak her iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler Türkiye'nin Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olması ile başlamış, karşılıklı resmi ziyaretleri ve birçok hükümetler arası önemli antlaşmaya imza atılmasıyla devam etmiştir. Ancak uzun yıllar boyunca özellikle Türkiye'de yaşanan ekonomik ve politik istikrarsızlıklar ve Kazakistan'da görev yapan Türk personelin yetersiz (bölgeyi, bölge siyasetini ve dili bilmemek vs.) olması; Kazakistan'da ise politik yapının oluşturulmasında zorluk çekilmesi, demokratik kültürün zayıflığı ve Moskova yönlü politik beklentiler nedeniyle iki ülke arasında hukuki temelde işbirliği bir türlü kurulamamıştır. 2009 yılında imzalanan Stratejik Ortaklık Antlaşması ile ikili devlet ilişkilerinin kurumsal alt yapısı atılmış, 2012 yılında ilk defa toplantısı yapılan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi ile de bundan sonra bazı kurumsal adımların hızlandırılacağı sinyalleri verilmiştir.

Kısa sürede dünyanın tanınmış ülkelerinden biri haline gelen, sahip olduğu doğal kaynaklar, petrol ve gaz rezervlerinden ötürü dünyanın birçok ülkesinin dikkatini çekmeyi başaran bir Kazakistan vardır. Dolayısıyla bağımsızlıktan sonra yabancı sermayeye ve dışarıya açılması ve de dünyayla doğrudan bağlantı kurabileceğini tecrübe ederek öğrenmesi neticesinde Türkiye'nin Kazakistan için Asya ve Avrupa arasında köprü olma ihtimali ortadan kalkmıştır. Türkiye'nin Kazak dış politikasındaki yeri ve önemi de Kazakistan'ın bu dış açılma tecrübesini yaşamasıyla değişmiş ve Rusya, Çin, ABD, AB ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri Kazak dış politikasında öncelikli bir pozisyon almıştır.²²

21 - Serdar Yılmaz, *Asya Bozkırlarında Yüksekten Uçan Kartal: NAZARBAYEV'İN KAZAKİSTANI*, Astana Yayınları, Ankara, 2019, ss.237-239.

22 - Kazakistan Cumhuriyeti 2014-2020 Dış Politika Konsepti (Kazakhstan Respublikası 2014-2020 Sırtkı Sayasat Kınsepti), <http://www.mfa.kz/index.php/kz/aza-stanny-syrt-y-sayasaty/aza-stan-respublikasy-syrt-y-sayasatyny-2014-2020-zhyldar-a-arnal-an-t-zhyrymdamasy> (20.06.2018).

EKONOMİK İLİŞKİLER

Kazakistan ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler ve yatırımlar gerek Mayıs 1992'deki Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Antlaşması²³ gerekse 1993 yılında kurulan ve iki ülkenin ticari ve ekonomik ilişkilerini kontrol eden Karma Ekonomik Komisyon'una (KEK) dayanmaktadır.²⁴ Bu dönemde Türk özel sektörünün Kazakistan'da söz sahibi olmasını sağlamak, toplantı ve seyahatler organize ederek Türk ve Kazak işadamları arasındaki temasları canlı tutmak ve üçüncü ülke firmaları ile ortak işbirliği için zemin oluşturmak amacıyla 1992'de kurulan en önemli kurum Türk-Kazak İş Konseyi'dir. 2010 yılında Kazakistan Ulusal İhracat ve Yatırım Ajansı ile DEİK arasında işbirliğine dair mutabakat zaptı imzalanmıştır. Türkiye'nin organize sanayi bölgeleri (OSB) alanında sahip olduğu tecrübenin Kazakistan'a aktarılması hususu son dönemlerde üzerinde en fazla durulan konulardan biridir. Kazakistan'da ortak sanayi bölgesinin kuruluşuna ilişkin imzalanan antlaşma ile bu alandaki girişimler daha somut içerik kazanırken, Türk-Kazak İş Konseyi bu süreçte katkıda bulunmak için çalışmalar yapmaktadır.²⁵

1992 yılında Türk-Kazak İş Konseyinin kurulması akabinde Kazakistan'da Türk-Kazak Uluslararası Bankası ile Kazak Ziraat Uluslararası Bankası'nın açılması özellikle otel, iş merkezi, AVM, konut, hastane gibi tesislerin inşası ile telekomünikasyon, gıda, demir, çelik, bakır, deri ve petrol sanayisi gibi alanlarda yatırım yapan Türk yatırımcılar üzerinde güven tesis etmiştir. Bu yatırımlar özellikle 1993-1997 yılları arasında ABD, İngiltere ve Güney Kore'nin ardından, Türkiye'yi Kazakistan'a en çok yatırım yapan dördüncü ülke yapmıştır.²⁶ 2014 yılından itibaren Türk yatırımcıların Kazakistan'daki yatırımları düşse de Kazakistan, 2004 yı-

23 - Akjelen Orazalığı, "Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler" (Türkiye-Jane Kazakistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler Katınastar), *Geographiya Jane Tabiğat* (Coğrafya ve Tabiat Dergisi), No: 4 (16), Temmuz-Ağustos 2005, ss. 27-30.

24 - DEİK, *Kazakistan Ülke Bülteni*, s. 15, www.deik.org.tr/Contents/FileAction/2597 (14.06.2018).

25 - Türkiye Kazakistan İş Konseyi, https://www.deik.org.tr/Konsey/57/T%C3%BCrkiye_Kazakistan.html (14.06.2018)

26 - Kara - Yeşilot, *a.g.e.*, s. 252.

lında Türk sermayesinin en fazla gittiği beşinci ülke olmuştur. Nitekim Türk firmalar 2012 yılı itibariyle de toplam değeri 14,9 milyar doları bulan 372 proje üstlenmiştir.²⁷ Ancak Kazakistan ve Türkiye arasındaki karşılıklı siyasi ilişkilerin geliştirilmesindeki en önemli rolü ticari-ekonomik ilişkiler oynamaktadır ifadesini kullanan Kazakistan'ın bir önceki Büyükelçisi Canseyit Tüymebayev'in de dediği gibi iki ülke arasında yatırım ne kadar çok olursa ikili ilişkilerde o kadar yüksek olur. Başka bir ifadeyle, Kazak dış politikasının önemli bir ortağı olmak için ekonomik ilişkiler temel belirleyici konumdadır.²⁸

Gerek Kazakistan gerek Türkiye, her platformda kardeş olduklarını vurgulamalarına rağmen bu birlikteliğin iki ülke ilişkilerindeki ekonomik göstergelere yansımadağı ve taraflarının yıllar itibariyle yaptıkları önemli vaatlerin gerçekleşmediği görülmüştür. Tüymebayev, “ülkelerimiz arasındaki karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinde anahtar rolü kuşkusuz ki ticari-ekonomik işbirliği oynamaktadır. Bu işbirliğinin birinci vazifesi Nazarbayev'in belirlediği üzere karşılıklı ticaret hacmini 2015 yılına kadar 10 milyar dolara çıkarmaktır” sözüyle Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in de aynı görüşleri benimsediğini ifade etmiştir.²⁹ Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Nazarbayev, karşılıklı ticaret hacminin 2015 yılına kadar 10 milyar dolar olacağını vurgulamalarına rağmen 2019 yılı itibariyle aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere ticari ilişkiler artmak yerine zamanla azalmıştır. Sorulması gereken en önemli sorulardan biri de şudur: Kazakistan'ın Çin'le 25 milyar dolar, Rusya'yla 30 milyar dolar, Avrupa'yla ise 50 milyar dolarlık ticaret yaptığı bir ortamda ikili ticaret hacmimiz artacağına neden azalmaktadır?³⁰

27 - DEİK, *a.g.r.*, s. 9.

28 - Canseyit Tüymebayev “Kazakhstan men Turkiya Senimdi Strategiyalık Ariptester” (Kazakistan ve Türkiye Güvenilir Stratejik Ortaktırlar), Kazinform, 2011, <http://www.inform.kz/kaz/article/2426728> (15.05.2018).

29 - Tüymebayev, *a.g.m.*, <http://www.inform.kz/kaz/article/2426728> (15.05.2018).

30 - Serdar Yılmaz, Kazakistan-Türkiye Ekonomik ve Kültürel İlişkileri: Vaatler ve Gerçekler, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, 2017, ss. 817-818.

Tablo 1: Kazakistan-Türkiye Dış Ticaret Hacmi (2013-2020 Ekim)
(Milyon-ml / Milyar-mr, ABD Doları)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	TİCARET HACMİ
2013	1 039 420	3 106 115	4 145 535 mr
2014	977 562	2 453 468	3 431 030 mr
2015	750 027	1 109 832	1 859 859 mr
2016	624 500	1 093 897	1 718 397 mr
2017	746 384	1 463 158	2 209 542 mr
2018	695 265	2 181 678	2 876 943 mr
2019	805 077	1 399 903	2 204 980 mr
2020 (Ekim)	799 000	1 909 000	2 708 000 ml

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=58081054> adresinden alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur. Tablo, Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatı ve bu ülkeden yaptığı ithalatı göstermektedir. (12.05.2020).

Nazarbayev, 22 Ekim 2009 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) yaptığı konuşmada Türk yatırımlarını Kazakistan'da çok önemseydiğini ve hatta Kazakistan ekonomisinin gelişmesinde ve dış yatırımlar için cazip hale gelmesinde Türk müteşebbislerin yatırımlarının payının büyük olduğunu ifade etmiştir. Ancak Kazakistan'da 1400 Kazak-Türk ortak firmasının faaliyet göstermesine rağmen ekonomik ilişkilerin henüz istenilen düzeyde olmadığını vurgulamıştır.³¹ Kazak İstatistik Ajansı ve globalEDGE'den alınan verilere göre, 2011 yılında 121 milyar dolar, 2012'de 132 milyar dolar ve 2013'te 133 milyar dolar olan Kazakistan'ın toplam ticaret hacmi, 2016 yılında 62 milyar dolar seviyesine kadar düşmüştür. 2019 yılında ise bir miktar toparlanarak 79.1 milyar dolar olmuştur.³² Türkiye'nin Kazakistan'ın dış ticaretinde ancak yüzde 2,5-3 gibi küçük oranlara sahip olması, ekonomik açıdan ikili ilişkilerin isteni-

31 - Dünya Bülteni, *Kazakistan lideri Nazarbayev TBMM'de: Doğu'ya da dönün*, Ekim 2009, <http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haberArchive&ArticleID=93169> (04.06.2018).

32 - Nazira Kozhanova, *Kazakhstan's exports fell 4.5 percent in 2019*, ASTANATIMES, 09.01.2020. <https://astanatimes.com/2020/01/kazakhstans-exports-fell-4-5-percent-in-2019/> (12.04.2020).

len seviyede olmadığına bir diğer göstergesidir.³³ Bir diğer gösterge de Kazakistan'ın Türkiye'nin dış ticaretinde kapladığı yüzdelerdir. TÜİK verilerine göre Kazakistan, Türkiye'nin 2016 yılında ithalat yaptığı ülkeler arasında 35. ihracat yaptığı ülkeler arasında ise 43. sıradadır. Türkiye'nin 2016 yılı ihracatı 143 milyar dolar civarında iken Kazakistan bu ticaretin sadece yüzde 0,65'ni oluşturmaktadır. Türkiye'nin aynı yıl ithalatı ise 207 milyar dolar civarında seyrederken Kazakistan ile yapılan ticaret bu ticaretin sadece yüzde 0,55'ine tekabül etmektedir. 2017 yılında ise Türkiye'nin 157 milyar dolar olan ihracatında Kazakistan'ın payı yüzde 0.60 iken 234 milyar dolar olan ithalatında ise kapladığı oran yüzde 0.65 civarındadır.³⁴ 2019 yılında da mevcut durumda ciddi değişiklikler olmamıştır.

Kazakistan-Türkiye ekonomik ilişkilerinin şekillenmesinde Kazakistan'daki Türk yatırımcı şirketlerinin etkisi büyüktür. Zira Kazakistan'da 250'ye yakın tamamı Türk sermayeli olan Türk firması hem Kazak hem çok uluslu şirketler ile birlikte çalışmaktadır. Ülkedeki Türk sermayesinin üçte ikilik bölümü Sembol İnşaat, Ahsel İnşaat, Alarko Holding, Üçgen İnşaat, Ceylan İnşaat, Anadolu Grubu, Turkuaz Şirketler Grubu, TPAO, ve K'Cell gibi büyük şirketlere aittir.³⁵ Ülkedeki en büyük inşaat şirketi olan Sembol İnşaat, Astana'daki Barış Piramidi, Rixos President Oteli, Han Çadırı, Astana Stadyumu ve Orta Asya'nın en büyük camisi olan Hazreti Sultan Cami'sini inşa etmiştir. Ayrıca, 9 Haziran 2017'de açılışı gerçekleşen Kazakistan Expo 2017'nin en büyük yüklenici firması ve ana proje yöneticisi olmuştur.³⁶

Bunun dışında, Kazakistan'daki en büyük Türk yatırımcısı ise Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'dır (TPAO). Kazakoil ile ortak teşebbüs olarak oluş-

33 - Kazakhstan: Trade Statistics, globalEDGE, <https://globalede.msu.edu/countries/kazakhstan/tradestats> (01.06.2018); Kazakistan İstatistik Ajansı (Kazakhstan Statistika Agentigi), http://www.stat.gov.kz/faces/oracle/webcenter/portallapp/pages/home.jspx?_afLoop=6589650841778763#%40%3F_afLoop%3D6589650841778763%26_adf.ctrl-state%3Dkatssiuty_4 (01.06.2018).

Kazakhstan: Trade Statistics, globalEDGE, <https://globalede.msu.edu/countries/kazakhstan/tradestats> (01.06.2018).

34 - Türkiye İstatistik Kurumu, Ülkelere göre Dış Ticaret, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (06.06.2018).

35 - *Türk firmalarının yurtdışındaki yatırımları, 17,3 milyar dolar*, Temmuz 2010. http://www.emlaktasondakika.com/haber/Yurtdisi/Turk_firmalarinin_yurtdisindaki_yatirimlari_173_milyar_dolar/3160.aspx, (04.06.2018).

36 - Kazakistan Expo 2017'ye Sembol İnşaat Damgası, Yeni Projeler, 15.06.2017, <http://www.yeniprojeler.com/emlak/kazakistan-expo-2017ye-sembol-insaat-damgasi> (06.06.2018).

turulan Kazaktürkmunay şirketinin çoğunluk hissesine sahiptir ve günde 5.000 varil ham petrol üretmektedir.³⁷ Türkcell'in Kazak Telekom ile oluşturduğu ve çoğunluk hissesine sahip olduğu K'Cell operatörü Kazakistan'ın en büyük iki GSM operatöründen biridir. Ahsel İnşaatın Regent Ankara Hotel ve çeşitli alışveriş merkezleri vardır. Karagan'da da Efes Pilsen ve Almatı'da Coca Cola fabrikası bulunan Anadolu grubu ise ülkedeki diğer önemli Türk yatırımcıdır.³⁸

Kazakistan-Türkiye ilişkilerinde yadsınamayacak payı olan Türk şirketleri, 2011 yılında başkent Astana'da gerçekleşen Asya Kış Olimpiyatları'na da ciddi oranda destek vermiştir. Özellikle Olimpiyatlar için yapılan stadyum ve buz pateni sahası Sembol İnşaat tarafından yapılmıştır.³⁹ Tüymebayev'e göre kurulan ekonomik ilişkiler iki ülke arasındaki siyasi, eğitim ve kültürel işbirliğinin gelişmesine de somut katkı yapmış ve nitekim hem Türkiye'de hem de Kazakistan'da çeşitli sanat eserleri vücut bulmuş, Astana'da Yunus Emre Kültür Merkezi açılmış ve karşılıklı olarak kültür günleri düzenlenmiştir.⁴⁰ Ancak özellikle yatırım konusundaki durum Tüymebayev'in yaptığı değerlendirmelerin uzağındadır. Zira bir kısmı tablo üçte de verildiği üzere Kazakistan'da kayıtlı irili ufaklı 1400 Kazak-Türk şirketi olmasına rağmen şirketlerin etkinliği ve siyasetçileri etkileme oranları yabancı yatırımcılar konseyi üyesi olan yabancı firmalar kadar yüksek değildir. Kazakistan'daki yabancı yatırımcılar bilhassa enerji, çelik ve maden sektöründe yoğunlaşmışken Türk yatırımcılar ise yiyecek, içecek ve restoran gibi düşük sermayeli işlerle uğraşarak hammaddeye yönelik sektörlerde yer almamaktadırlar. Koç, Sabancı ve Özyeğin gibi büyük markalar ise ülkede hiç yatırım yapmamakta ve bu durum Kazakistan'ın buna paralel olarak Türkiye'deki yatırımlarının az olmasına neden olmaktadır.⁴¹

37 - "Petrolde İlk Adım" (Munayda Alğaşkı Kadam), *Zaman Kazakhstan Gazetesi*, No: 4 (279), 7 Mayıs 1999, s. 18

38 - "Kazakistan'da faaliyet gösteren Türk İnşaat Şirketleri", *Referans Gazetesi*, 09.09.06. <http://www.yapirehberi.net/Haberler36.htm>, (07.06.2018).

39 - Kazakistan, kış olimpiyatları için daha çok Türk şirketi bekliyor, http://emlak.kanald.com.tr/t/kazakistan_yatirim_firsatlari/Kazakistan_kis_olimpiyatları_icin_daha_cok_Turk_sirketi_bekliyor/6477.aspx, (07.06.2018).

40 - Canseyit Tüymebayev, *Kazakistan Türkiye*.....s. 8-11.

41 - Serdar Yılmaz, a.g.e., s. 180.

Tablo 2: Kazakistan'daki En Büyük Yatırımcı Ülkeler (2019)

Ülkeler	Yatırımlar (Milyar ABD Doları)
Hollanda	90,4
İngiltere	27,4
ABD	48,4
Çin	14,1
Fransa	16,1
İsviçre	25,8
Rusya	9,08
İtalya	8,7

Kaynak: THE ASTANA TIMES, <https://astanatimes.com/2019/09/kazakhstan-attracts-330-billion-fdi-since-1991/> (10.05.2020).

Kazakistan Yatırım Ajansının verilerine göre Türkiye, 2014 yılı itibariyle Kazakistan'a ne en çok yatırım yapan ne de Kazakistan'ın en çok yatırım yaptığı ilk on ülke içindedir. Ayrıca Kazakistan Ulusal Bankası'ndan çekilen veriler ışığında Kazakistan'daki doğrudan yabancı yatırımların hacmine bakıldığında ise Türkiye'nin ekonomik bir aktör olarak Kazakistan'da belirleyici bir rol oynayamadığı görülecektir. Bu durum siyasi ilişkilerdeki yakınlığın ve özellikle gerek Türkiye'nin Rusya ile yaşadığı uçak krizi gerek 15 Temmuz darbe girişimi sonrası samimileşen siyasi ilişkilerin ekonomik göstergelere yansımalarının bir diğer göstergesidir.

Tablo 3: Kazakistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar (2005-2019)

Yıllar	Yatırım Miktarı (Milyar ABD Doları)
2005	79.16
2008	213.01
2010	222.46
2012	288.85
2014	238.88
2015	144.146
2016	166.68

2017	187.45
2018	149.254
2019	160.40

Kaynak: National Bank of Kazakhstan,

<http://www.nationalbank.kz/?docid=469&switch=english> ve <https://www.state.gov/reports/2019-investment-climate-statements/kazakhstan/> adreslerinden alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur. (07.05.2020)

Zira Türkiye, Kazakistan'da yapmış olduğu iki milyar dolarlık yatırımını ile 17.sırada yer almaktadır. Ancak özel teşebbüsün yaptığı yatırımlar göz önünde bulundurulursa Türk yatırımcılar özellikle inşaat alanında yatırım yapmış, 20 milyar dolarlık müteahhitlik işi gerçekleştirmiştir.⁴²

Peki, Türkiye Kazakistan'ın çok yatırım yaptığı bir ülke midir? Bu sorunun cevabı için Kazakistan Merkez Bankası'nın yayımladığı son rapor, siyasi alanda orta seviyede olan Türk-Kazak yakınlaşmasının ekonomiye yansımadağını göstermektedir. Kazakistan Merkez Bankası verilerine göre Kazakistan, 2012 yılında yurtdışında toplamda 155,3 milyar dolar tutarında yatırım yapmıştır. Kazakistan'ın yurt dışındaki yatırımlarında 46 milyar dolar ile en büyük payı Amerika almış, Türkiye, Kazakistan'ın yatırım için tercih ettiği ilk on ülke arasına bile girememiştir. Kazakistan Milli Bankası'na göre İngiltere 16,2 milyar dolar ile en çok yatırım yapılan ikinci ülke olurken onu 8 milyar dolar ile Rusya izlemiştir. 7.6 milyar dolar ile Almanya dördüncü, Fransa 6,3 milyar ile beşinci, Japonya 3,4 milyar dolar ile altıncı sırada yer almıştır.⁴³ Kazak firmalarının Türkiye'de yaptığı yatırımlar göz önüne alındığında yatırım oranının yaklaşık 800 milyon dolar olduğu görülmektedir.

Türkiye'de 150'nin üzerinde Kazak şirketi faaliyet göstermektedir. En önemli Kazak yatırımları petrol ve turizm alanlarına yapılmaktadır. Be-

42 - Invest in Kazakhstan, Tikelei Şeteldik İnvēstiyaların Kölemdiligi (*Yabancı Doğrudan Yatırım Miktarı*), <http://www.invest.gov.kz/?option=content&section=4&itemid=75> (18.06.2018); T.C. Astana Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *Kazakistan Cumhuriyeti 2014 Yılı Müteahhitlik ve Teknik Müşavirlik Hizmetleri Ülke Notu*, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-159402;jsessionid=17ULDoG1dKm19mMOZLLUq_BFvcJd9c8fVWnCSCYcKw8Wp-76hUs521-532753600 (18.06.2018).

43 - Kazakistan Milli Bankı (Kazakistan Ulttık Bankı), <http://www.nationalbank.kz/?docid=522&switch=kazakh> (14.06.2018).

lek Sirene oteli, Bodrum Kempinsky oteli ve Beldibi Türkiz oteli gibi dünyaca ünlü otellere Kazaklar sahiptir. Kazak vatandaşlarının tatil için birinci tercihlerinin Türkiye olması Kazak yatırımlarının neden turizm alanına yoğunlaştığını açıklamaktadır.⁴⁴ Örneğin 2017 yılında 17 milyon nüfusa sahip Kazakistan'da 402 bin Kazak vatandaşı tatillerini Türkiye'de geçirmişlerdir.⁴⁵ Nitekim Türkiye Seyahat Acentaları Birliği'nin (TURSAB) verilerine göre, aşağıda verilen tabloda 2010 yılından sonra Türkiye'yi ziyaret eden Kazakların sayısında yüzde 80'lik bir artış yaşanmış ve yıllar itibariyle Kazak turist sayısında ciddi artışlar olmuştur. TÜRSAB verilerine göre, turistlerin tatilleri boyunca ortalama olarak 800 dolar harcaması Kazak turistlerin Türkiye ekonomisine yaptığı katkıyı da göstermektedir.⁴⁶

Tablo 4: Türkiye'ye Gelen Kazak Turist Sayısı (2010-2020)

Yıl	Turist Sayısı (Bin)
2010	247,784
2011	315,907
2012	380,046
2013	425,773
2014	437,971
2015	423,744
2016	240,188
2017	402,830
2018	426 916
2019	455 724
2020	129, 050

Kaynak: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TURSAB), Turist Sayısı ve Turizm Geliri, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler/milliyetlerine-gore-gelen-yabanci>; <https://tursab.org.tr/apps//Files/Content/8cd6e09a-9135-45e5-8587-12f1da820cc8.pdf> (17. 05.2020).

44 - "Kazakların Rotası İzmir", *EBSO (Ege Bölgesi Sanayi Odası)*, 16.07.2014, <http://www.ebso.org.tr/tr/haberler/ebso-haberler/kazakların-rotası-izmir-10.06.2018>.

45 - Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TURSAB), "Turist Sayısı ve Turizm Geliri", <https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler> (17.06.2018).

46 - Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TURSAB), *Milliyetlerine Göre Gelen Yabancı Ziyaretçiler*, <https://www.tursab.org.tr/tr/istatistikler/milliyetlerine-gore-gelen-yabanci-ziyaretciler> (17.06.2018).

Ekonomik ilişkilerin turizm ayağının daha fazla artması için atılması gereken en elzem adım THY'nin gerek bilet fiyatlarını ciddi oranlarda indirmesi (bu kadar yüksek fiyatlara –gidiş/dönüş ortalama 1500-5-2500 TL bilet satılmasının ilişkileri geliştiremeyeceği ortada) gerekse Astana ve Almatı'dan özellikle Antalya, İzmir, Muğla ve İstanbul'a daha fazla tarifeli sefer düzenlemesi gereklidir. Türk dizilerinin Kazak televizyonlarında daha fazla gösterilmesi ve her iki ülke cumhurbaşkanlarının karşılıklı ziyaretlerinin artması Kazakistan-Türkiye ilişkilerini geliştirecek adımlardandır.

EĞİTİM VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte dış politikasında bir eksen genişlemesi yaşayan Türkiye, Kazakistan'a yönelik politikasını ata yurdu, ağabey ve model ülke söylemleri üzerine oturtmuştur. Kazakistan ise kökü ve dili bir kardeş ülke söylemini benimsemiştir. Halklar arasında arzu edilen düzeyde olmasa da giderek artan bir pozitif algı mevcuttur. Siyasi ilişkiler kısmında da belirtildiği üzere 1990 yılının Ekim ayında bir araya gelen her iki ülkenin Kültür Bakanlar'ı, sadece kültürel alanda değil eğitim, ulaşım, ekonomi ve turizm alanlarını da kapsayan bir dizi antlaşma imzalamışlardır.⁴⁷ Her iki ülkenin eğitim bakanları arasında imzalanan ilk antlaşma 15 Mart 1991 tarihinde Almatı'da, ikinci antlaşma ise 26 Eylül 1991 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. 1 Mayıs 1992'de Türkiye ve Kazakistan arasında imzalanan "Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Antlaşması" ile her iki ülkede de eğitim kurumları kurulabilir hale gelmiştir. Bu antlaşmaları 1995 yılında imzalanan "Eğitim Bakanları Bildirisi" ve 28 Temmuz 1997'de imzalanan "Eğitim ve Bilim Alanında İşbirliği Protokolleri" takip etmiştir.⁴⁸ Bu antlaşmalar beraberinde eğitim ve kültürel alanda köprü vazifesi kuracak yeni projelerin doğmasına vesile olmuşlardır.

47 - T.C. M.E.B. *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Arasında Yapılan Antlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, 1990-1992*, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Daire Başkanlığı Dairesi Yayınları, Yayın No.1/1, Birinci Kitap, Ankara, 1993.

48 - Ardak Aypbayeva, "Kazakistan-Türkiye Bilim Alanındaki İlişkiler" (Kazakhstan-Turkiya Bilim Salasındağı Baylanıstar), *Akikat (Hakikat) Dergisi*, No: 2, 2002, ss. 26-28.

Bu projelerden en önemlisi: Türk dünyası ile Türkiye arasında var olan kardeşlik ilişkilerini geliştirmek ve ebedi bir dostluk köprüsü inşa etmek, Türkiye'ye dostane yaklaşacak genç nesiller yetiştirerek bu genç nesiller sayesinde kültürel ilişkileri artırabilmek ve yetişmiş insan gücü gereksinimini karşılayıp Türkçe öğrenimini yaygınlaştırmak,⁴⁹ Türkçeyi ve Türk kültürünü öğreterek Türk dünyası ile kardeşlik köprüsü kurmak ve kültür birliği sağlamak amacıyla “Büyük Öğrenci Projesi”nin başlatılmış olmasıdır. Bu proje Sovyetlerden bağımsızlığını kazanan tüm Türk devletleri için geçerli olan, hem eğitim hem de kültürel ilişkileri geliştirecek olan bir projedir. 2009 yılında, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden mezun olan Kazak öğrenci Olzhas Sartayev Türkiye'de aldığı eğitimin zihninde yeni ufuklar açtığını ve hayata bakışını değiştirdiğini ifade ederek, Türk kültürünü seven ve ona aşık olan biri olarak ülkesine döneceğini belirtmiştir.⁵⁰

2002 yılına kadar bu projeden toplamda 23.000 öğrenci yararlanmış ve bunların ancak 5.019'u mezun olabilmıştır. 2012 sonu itibariyle öğrenci sayısı 43.000'den fazla olmuş ancak mezun sayısı totalde 10.500'de kalmıştır.⁵¹ Mezun sayısı günümüzde artmış olsada 1992-2012 yılları arasında her dört öğrenciden ancak biri mezun olabilmıştır. Öğrencilerin ülke ve eğitim sistemi ile uyum sorunu yaşaması, dili yeterince öğrenemediği için bu engeli aşamaması ve burs ücretlerinin yetersiz kalması (son yıllarda ciddi artışlar yapılmıştır) bunun en büyük nedenleri olarak gösterilebilir. Türk yetkililer, Türkiye'de okuyup Kazakistan'a dönen bursiyerlerin

49 - Fahri Türk, *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Doğu: 1990'lardan Günümüze*, Paradigma Akademik Yayınları, Edirne 2013.s. 137. Büyük Öğrenci Projesi 1992-2012 yılları arasında bu isimle anılırken 2012 sonrasında Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığına bağlanarak Türkiye Bursları adını almıştır. Lisans öğrencileri için 2009 yılında 195 TL ve lisansüstü öğrenciler için ise 220 TL olan burs ücretlerinde ciddi iyileştirmeler yapılarak 2014 yılında lisans için 550 TL, yüksek lisans için 800 TL, doktora için 1.100 TL ve araştırma için toplam 2.000 TL verilmeye başlanmıştır. Önceleri 5 Türk devleti için başlatılmış olan bu proje daha sonra Balkanlar, Orta Doğu ve Afrika'ya da açılmıştır. 1992-1993 yıllarında başladığında başlarda 10.000 burs verilmiş ve bunun 7.000'i yükseköğretim ve 3.000'i de orta öğretime ayrılmıştır. Türkiye Bursları, Burs Olanakları, <http://www.turkiyeburslari.gov.tr/index.php/tr/turkiye-burslari/burs-olanaklari>, (05.06.2018).

50 - Büyük Öğrenci Projesi, 6. *Geleneksel Mezuniyet Töreni*, 24.04.2009, <http://www.meb.gov.tr/buyuk-ogrenci-projesi/haber/3504>, (04.06.2018).

51 - Büyük Öğrenci Projesi, 6. *Geleneksel Mezuniyet Töreni*, 24.04.2009, <http://www.meb.gov.tr/buyuk-ogrenci-projesi/haber/3504>, (04.06.2018).

nerelerde ve hangi pozisyonlarda çalıştıklarını ancak bursiyerler bildirirse öğrenebilmektedir.⁵² Dolayısıyla etkili bir izleme ve değerlendirme mekanizması olmadığı için, dört yıl Türkiye’de yaşayan bursiyerlerden Kazakistan’a döndüklerinde yeterince istifade edilememektedir. Sonuç olarak, Türkiye Bursları vesilesiyle Türkiye’yi tercih eden öğrencilerin seçimi konusunda titiz olunmalı, referansı olmayan öğrenciler seçilmemeli ve Türkiye’deki Kazak gençlerine Türkçe eğitimi verilirken aynı zamanda Türkiye’nin tanıtımı yapılmalı böylece bursiyerlerin Türkçeyi öğrenirken Türkiye’yi de öğrenmeleri ve sevmeleri sağlanmalıdır.⁵³

İki ülke eğitim ilişkilerinde önemli olan bir diğer etken ise Kazakistan’ın Türkistan şehrinde kurulan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi’dir. Türkistan gibi kadim olan ilim ve kültür merkezini yeniden canlandırmak ve Türk devlet ve toplulukları arasındaki bilimsel ve kültürel ilişkilerin geleceğini şekillendiren güçlü bir köprü olmak⁵⁴ amacıyla 1 Mayıs 1992 tarihinde Türkiye ve Kazakistan arasında imzalanan “Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Antlaşması” ile her iki devletin ortak üniversitesi haline gelen bu kurum, aynı yılın 31 Ekim’inde yeni bir antlaşma ile şimdiki adını almıştır. Üniversite için yapılan en büyük eleştiriler: lokasyonunun uzaklığı, uluslararası öğrencilerin azlığı ve ortalama zeka düzeyine sahip öğrencilerin seçtiği bir üniversite olması konularındır. Nitekim bu üniversite gerçekten uluslararası bir üniversite midir, konumu merkezi midir, Kazakistan’ın geneline hitap etmekte midir gibi sorular sorulmalıdır. Çünkü, üniversiteye gelen öğrencilerin çoğunun Türkistan şehrinin köylerinden geldiği, uluslararası

52 - Türkiye Bursları, *Türkiye Mezunları İletişim Formu*, <http://www.turkiyeburslari.gov.tr/index.php/tr/mezunlar-form> (20.06.2018).

53 - Mehmet Arslan ile Yapılan Görüşme, 26.04.2015.

54 - Tüzük gereği rektör Kazakistan tarafından rektör yardımcısı ise Türkiye tarafından atanmaktadır. On bir fakülte, bir yükseköğretim, iki merkez ve altı araştırma enstitüsü vardır. Rektörlük Türkistan’da Müttevelli Heyeti Başkanlığı ise Ankara’dadır. Ahmet Yesevi Üniversitesinde 4.600’ü Türkiye’den, 1.000’i Kazakistan dışındaki Türk Devletleri ve topluluklarından olmak üzere yaklaşık 14.000 öğrenci öğrenim görmektedir ve 900’ü aşkın akademik personel görev yapmaktadır. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, *Katalog*, ss. 6-16, http://www.yesevi.edu.tr/static/tanitim/univ_tanitim_br_eylul_2013.pdf (25.06.2018).

öğrenci sayısının az olduğunu ve dolayısıyla okulun seviyesinin ve etkinliğinin de düşük kaldığı konuları ifade edilmektedir. 2000’li yıllarla beraber alt yapı çalışmalarına ağırlık verilmesi ve üniversitenin kalkınma için hayati derecedeki öneminin kavranmaya başlanması hem şehir hem de üniversiteyi yavaş yavaş geliştirmeye başlamıştır.⁵⁵

Kazakistan ve Türkiye arasındaki eğitim ve kültür alanına katkı yapan önemli kurumlardan biri de Türk İşbirliği Kordinasyon Ajansı (TİKA)’dır. TİKA, SSCB’nin dağılmasının ardından sadece Kazakistan için değil diğer Türk devletlerinin yeniden yapılanması, uyum ve kalkınma ihtiyaçlarına cevap vermesi ve Türkiye için önemli bir dış politika aracı olması amacıyla kurulmuştur. Bu doğrultuda Türkiye’nin bölgeye yönelik faaliyetlerinin artmasıyla altyapı çalışmalarını düzenleyecek, bölge ülkeleri ile ilgili projeler üretip uygulayacak ve faaliyetlerin eş güdümünü sağlayacak bir teşkilata ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda Bakanlar Kurulu’nun 24 Ocak 1992 tarihli Kararı ve 27 Ocak 1992 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 480 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuştur.⁵⁶ TİKA’nın Kazakistan’da gerçekleştirdiği projeler faaliyet gösterdiği ilk yıllardan günümüze kadar en çok eğitim alanında olmuş; eğitimi, daha sonra sosyal alt yapı ve hizmetler, ekonomik alt yapı ve hizmetler, son yıllarda da sağlık, iş ve diğer sektör alanları takip etmiştir. 2000’li yıllardan sonra Kazakistan’daki etkinliğini artıran TİKA, birçok öğretmen, yüksek lisans ve doktora öğrencisine, başsavcı, milletvekili, hâkim, polis ve emniyet müdüründen oluşan Kazak heyetine Türkiye’de çeşitli konularda eğitimler vermiştir. “Türk Dünyasının Büyük Şahsiyeti Nursultan Nazarbayev” isimli bir belgesel hazırlayıp ülkenin kurucu başkanını tüm dünyaya anlatarak ülkede herkes tarafından bilinir hale gelmiştir.⁵⁷

55 - Sabri Hizmetli ile Mülakat, *Akademik Perspektif*, (07.01.2015).

56 - TİKA, Tarihçemiz, www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihcemiz-22, (01.06.2018)

57 - TİKA, *2013 Faaliyet Raporu*, www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2013.pdf, ss. 101-102. (01.06.2018).

İki ülke arasında kültürel anlamda köprü vazifesi kuran bir diğer kurum ise Türk dili konuşan ülkelerin kültür ve sanat alanlarında işbirliğini sağlayan, üye ülkelerin yönetimine, iç ve dış politikalarına karışmayacak şekilde kurulan TÜRKSOY'dur (Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı). Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan'ın Kültür Bakanları 12 Temmuz 1993 tarihinde Almatı'da yaptıkları toplantıda "TÜRKSOY'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Antlaşma"yı imzalamak suretiyle TÜRKSOY'u kurmuşlardır.⁵⁸ 1992'de ilk kez toplanan Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi ile gündeme geldikten sonra tüm zirvelerde konuşulan, hemen hemen hiçbir Türk devletinin faaliyetlerinden tatmin olmadığı bir kurumdur. TÜRKSOY'un Genel Sekreterinin bir Kazak olmasına rağmen bu kurumun Kazakistan'da yeterince bilinmemesi ya da büyük bir merkezinin olmaması aslında kurumun ne ölçüde işlevsel olduğunun da bir göstergesidir.⁵⁹ TÜRKSOY, konferans, konser ve kültür günleri ile her iki ülke arasındaki kültürel ilişkilere somut katkılar sağlasa da iki ülke hakları tarafından yeterince bilinmeyen bir örgüttür.⁶⁰

Farklı kurumlarla işbirliği yaparak bilimsel çalışmalarını desteklemek ve ortaya çıkan sonuçları çeşitli yayınlar vasıtasıyla kamuoyuna duyurmak amacıyla 2010 yılında, o dönemki Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından açılan Yunus Emre Türk Kültür Merkezi ise iki ülkenin kültürel bağlantılarını geliştirmeye çalışan ve Astana'da bulunan bir kurumdur.⁶¹ Bu merkez bu coğrafyada sadece Kazakistan'da vardır. Yunus Emre Türk Kültür Merkezi, Türkiye'nin kültürel kimliğini, tarihi birikimini, özellikle yakın akraba topluluklarıyla sıcak ilişkilerini sergileyen çok önemli bir kurum olarak çalışmalarını sürdürmeye devam etmektedir. Kurumun yaptığı en somut katkı ise bir gün Kazakistan ve diğer Türk soylu akrabaların

58 - TÜRKSOY, http://www.turksoy.org.tr/en/turksoy/about_us (10.06.2018).

59 - Ahmet Dağduran ile Mülakat, *Akademik Perspektif*, (01.08.2015).

60 - Askar Turgunbayev ile Mülakat, 22.04.2015.

61 - Yunus Emre Vakfı Kanunu, 5/5/2007, http://mevzuat.meb.gov.tr/html/26526_0.html (08.06.2018).

da kendi kültür merkezlerini kurulabileceği vizyonunu göstermesidir. Bu anlamda ister Yunus Emre Enstitüsü bünyesinde olsun ister Kazakistan'da Cumhurbaşkanlığına bağlı bir kurumda olsun Kazakistan'ın da dilini, kültürünü ve sanatını öğretebileceği bölümlerin ve kurumların kurulması hedefini ortaya koymuştur. Bu şekilde Türk dünyasının ortak kültürü ve sanatını bütün dünyaya tanıtabileceği gibi gelecekteki ortak kültür, sanat ve ortak dil hayalini de gerçekleştirebilir.⁶² Kazakistan'ın böyle bir kurumu henüz yoktur.

Sonuç olarak, iki ülke arasındaki dil, din, tarih ve kültürel bağlar iki ülkenin halkları arasında duygusal bir yakınlaşmanın alt yapısını hazırlamakta ve iki devlet arasındaki ilişkilerde hâlâ önemli bir rol oynamaktadır. Ancak devletler arasında duygusallık seçeneği düşünülemeyeceğinden artık mevcut ilişkilerde hukuksal temelde işbirliği yapmak zaruridir. İlişkilerin geliştirilmesi için en az devlet diplomasisi kadar kamu diplomasisine de önem verilmelidir. Bu anlamda TİKA ve TÜRKSOY gibi kurumlar öncelikle her iki ülkenin halklarına iyice tanıtılmalı ve karar verici pozisyondakileri de içine alabilecek projeler üretmelidir. Türkiye'de okuyup mezun olduktan sonra ülkelerine dönen bursiyerlerin takibi ve onlarla iletişim kurmak konusunda sistemli (verimli bir izleme ve değerlendirme mekanizması) bir çalışma yapılmamış olsa da Türkiye, Büyük Öğrenci Projesi'ni yapmakla çok doğru bir iş yapmıştır. Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin bölgede ve uluslararası camiada ne ölçüde bilindiği ve tercih edildiği; hitap ettiği kesim, üniversitenin lokasyonunun üniversitenin gelişimini etkileyip etkilemediği ve üniversitenin ikili ilişkilere sağladığı somut katkı konuları, üzerinde durulması gereken önemli konulardır. Astana Yunus Emre Türk Kültür Merkezi'nin gerçek potansiyelini yansıtıp yansıtmadığı da bir başka tartışma konusudur.⁶³

62 - İbrahim Yıldırım ile Mülakat, *Akademik Perspektif*, (29.03.2015).

63 - Serdar Yılmaz, a.g.e., s. 195.

ASKERİ İLİŞKİLER

Kazak toprakları stratejik konumundan dolayı SSCB döneminde ba- listik ve nükleer başlık taşıyan kıtalar arası füze rampalarının konuşlandı- rıldığı ve denemeler yapıldığı bir bölge haline getirilmiştir. Nazarbayev'in Kuzey'de Rusya, Doğu'da Çin ve Güney'de Hindistan ve Pakistan'ın nükleer silahlara sahip olduğunu bilmesine rağmen Kazakistan'ın güvenliği- ni ancak bu silahlardan arındırılmış bir düzen tesis ederek sağlayacağına olan inancı ve 2009 yılında BM'nin 64. Genel kurulunda yapmış olduğu konuşması, 29 Ağustos'un Nükleer Testlere Karşı Uluslararası Gün olarak ilan edilmesine vesile olmuştur.⁶⁴ 29 Ağustos tarihi Sovyetler Birliği'nin 1949 yılında ilk atom bombası denemesini Kazakistan'ın Semey şehrinde yaptığı tarihtir.⁶⁵

Kazakistan'ın SSCB'den bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Tür- kiye, eğitim, kültür ve siyasi ilişkileri geliştirmenin yanında askeri anlam- da da özellikle Orta Asya devletlerinin güvenlik kapasitelerinin artırılması konusuyla ilgilenmiştir. Bu anlamda her iki ülke karşılıklı olarak askeri ataşelikler açmış, Türk Silahlı Kuvvetleri çok yüksek miktarlarda olmasa da askeri teknik hibe sağlamıştır. Türkiye, Kazakistan'ın NATO barış gücü işbirliğine katılmasıyla Kazak askerlerine eğitimler vermiştir.⁶⁶ Nargis Kas- sanova'ya göre, Türkiye'nin NATO'nun en büyük ikinci ordusuna sahip olması Kazakistan için NATO ilişkilerini yoğunlaştırmak adına önemli bir unsurdur. Kazak yetkililer için Müslüman ve laik Türkiye'nin NATO içinde böylesine önemli bir yere sahip olması Kazakistan'ın güvenliği için önemli denge unsurlarından biridir.⁶⁷ Nitekim 2006 yılında Brüksel'de-

64 - Sedar Yılmaz, Kazakistan'ın BM Güvenlik Konseyi Geçici Üyeliği'nin Nedenleri, EkoAvrasya Dergisi, 29.03.2017, <http://ekoavrasya.net/Duyuru.aspx?did=247&lang=TR> (10.06.2018).

65 - Kazakistan bu süreçte nükleer silahların kullanımını yasaklayan antlaşmalara imza atarak Mayıs 1992'de Stratejik Saldırı Silahların Azaltılması Antlaşması'nı ve buna ek olarak Lizbon Protokolü'nü imzalamıştır. Bu doğrultuda 1994 yılı içinde im- zalan en önemli antlaşma, 5 Aralık 1994'te imzalanan, SSCB'nin dağılmasıyla Beyaz Rusya, Ukrayna ve Kazakistan'da kalan nükleer silahların imhası ve Rusya'ya teslim edilmesine yönelik antlaşma olmuştur.

66 - Aygerim Şilibeckova, "Görevimiz Güvenlik: Kazakistan-Türkiye İlişkilerinde Yeni Dönem", 21. Yüzyıl Dergisi, s. 59, <http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/163.pdf>, (11.06.2018).

67 - Nargis Kassanova ile Mülakat, *Akademik Perspektif*, (11.02.2015).

ki NATO karargâhını ziyaret eden Nazarbayev, NATO'nun Özbekistan'ı kaybettiğini, Kırgızistan'daki üssünün akıbetinin belirsiz olduğunu Kazakistan'ın ise Türkiye'nin desteği ile ilerleyen dönemlerde NATO'nun askeri ve siyasi çıkarlarının merkezine yerleşebileceğini vurgulamış ve Türkiye'nin NATO'daki varlığının Kazakistan için önemini altını çizmiştir. NATO ise, bilhassa 2005 ve sonrasında gözünü Kazakistan'a dikmiş ve ülkeye girişini kolaylaştırmak için Türkiye'yi ve Türk Silahlı Kuvvetleri eliyle yapılan askeri yardımları aracı olarak kullanmıştır.⁶⁸

Kazakistan, 2004 NATO İstanbul Zirvesi'nde Barış İçin Ortaklık anlaşmasının tarafları olan Kazakistan ve diğer Türk devletlerine özel önem atfedilmesi yönünde görüş bildirerek bu bölgelerden sorumlu NATO Genel Sekreter Özel Temsilcisi atanmasını desteklemiştir. İki ülke 26 Mayıs 2005 tarihinde Astana'da "Uluslararası Terörizm, Organize Suçlar ve Diğer Tiplerdeki Suçlarla Mücadele İşbirliği" anlaşması imzalamışlardır.⁶⁹ Bu anlamda Türkiye, Kazakistan'a yapılan askeri yardımlarda öncü rol oynamaktadır. Örneğin 2005 yılında Türkiye tarafından Kazak Silahlı Kuvvetlerine askeri araç, telsiz ve gece görüş cihazları hibe edilmiştir. Kazak Tümgeneral Mukatov, Türkiye'nin 2005 yılına kadar Kazakistan'a yaptığı askeri teknik yardımların 6 milyon doları geçtiğini belirterek bu yardımların Kazak ordusunun harekât kabiliyetini ve etkinliğini artırdığını söylemiştir.⁷⁰ İki devlet arasında 7 Kasım 2007 tarihinde karşılıklı olarak özel timlerin eğitimi konusunda da işbirliği belgesi imzalanmış ve bu anlaşmalarla iki ülke arasındaki güven pekişmiş ve netice itibarıyla yeni fırsatların yaratılmasına imkân sağlanmıştır. Bu güven neticesinde Türkiye'nin askeri lise ve harp okullarında eğitim gören Kazak subaylarının sayısı hiç de az değildir.⁷¹

68 - "Kazakistan'da NATO'nun aracısı Türkiye", *Sol Haber Günlük Siyasi Gazete*, Sayı, 205, 12 Aralık 2006, <http://arsiv.sol.org.tr/?yazino=6114>, (01.06.2018).

69 - Şilibeckova, a.g.m., s. 59.

70 - "TSK'dan Kazakistan'a askeri yardım", 28 Kasım 2005, *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/2005/11/28/son/sondun36.html> (12.06.2018).

71 - Şilibeckova, a.g.m., s. 59.

Karşılıklı güven ilişkisinin en somut neticesi olarak Türkiye, Kazakistan'a en önemli askeri desteğini Kazak Engineering (KAE) firması ile 13 Aralık 2013'te Astana'da ASELSAN fabrikasını açarak vermiştir. Bu fabrika ile hem Kazakistan hem de bölge ülkeleri için önce sınır güvenliği ekipmanlarının (termal kamera, dürbün, vs.) üretimi, sonra ise ağır makinelerin bakımları sağlanacaktır.⁷² Bugüne kadar Kazakistan'a 34 milyon dolarlık satış yapan ASELSAN'ın, fabrikanın açılmasıyla birlikte 10 yıl içinde sadece bu ülkeye 1 milyar dolarlık satış yapması beklenmektedir. Eğer beklenti karşılanırsa, 36 milyon dolara mal olan fabrikanın Türkiye için önemli bir ekonomik getirisi olacaktır. KAE'nin 5 yıl içinde yılda 100 milyon dolarlık satış yapan bir şirket seviyesine ulaşacağını söyleyen KAE Genel Müdürü Tarık Ziya Kaboğlu, "Türkiye'ye yılda 10 milyon dolarlık, Kazakistan pazarı için yılda ortalama 40 milyon dolar satış hedefliyoruz. Rusya, Özbekistan ve Türkmenistan'a 5 yıl içinde 50 milyon dolar satış öngörüyoruz. Kazakistan'daki helikopter bakım onarım fabrikasıyla birlikte jandarma helikopter bakımı için verdikleri teklifin sonuçlanmasını bekliyoruz" diyerek Türkiye'nin uzun vadede ciddi bir gelir elde edeceğini ifade etmiştir.⁷³

Kazakistan'ın önceki Türkiye Büyükelçisi Canseyit Tüymebayev, iki ülke arasındaki askeri işbirliğinin daha fazla geliştirilmesi için çalıştıklarını, hâlihazırda Türkiye'nin Kazakistan ordusu için subay yetiştirip askeri personelin bilgi seviyesini arttırdığını, Türk askeri sanayisinin Kazakistan'da hızla büyüdüğünü ifade etmiştir. Tüymebayev, 2013 yılının Aralık ayında açılan ve 2014 yılından itibaren yüksek teknolojik malzemeler üreten KAE fabrikasının iki ülke arasında askeri alanda atılmış en önemli adım olduğunu vurgulamıştır.⁷⁴ Bu açıklamaların hemen akabinde dönemin

72 - "Kazakistan ASELSAN Engineering yeni fabrikasını açtı" (Kazakhstan ASELSAN İnjiniring Jana Zavotın Aştı), 10.12.2013, <http://today.kz/kz/news/kazakhstan-news/2013-12-10/47560-2/> (12.06.2018).

73 - Tarık Ziya Kaboğlu, Kazakistan Aselsan için hedef 5 yılda 100 milyon dolarlık satış, Anadolu Ajansı, 23.05.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kazakistan-aselsan-icin-hedef-5-yilda-100-milyon-dolarlik-satis-/1154963> (12.06.2018).

74 - Canseyit Tüymebayev, Kazakistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler geliyor, EKO VİTRİN (Mart 2015), s. 119. <http://www.ekovitrin.com/dergi2015/mart/kazakistan.pdf> (12.06.2018).

Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Hulusi Akar, Astana'ya yaptığı ziyarette Türkiye'nin Kazakistan ordusunun modernizasyonu, silah ve askeri teçhizatının modernizasyonunu sağlaması ve yüzbaşı rütbesindeki askeri personelin değişimi konularında işbirliği yapılacağını dile getirmiştir.⁷⁵ İki ülke arasındaki askeri işbirliği artarak devam etmektedir. Nitekim 30 Ocak 2018 tarihinde Kazakistan Savunma Bakanlığı heyetinin Ankara'ya düzenlediği ziyarette, Kazak tarafı özellikle Kazak askerlerinin eğitim sorunlarını gidermek ve daha fazla Kazak askerinin Türkiye'nin askeri harp okullarında öğrenim görüp savaş eğitimi almaları konularını görüşmüşlerdir. Görüşmede her iki ülke 2018 Askeri İşbirliği Planı'nı imzalamışlardır.⁷⁶ Bu anlamda çok olağandışı bir durum yaşanmadığı müddetçe askeri işbirliğinin artarak devam edeceği kuvvetle muhtemel gözükmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kazakistan-Türkiye ilişkileri 29 yılda istenilen seviyeye ulaşmış mıdır? Hayır ulaşmamıştır. Bunda Türkiye'nin Kazakistan'a yönelik özel bir politikasının olmaması etkili midir? Evet etkilidir. Türkiye'de meydana gelen iktidar değişikliklerine rağmen aslında Türkiye'nin Orta Asya bölgesine yönelik politikaları Özal'ın ölümüyle birlikte rafa kalkmış mıdır? Görüldüğü kadarıyla kalkmıştır. Zira Kazakistan, Türkiye'de meydana gelen iktidar değişikliklerine rağmen, Türkiye'nin Orta Asya politikasında kayda değer bir gelişme olmayacağını kavramış ve ortak dil, soy, din ve tarih anlayışının Kazakistan-Türkiye ilişkilerini belirlemede artık tek başına yeterli olmayacağını anlamıştır. Şüphesiz ikili ilişkilerdeki en belirleyici faktör kurucu devlet başkanı Nursultan Nazarbayev'dir, çünkü iki ülke ilişkileri Türk tarafından ziyade Nazarbayev'in inisiyatifleri sonucunda gelişmektedir. Nazarbayev'in Türkiye'yi Avrasya Ekonomi Birliği'ne üyelik için davet etmesi, Türkiye'nin muhtemel AB üyeliğinin

75 - Kazakistan ve Türkiye Askeri Personel Eğitiminde İşbirliği Yapacak, HABERLER, 09.04.2018, <https://www.haberler.com/kazakistan-ve-turkiye-askeri-personel-egitiminde-7174202-haberi/> (13.06.2018).

76 - Türkiye ve Kazakistan, 2018 askeri işbirliği planını imzaladı, SPUTNİK, 30.01.2018, <https://tr.sputniknews.com/savunma/201801301032022375-turkiye-kazakistan-2018-askeri-isbirligi-plani/> (13.06.2018).

ileride Kazakistan'ın AB'ye üyelik yolunu açacağına ihtimal vermesi, Türk Konseyi ile Türkiye'nin Türk devletlerini bir çatı altında birleştirecek öncü rolünü kabul etmesi, bulduğu her fırsatta iki ülke arasındaki siyasi, yatırım, ulaşım, turizm ve ticari ilişkilerin artması gerektiğini ısrarla vurgulaması ve 2009 yılında Türkiye ile Stratejik İşbirliği Antlaşması imzalayarak ilişkileri hukuki boyuta taşıyacak adımlar atması gibi nedenlerden dolayı Nazarbayev, Kazakistan-Türkiye ilişkilerine doğrudan etki etmektedir. Başka bir ifadeyle, Kazakistan-Türkiye ilişkilerinin belirlenmesinde ve bugünlere gelmesinde tarihsel birlikteliğin, akrabalığın, dil ve kültür benzerliğinin etkisi olduğu kadar, Nursultan Nazarbayev'in de devlet başkanı olarak büyük etkisi vardır.

Çalışmada elde edilen bulgulardan hareketle özellikle Türkiye'nin Rusya'nın savaş uçağını angajman kuralları nedeniyle düşürmesi ve 15 Temmuz hain darbe girişiminden sonra Kazakistan'ın Türkiye'ye ciddi destek vermesi sonrasında siyasi ilişkilerde samimi gelişmeler kaydedilmektedir. İki ülkenin Stratejik Ortaklık anlaşmasını imzalamaları eksiklikler olsa da siyasi ilişkilerin kurumsallaşarak devam edeceğini göstermektedir. Hatta Türkiye, Kazak dış politikasının sön dönemlerde gösterdiği başarıyı (BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği ve Astana Barış Süreci'ne ev sahipliği yapması) yakından takip etmektedir. Ancak, çalışmada gösterilen istatistiki bilgiler dikkate alındığında, siyasi alanda belli bir düzeyde olan Kazak-Türk yakınlaşmasının ekonomiye yansımadağı görülmektedir. Kazakistan'ın bir yıllık dış ticaretinde Türkiye'nin payının sadece yaklaşık %2,5-3 olması bunu doğrular niteliktedir. Ayrıca, Kazakistan'ın yurt dışındaki yatırımlarında 46 milyar dolar ile en büyük payı Amerika almış, Türkiye, Kazakistan'ın yatırım için tercih ettiği ilk on ülke arasına bile girememiştir. Bu durum yakın siyasi ilişkilerin iki ülke ekonomik ilişkilerine yansımadağını göstermektedir.

İkili ilişkilerin geliştirilmesinde kültür, dil ve soy birliği gibi unsurlar çeşitli projelerin hayata geçirilmesinde devlet yöneticilerinin elini güç-

lendirebilecek araçlardır. Bu anlamda Kazakistan ve Türkiye, yürütülen ekonomik ilişkilerin yanında eğitim, kültürel ve insani işbirliğini arttırarak halkları birbirine yakınlatacak kamu diplomasisini inşa etmeli ve her iki ülkenin ulusal medyasında da yer alacak projeler geliştirilmelidir. Kısacası bilgi ve iletişim teknolojilerine ağırlık verilerek eğitim ve kültürel politikalar güçlendirilmeli ve halkların birbirlerini tanımalarına imkân yaratılmalıdır. Bu imkânları yaratacak olan her iki ülkede de görevli konsolos ve büyükelçilerin o bölgede görev yapmış, uzmanlaşmış, bölgeyi ve yerel dilleri bilen bürokratlar olmaları; devleti yönetenlerinde bu uzmanların kararlarını uygulamaları gerekmektedir. Yani her iki ülkenin de hassasiyetlerini göz önünde bulundurulmalıdır.

Kazakistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerde anahtar rolü oynayan en büyük faktörün iki ülke halkı olduğu unutulmamalıdır. Halkların birbirlerini tanınması siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri doğrudan doğruya etkileme gücüne sahiptir. Bundan dolayı iki ülke arasındaki ilişkilerin kalıcı ve sürdürülebilir olması için mal ve insan taşımacılığının ucuzlatılması zaruridir. Özellikle insan taşımacılığının ucuzlatılması sonrasında iki ülke vatandaşları arasında tıpkı Türkiye-Gürcistan arasında olduğu gibi kimlikle geçiş uygulaması başlatılmalıdır. Büyük Öğrenci Projesi'nin yerini alan Türkiye Bursları programı vesilesiyle daha fazla nitelikli Kazak öğrencisi yüksek tahsilleri için Türkiye'ye davet edilmelidir. Kazakistan'da nitelikli gençlerin yurt dışında eğitim aldığı Bolaşak programında yer alan Türkiye'deki üniversitelerin sayısı arttırılmalı ve böylelikle Türkiye'de okuyup devlet kademesinde görev alacak Kazakların sayısı çoğaltılmalıdır. Kazak devleti Kazakistan'da okumak ve saha çalışması yapmak isteyen Türk vatandaşlarına teşvik amaçlı burs vermelidir. Askeri alanda başlatılan girişimler artarak devam etmeli, Türkiye sahip olduğu NATO üyeliğinin avantajları Kazakistan'a doğru genişletmelidir.

Sonuç olarak, Kazakistan-Türkiye ilişkilerinde sahip olduğu konum, ekonomik potansiyel ve devlet geleneği göz önüne alındığında Türkiye yol

gösteren değil yol açan bir rol oynamalıdır. Kısa dönemli iç politika çekişmelerinden uzaklaşarak ve dış politikayı iç politikanın baskısından kurtararak bölgeye daha geniş pencereden bakmalı, Rusya, ABD, AB, İran ve Çin'in Kazakistan'a yönelik ilgisini göz önüne alarak sağlanan ekonomik yararlar dışında, adı zikredilen güçler karşısında stratejik üstünlüğe sahip olunacak bir anlayış benimsemelidir. Başka bir ifadeyle, devlet yetkililerinin samimi sözlerinin söylem boyutunda kalmadığı, siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için alternatif projeler üretildiği, insan ve mal taşımacılığın çok pahalı olmadığı, duygusal söylemler ve romantizm üzerinden argüman geliştirilmediği ve gerektiğinde eleştirel bir bakış açısına sahip olunan yeni bir anlayış benimsenmelidir.

Kaynakça

- “İstanbulda Mektebi Bar Abaydın” (İstanbul’da Abay’ın Okulu Var), *Egemen Kazakistan Gazetesi*, No: 123-124 (23334), 29 Haziran 2004, s. 2.
- “Kazakistan Jane Türkiye Başlıları Turkistan Törinde” (Kazakistan ve Türkiye Cumhurbaşkanları Turkistan Topraklarında), *Egemen Kazakistan Gazetesi*, No: 15 (48), 19 Ekim 2000, s. 6.
- “Kazakistan Men Türkiye Dostık Jane Intmaktastık Turalı Şartka Kol Koydı” (Kazakistan ve Türkiye Dostluk ve İşbirliği Anşalmasını İmzaladı), *Egemen Kazakistan Gazetesi*, No: 181 (20818), 19 Ekim 1994, s. 1.
- “Kazakistan-Turkiyanın Stratejialık Ariptesi” (Kazakistan Türkiye’nin Stratejik Ortağı), *Egemen Kazakistan Gazetesi*, No: 42 (762), 22 Ekim 2009, s. 1.
- “Kızmet körsetu sapsı jaksarıp keledi” (Kaliteli hizmet alma isteği geldi), *Egemen Kazakistan Gazetesi*, No:180 (21645), 13 Eylül 1997, s. 2.
- “Köne Tarihtin Janarğan Xoli” (Eski Tarihin Yeni Yolu), *Egemen Kazakistan Gazetesi*, No: 118 (24076), 28 Mayıs 2005, s. 1.
- Aitken, Jonathan, *Kazakistan’ın Efsanevi Lideri NAZARBAYEV*, (Çev) Ali C. Akkoyunlu, Hayat Yayınları, İstanbul, 2010.
- Aypbayeva, Ardak, “Kazakistan-Türkiye Bilim Salasındağı Baylanıstar” (Kazakistan-Türkiye Bilim Alanındaki İlişkiler), *Akikat (Hakikat) Dergisi*, No: 2, 2002, ss. 26-28.
- Brzezinski, Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, (Çev) Yelda Türedi, İnkilap Kitabevi, İstanbul 2005.
- Budak, Feyzullah, *Kazakistan Dünyü, Bugünü, Yarını*, Ocak Yayınları, Ankara, 1999.
- Dünder, Merthan, *Panislamizm’den Büyük Asyacığa Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya*. Ötüken, İstanbul, 2006.
- Hunter, Shireen, “Central Asia Since Independence”, *The Washington Papers*, No. 168, Praeger, Westport 1996, ss. 157-159.
- İbrahim, Damira ve Türk, Vahit, *Kazakistan’da Kızıl Kıtık (1929-1933)*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Kaıgısız, Cumhur, Türetsko- sovetsoyeye otnoşeniye v kontekste mejdunarodnoi voenno- političeskoı konfrontasii (1920-1990), Nasionalni isledovski Nijegorodskoı gosudrstvenni üniversitet imenni N.İ. Lobaçevskovo, Yayınlanmamış doktora tezi, Nijny Novgorod 2017, s. 40- 46
- Kara, Abdulvahap – Yeşilot, Okan, *Avrasya’nın Yükselen Yıldızı Kazakistan*, İTO Yayınları, İstanbul 2011.

- Kara, Abdulvahap – *Kazakistan'ın Yeniden Doğuşu 1986 Aralık Olayları*, Ufukötesi yayınları, İstanbul, 2006.
- Kazakistan Respublikasının Sırtkı Sayasatı, Kazakistan Bilim Jane Gılım Ministiri, Almatı 2012.
- Kesici, Kayyum, A. *Dün Bügün ve Hedefteki Kazakistan*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Kut, Gün. “Yeni Türk Cumhuriyetleri ve Uluslararası Ortam”, *Bağımsızlığın İlk Yılları*, (Der) Büşra Ersanlı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- Medvedev, Roy, “Kazakistan Modeli Ekonominin Oluşumu”, (Stanovleniye Kazahstanskoy Modeli Ekonomiki), *Kazahstanskaya Pravda Gazetesi*, 13 Ekim 2006, s. 1.
- Nuskabayev, Orazbek - Budak, Feyzullah, “Kazakhstan-Turkiya Intımkastığı” (Kazakistan-Türkiye İlişkileri), *Akikat (Hakikat) Dergisi*, No: 4, Haziran 2003, ss. 11-17.
- Orazalıkızı, Akjelen, “Türkiye Jane Kazakhstan Arasındağı Ekonomikalık Katınastar” (Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler), *Geographiya Jane Tabiğat* (Coğrafya ve Tabiat Dergisi), No: 4 (16), Temmuz-Ağustos 2005, ss. 27-30.
- Özal, Turgut, “Türkiye'nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 19, Yaz 1992, s. 13.
- Saray, Mehmet, *Kazakların Uyanışı*, Tika Yayınları, Ankara, 2004.
- Saray, Mehmet, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkistan Siyaseti”. Osmanlı, C. 2. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- T.C. M.E.B, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar; İlişkiler ve Faaliyetler, 1990-1992*, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Daire Başkanlığı Dairesi Yayınları, Yayın No.I/1, Birinci Kitap, Ankara, 1993.
- Tüfekçioğlu, Hayati, “Küreselleşme Önünde Türk Dünyası”, *I. Türk Dünyası Sosyologlar Kurultayı*, (Der) Ebulfez Suleymanov, 25-27 Kasım 2005, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli 2005, ss.140-141.
- Türk, Fahri, *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Doğu: 1990'lardan Günümüze*, Paradigma Akademi Yayınları, Edirne 2013
- Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar; İlişkiler ve Faaliyetler, 1990-1992*, T.C., M.E.B., Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Daire Başkanlığı Dairesi Yayınları, Yayın No.I/1, Birinci Kitap, Ankara 1993.
- Yılmaz, Hakan, “Turkey and Central Asia: challenges and change”, *Central Asian Survey*, C:15, No:12, Haziran 1996, ss.165-166.

- Yılmaz, Serdar, "Economy Comes First" Initiating Turkish-Kazakh Relations, Who Undertook the Responsibility? *International Journal Turkic Studies Review*, Vol:1, Number:1, 2014, ss. 28-40.
- Yılmaz, Serdar, "Kazakistan-Türkiye Ekonomik ve Kültürel İlişkileri: Vaatler ve Gerçekler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2017, ss. 817-818.
- Yılmaz, Serdar, *Kazakistan'ın Türkiye Politikası İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni*, Nobel Yayınları, Ankara 2016.
- Yılmaz, Serdar, *Asya Bozkırlarında Yüksekten Uçan Kartal NAZARBAYEV'İN KAZAKİSTANI*, Astana Yayınları, Ankara, 2019.

İnternet Kaynakları

- "2010 Jılǵı 'Jeltoksanda Astanada Joǵarı dengeideǵi AGIT'ın Jumısın Ayaktadı" (2 Aralık 2010 tarihinde, Astana'daki üst düzey AGİT Zirvesi çalışmalarını tamamladı), 02.12.2010, http://www.akorda.kz/kz/page/page_2010-zhylhy-2-zheltoksanda-astanada-zhohary-dengeidegi-ekyu-nyn-sammiti-zhumysyn_1348722976?print=1 (01.06.2018).
- "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Aksakalımızın verdiği desteğe teşekkür etmek istiyorum", NTV, 09.09.2017, <https://www.ntv.com.tr/dunya/cumhurbaskani-erdogan-aksakalimizin-verdigi-destege-tesekkur-etmek-istiyorum,A7CC-KjXu0aXq8QcgxuK3g> (04.06.2018).
- "Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in İslami Yakınlaşmaya İlişkin Ortak Bildirisi", İstanbul, 13 Nisan 2016, <http://www.mfa.gov.tr/joint-declaration-of-the-president-of-the-republic-of-kazakhstan-nursultan-nazarbayev-and-the-president-of-the-republic-of-turke.tr.mfa> (04.06.2018).
- "Joǵarı Dengeili Strategiyalık İntimaktastık Keneşi" (Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi), 23 Haziran 2012, <http://www.inform.kz/kaz/article/2466312> (01.06.2018).
- "Kazakhstan ASELSAN İnjiniring Jana Zavotın Aştı" (Kazakistan ASELSAN Engineering yeni fabrikasını açtı), 10.12.2013, <http://today.kz/kz/news/kazakhstan-news/2013-12-10/47560-2/> (12.06.2018).
- "Kazakhstan Respublikası 2014-2020 Sırtkı Sayasat Kınsepti" (Kazakistan Cumhuriyeti 2014-2020 Dış Politika Konsepti), <http://www.mfa.kz/index.php/kz/aza-stanny-syrt-y-sayasaty/aza-stan-respublikasy-syrt-y-sayasatyny-2014-2020-zhyldar-a-arnal-an-t-zhyrymdamasy> (20.06.2018).
- "Kazakhstan Statistika Agenttigi" (Kazakistan İstatistik Ajansı), http://www.stat.gov.kz/faces/oracle/webcenter/portalapp/pages/home.jspx?_afLoop=6589650841778763#%40%3F_afLoop%3D6589650841778763%26_adf.ctrl-state%3Dkatssiuty_4 (01.06.2018).

- “Kazakhstan: Trade Statistics”, global EDGE, <https://globaledge.msu.edu/countries/kazakhstan/tradestats> (01.06.2018).
- “Kazakistan Expo 2017’ye Sembol İnşaat Damgası”, Yeni Projeler, 15.06.2017, <http://www.yeniprojeler.com/emlak/kazakistan-expo-2017ye-sembol-insaat-damgasi> (06.06.2018).
- “Kazakistan lideri Nazarbayev TBMM’de: Doğu’ya da dönün”, *Dünya Bülteni*, Ekim 2009, <http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haberArchive&ArticleID=93169> (04.06.2018).
- “Kazakistan ve Türkiye Askeri Personel Eğitiminde İşbirliği Yapacak”, *HABERLER*, 09.04.2018, <https://www.haberler.com/kazakistan-ve-turkiye-askeri-personel-egitiminde-7174202-haberi/> (13.06.2018).
- “Kazakistan, kış olimpiyatları için daha çok Türk şirketi bekliyor”, http://emlak.kanald.com.tr/t/kazakistan_yatirim_firsatlari/Kazakistan_kis_olimpiyatları_icin_daha_cok_Turk_sirket_i_bekliyor/6477.aspx, (07.06.2018).
- “Kazakistan’da NATO’nun aracısı Türkiye”, *Sol Haber Günlük Siyasi Gazete*, Sayı, 205, 12 Aralık 2006, <http://arsiv.sol.org.tr/?yazino=6114>, (01.06.2018).
- “Kazakistan’da faaliyet gösteren Türk İnşaat Şirketleri”, *Referans Gazetesi*, 09.09.06. <http://www.yapirehberi.net/Haberler36.htm>, (07.06.2018).
- “Kazakistan-Türkiye Siyasi İlişkileri”, Kazakistan Ankara Büyükelçilik Resmi İnternet Sitesi, www.kazakhstan.org.tr/index.asp?sayfa=36 (02.06.2018).
- “Kazakların Rotası İzmir”, *EBSO (Ege Bölgesi Sanayi Odası)*, 16.07.2014, <http://www.ebo.org.tr/tr/haberler/ebo-haberler/kazakların-rotasi-i%CC%87zmir-> (10.06.2018).
- “Milliyetlerine Göre Gelen Yabancı Ziyaretçiler”, TÜRSAB, <https://www.tursab.org.tr/tr/istatistikler/milliyetlerine-gore-gelen-yabanci-ziyaretçiler> (17.06.2018).
- “Nazarbayev: Türkiye’nin Şangay İşbirliği Örgütü içinde olmasını destekliyoruz”, Cumhuriyet, 05.08.2016, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/580025/Nazarbayev__Turkiye_nin_Sangay_isbirligi_Orgutu_icinde_olmasini_destekliyoruz.html (04.06.2018).
- “Tikelei Şeteldik İvestiyaların Kölemdiligi” (*Yabancı Doğrudan Yatırım Miktarı*), Invest in Kazakhstan, <http://www.invest.gov.kz/?option=content&section=4&itemid=75> (13.06.2018).
- “TSK’dan Kazakistan’a askeri yardım”, 28 Kasım 2005, Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/2005/11/28/son/sondun36.html> (12.06.2018).
- “Turist Sayısı ve Turizm Geliri”, TÜRSAB, <https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler> (17.06.2018).
- “Türk firmalarının yurtdışındaki yatırımları 17,3 milyar dolar”, Temmuz 2010. http://www.emlak-tasondakika.com/haber/Yurtdisi/Turk_firmalarının_yurtdışındaki_yatırımları_173_milyar_dolar/3160.aspx, (04.06.2018).

- “Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı”, *Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev’in, Genel Kurula hitaben konuşması*, 23. Dönem 4. Yasama Yılı 10. Birleşim, 22 Ekim 2009. http://tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangici?P4=20475&P5=B&PAGE1=30&PAGE2=32 (01.06.2018).
- “Türkiye ve Kazakistan, 2018 askeri işbirliği planını imzaladı”, *SPUTNİK*, 30.01.2018, <https://tr.sputniknews.com/savunma/201801301032022375-turkiye-kazakistan-2018-askeri-isbirligi-plani/> (13.06.2018).
- “Yeni Sinerji Ortak Ekonomi Planına Kısa bir Bakış”, *Avrasya Araştırma Enstitüsü Online Bülten*, 21-27.04.2015, No 17, http://www.ayu.edu.tr/static/aae_haftalik/aae_bulten_tr_17.pdf (02.06.2018).
- Büyük Öğrenci Projesi, 6. *Geleneksel Mezuniyet Töreni*, 24.04.2009, <http://www.meb.gov.tr/buyuk-ogrenci-projesi/haber/3504>, (04.06.2018).
- DEİK, *Kazakistan Ülke Bülteni*, s. 15, www.deik.org.tr/Contents/FileAction/2597 (14.06.2018).
- Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, *Katalog*, ss. 6-16, http://www.yesevi.edu.tr/static/tanitim/univ_tanitim_br_eylul_2013.pdf (25.06.2018).
- Kaboğlu, Tarık Ziya, “Kazakistan Aselsan için hedef 5 yılda 100 milyon dolarlık satış”, *Anadolu Ajansı*, 23.05.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kazakistan-aselsan-icin-hedef-5-yilda-100-milyon-dolarlik-satis-1154963> (12.06.2018).
- Kazakhstan Ulттık Bankı (Kazakistan Milli Bankı), <http://www.nationalbank.kz/?docid=522&switch=kazakh> (14.06.2018).
- Şilibekova, Aygerim, “Görevimiz Güvenlik: Kazakistan-Türkiye İlişkilerinde Yeni Dönem”, *21. Yüzyıl Dergisi*, s. 59, <http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/163.pdf>, (11.06.2018).
- T.C. Astana Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *Kazakistan Cumhuriyeti 2014 Yılı Müteahhütlik ve Teknik Müşavirlik Hizmetleri Ülke Notu*, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-159402;jsessionid=17ULDoG1dKm19mMOZLLUq_BFvcJd-9c8fVWnCSCYoKw8Wp76hUs52!-532753600 (18.06.2018).
- TİKA, Tarihçemiz, www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihcemiz-22, (01.06.2018).
- TİKA, 2013 Faaliyet Raporu, www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2013.pdf.ss. 101-102. (01.06.2018).
- Türkiye Bursları, *Türkiye Mezunları İletişim Formu*, <http://www.turkiyeburslari.gov.tr/index.php/tr/mezunlar-form> (20.06.2018).
- Türkiye İstatistik Kurumu, Ükelere göre Dış Ticaret, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (06.06.2018).

Dr. Serdar YILMAZ, Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Son Durumu: Hedeflere Ulaşıldı mı?

Türkiye Kazakistan İş Konseyi, https://www.deik.org.tr/Konsey/57/T%C3%BCrkiye_Kazakistan.html (14.06.2018).

TÜRKSOY, http://www.turksoy.org.tr/en/turksoy/about_us (10.06.2015).

Tüymebayev, Canseyit, “Kazakhstan men Turkiya Senimdi Strategiyalık Ariptester” (Kazakistan ve Türkiye Güvenilir Stratejik Ortaktırlar), Kazinform, 2011, <http://www.inform.kz/kaz/article/2426728> (15.05.2018).

Tüymebayev, Canseyit, “Kazakistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler geliyor”, *EKO VİTRİN* (Mart 2015), s. 119. <http://www.ekovitrin.com/dergi2015/mart/kazakistan.pdf> (12.06.2018).

Yılmaz, Sedar, “Kazakistan’ın BM Güvenlik Konseyi Geçici Üyeliği’nin Nedenleri”, *EkoAvrasya Dergisi*, 29.03.2017, <http://ekoavrasya.net/Duyuru.aspx?did=247&lang=TR> (10.06.2018).

Yunus Emre Vakfı Kanunu, 5/5/2007, http://mevzuat.meb.gov.tr/html/26526_0.html (08.06.2018).

Zorlu, Kürşad, Erdoğan’ın ziyareti Kazakistan ile stratejik ortaklığı pekiştirecek, AljazeeraTURK, 15.04.2015, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/erdoganin-ziyareti-kazakistan-ile-stratejik-ortakligi-pekistirecek> (04.06.2018).

Mülakatlar

Nargis Kassanova, KİMEP Üniversitesi, Kazakistan. (11.02.2015).

Ahmet Taşağıl, Yeditepe Üniversitesi, Türkiye. (28.09.2015).

Mehmet Arslan, El-Farabi Üniversitesi, Kazakistan. (26.04.2015).

Sabri Hizmetli, KARİYER Üniversitesi, Kazakistan. (07.01.2015).

Ahmet Dağduran, Türk Halkları Medeniyet Vakfı, Kazakistan. (01.08.2015).

Askar Turgunbayev, TRKSOY Almatı, Kazakistan. (22.04.2015).

İbrahim Yıldırım, Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Astana, Kazakistan. (29.03.2015).

TÜRKİYE DİPLOMASİSİNDE HATAY'IN ÖNEMİ

Dr. Furkan KAYA*

ÖZET

Türkiye'nin 1930'lu yıllarda Halep vilayetine bağlı olan ve Fransız mandası altındaki Suriye'de kalan İskenderun Sancağını topraklarına katma politikasına ağırlık vermesiyle sorunun başladığı görülmektedir. Bugünkü Hatay iline karşılık gelen bölge 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile Fransa'ya bırakılmış, ancak Fransa'da Ankara'nın arzusu doğrultusunda nüfusun yaklaşık %39'unun yaşadığı Türklere ve toprak mülkiyetinin büyük bölümünün Türklerin elinde bulunduğu bölgeye ayrı statü tanımıştır. 1937 yılı itibariyle Avrupa devletleri arasındaki politikalar Türkiye'nin lehine gelişmiştir. Türkiye'nin Almanya ile ticari yakınlaşmasını gören İngiltere ve Fransa, Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'nin Almanya'dan uzaklaşması adına Hatay'ın "ayrı bir birim" olduğu kararını almıştır. Bağımsız devlet olan Hatay, 29 Haziran 1939'da Türkiye'ye katılma kararı almıştır. Hatay'ın jeopolitik değeri geçmişte olduğu kadar bugünde önemi korumaktadır. Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'in güvenliği ve ulusal çıkarının korunması bağlamında Hatay'ın konumu büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Hatay, Türkiye, Fransa, İngiltere, Doğu Akdeniz, KKTC, Ortadoğu, diplomasi, terör.

* Yeditepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye,
(ORCID ID: 0000-0001-7332-1276),
kayafurkan@gmail.com

ABSTRACT

Hatay issue began with a concentration by Turkey's Ottoman administrative structure which depends on the Aleppo province in the 1930s and under French mandate in Syria to seize the remaining policy of Iskenderun Sanjak. The Hatay region was left to France with the Ankara Treaty on 20 October 1921, but France granted a separate status to the Turks, where approximately 39% of the population lives, and the region where most of the land ownership is held by the Turks towards Ankara's desire. European policy was evolved in favor of Turkey at the beginning of 1937. Turkey's commercial rapprochement with Germany disturbed Britain and France, thus, they decided that Hatay should have become separate status to move away from Germany's political line. Independent Hatay decided to participate in Turkish territory on 29 June 1939. Today, the geopolitical value of Hatay preserves its importance as it was in the past. The national security of Turkey, the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC), the Middle East and the Eastern Mediterranean have directly interested in Hatay's security.

Keywords: Ataturk, Hatay, Turkey, France, Britain, East Mediterranean, TRNC, Middle East, diplomacy, terror

GİRİŞ

Kadim Hatay'ın konumu itibariyle doğu-batı ve kuzey güney doğrultusunda uzanan yollar üzerinde pozisyonuyla jeopolitik açıdan büyük önem taşımaktadır. Ayrıca sadece Belen geçidi doğuda Amik Ovası ile batıda Akdeniz'e açılan İskenderun Limanına uzanan konumuyla, Mezopotamya, Irak ve Mısır'ı Akdeniz'e bağlayan stratejik bir değerdir. Doğu-batı ticari ilişkilerinin devamlılığı için kısa ve ekonomik güzergâh deniz yoluyla bu bölgeden geçmektedir. Bu özelliğiyle Hatay, Anadolu'ya hâkim olmak isteyen devletin, doğu-batı ilişkilerini kontrolünde tutabilmesi için Hatay'ı elinde bulundurması gerekmektedir.

1517 tarihinde Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına giren Hatay, Fransa'nın 18. Yüzyıldan itibaren bölge ile yakından ilgilenmesiyle önem kazanmıştır. Aynı zamanda Çarlık Rusya'sı da en önemli imparatorluk stratejilerinden biri olan sıcak denizlere inebilme amacıyla İskenderun ve çevresi ile ilgilenirken, bu durum Fransa ile Çarlık Rusya'sı arasında rekabete neden olmuştur. Sanayisi çoğunlukla tekstil üzerine olan Fransa, pamukta İngiltere'ye olan bağımlılığından kurtulmak amacıyla pamuk açısından zengin İskenderun ve Hatay çevresini kontrol ederek burada bir köprübaşı elde etmek istemiştir. 1919 yılının başlarında toplanan Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devletinden ayrılması düşünülen topraklarla ilgili yöre toplumunun görüşünün belirlenmesi üzerine bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Dönemin ABD Devlet Başkanı Woodrow Wilson'un "14 İlke" prensibinden hareketle Temmuz 1919'da komisyon üyeleri Hatay'a

gelmişlerdi (Ada, 2005, s. 31). Öte yandan Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarda Fransa ile İngiltere arasında anlaşmazlık mevcuttu. Fransa, Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin yakınlaşmaya başladığı endişesine kapılarak Osmanlı'ya karşı politik tutumunda değişikliğe gitme kararı almıştır. Bu bağlamda Ekim 1919 tarihinde Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri Defrance, bugünün Osmaniye, Adana, Mersin, Hatay coğrafyasını içine alan Kilikya'nın Arap veya Suriye'nin olmadığını sadece Türk olduğunu ifade eden bir telgraf kaleme almıştır. Bu demek oluyor ki Fransa, bu coğrafya üzerinde Türkiye'nin Millî Mücadele hareketi ile çatışma içine girmekten titizlikle kaçınmıştır (Dağıstan & Sofuoğlu, 2008, s. 18).

27 Aralık 1919'da Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelmesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirmiş olduğu konuşmada Misak-ı Milliye değerlendirirken, Toroslar ile Antakya arasında Türklerin yaşadığı ve bu toprakların bin yıldan beri Türk kanı ile yoğrulduğunu, bu bölgedeki sınırın İskenderun Körfezi'nin güneyinden başlayıp Antakya ile Halep ve Katma arasındaki noktadan geçerek Cerablus köprüsünün güneyinde Fırat'a vardığını ifade etmiştir (Atatürk, 1968, s. 38). İskenderun Sancağı (Hatay) 20 Ekim 1921 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile Türkiye sınırları dışında kalmıştı. Hatay'ın Misak-ı Milli sınırları içinde olması ve halkının büyük çoğunluğunun Türk olmasına rağmen dönemsel şartlar sebebiyle Türkiye'nin sınırları dışında kalmıştı.

Suriye'nin diğer taraflarında da etnik ve dini ayrımcılığı uygulayan Fransa, İskenderun Sancağına da aynı politikayı uygulamıştır. 1921 tarihinde Sancak Halep'e bağlanmış, Suriye devleti kurularak buraya bağlı özerk bir hal almıştır (Umar, 2004, s. 505). 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Anlaşmasının imzalanması ile beraber Türkiye bağımsız bir devlet olarak uluslararası ilişkilerde tanınırlığını tam anlamıyla sağlamıştır. Lozan anlaşmasındaki 3. madde Ankara Anlaşmasının hükümlerini teyit etmesinin ardından Milletler Cemiyeti Suriye üzerindeki Fransız mandasını onaylamıştır. Ocak 1926 tarihinde Suriye meclisi temsilcileri

İskenderun'un Suriye'den ayrılarak Fransa'ya bağlanmasını talep etmiş, Fransa önce bunu makul görmüş olsa da Suriye parlamentosunun baskısı ve şiddetli reddi sebebiyle uygun görmemiştir (Atabey, 2015, s.193).

30 Mayıs 1926'da Ankara'da Türkiye-Fransa arasında imzalanan dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri sözleşmesi ile Türkiye-Suriye ilişkileri iyileştirilmesinin ardından 1921 Ankara anlaşmasının öngördüğü özel yönetim biçiminin Fransa tarafından değerlendirileceği hükme bağlanmıştır (Topal, 2009, s.3). Ardından 1921 Anlaşmasına uygun olarak Fransa tarafından Suriye'de İskenderun Sancağı için otonom bir bölge kurulmuştur. Diğer taraftan Türkiye'de bağımsızlığının ardından Hatay meselesini uluslararası platformlara çıkarmak için bazı iç ve dış problemlerin çözülmesini beklemiştir.

Lozan Anlaşmasından itibaren Türkiye, komşuları ile olan sorunları barış ve işbirliği yolları ile çözmeyi hedeflemiştir. 1932 yılında Milletler Cemiyetine davet üzerine üye olmuş, 1934'te Balkan Antantı ve 1937'de Sadaabad Paktları ile Balkanlar ve Orta Doğu'da bölgesel entegrasyon sürecini başka bir emperyalist gücün saldırısına fırsat vermemek için başlatmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin hem Sovyetler Birliği ile hem de Batılı güçler ile olan münasebetlerinden faydalanarak Lozan sürecinde çözülemeyen iki önemli hadise olan Boğazlar meselesini 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile, Hatay'ı da 1939 yılında anavatana katmayı başarmıştır.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE HATAY MESELESİ

İtilaf devletlerinin bilhassa Fransa'nın Türkiye'nin güneyinde başlattıkları işgallere karşı Türkler direnişe geçmiştir. Bu direniş öncelikle Dörtyol, ardından da diğer bölgelerde görülmüştür. 11 Aralık 1918'de 400 Ermeni'den oluşan bir Fransız askeri birliği Dörtyol da Türklere karşı baskı ve yok etme politikasıyla bölge halkı silahlı direnişe başlamıştır (Akçora, 2000, s.330). Ayrıca Arapların çete saldırılarına karşı Reyhanlı'da yerel

teşkilatlar kurulmuş, Hatay'daki ilk teşkilatlı mücadele Mayıs 1919'da başlamıştır (Pehlivanlı & Sarınoy, 2001, s. 34). 13 Temmuz 1919 tarihinde İskenderun Sancağına gelinip Fransız yönetiminden halkın memnun olup olmadığı sorulduğunda Türkler Fransız idaresine karşı olduklarını ve Türk yönetimi altında yaşamak istediklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine daha da hırçınlaşan Fransızlar tutumlarını daha da sertleştirmiş, Fransız askerinin yanında yer alan Ermeni çeteciler Türkler üzerinde baskı ve zorbalıklarını arttırmışlardır. Tüm bunların yaşandığı süreçte 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basarak Millî Mücadeleyi başlatan Mustafa Kemal Paşa, işgallere karşı bölgesel ölçekli kurulan Müdafaa-i Hukuk hareketleri içindeki mahalli güçlerin temsilcileri ile cemiyet ve kongreleri Sivas Kongresi ve TBMM bünyesindeki Misak-ı Milli'yi bir sentez içinde kaynaştırmıştır (Tunaya, 1981, ss. 101-102).

Türk Kurtuluş Savaşı'nın nihai amacı, Atatürk dönemi Türk dış politikasının temasını oluşturan Misak-ı Milli ilk olarak Erzurum ve Sivas kongrelerinde kabul edilmiştir. Ardından 28 Ocak 1920 tarihinde Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında oy birliği ile kabul edilmiştir. BMM açılışının ikinci gününde 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa Türkiye'nin sınırlarını ve Türk dış politikasını ifade ederken, Mondros Ateşkes anlaşmasının imza edildiği 30 Ekim 1918 tarihinde çizilen hududun Türkiye'nin hududu olacağını ifade etmiştir. Millî Mücadele dönemi süresince Türk dış politikası, siyasal konjonktürün getirmiş olduğu gerginliklerden direk olarak etkilenmiştir. 23 Nisan 1920'den itibaren Türk dış politikasının üç ana amaç etrafında şekillendiği görülmektedir. Bunlar, Osmanlı devletinin tarih sahnesinden çekilmesi ve yeni Türk devletinin varlığının kabul görmesi, Misak-ı Milli'ye uygun olarak ülkenin düşman işgalinden kurtarılması, Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasının ardından daimî barış anlaşması ile Türkiye'nin güvenliğinin ve varlığının ebediyen sağlanmasıdır.

Türkiye'nin isteği üzerine Ankara anlaşmasına Sancaktaki Türklerin güvenlik ve çıkarlarını koruyacak ve bölgeye özerklik vermesini

sağlayacak ortamın hazırlanması için önemli hükümler konulmuştur. Konu ile alakalı anlaşmanın 7. Maddesine göre; İskenderun bölgesi için özel bir yönetim kurulacak ve bu bölge Türklerinin kültürlerinin gelişmesi için her türlü imkân sağlanacaktır. Ayrıca Türk dili de resmi dil olacaktır. 8. Maddeye göre de sınır, Payas bölgesinin hemen güneyinden başlayacak ve Meydanekbez'e doğru gidecektir. Bu vesile ise İskenderun Sancağı, Suriye ile beraber Fransız mandası altına girmiştir (Uçarol, 1985, s. 473). Sonrasında Fransa, Suriye içinde Sancak bölgesi için özerk bir idare tesis etmiştir. Fakat Fransa manda yönetimi Suriye ve Lübnan'ı, Halep, Şam, Lübnan, Lazkiye devletleri adı altında parçalara ayırarak 1921'de İskenderun Özerk Sancağını Halep'e bağlamıştır.

LOZAN BARIŞ ANLAŞMASI SONRASI GENEL DURUM

İskenderun Sancağında kurulan bu statü, ilk andan itibaren bölgede ve Türkiye'de olumsuz etki yapmış ve bunun giderilmesi için çalışma başlatılmıştır. Atatürk, Adana'ya 15 Mart 1923 tarihinde yaptığı gezi sırasında kendisini karşılayan Antakyalılara "Kırkasırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz" diyerek bölgeye olan ilgisini belirtmiştir (Sökmen, 1978, s. 70). Türkiye'nin 29 Ekim 1923'te bağımsızlığına kavuşmasıyla Türk'ün milli davası Hatay'ın anayurda katılma çalışmalarına başlanmış fakat bunun için bazı dış politika problemlerinin çözüme ulaşması ve Avrupa'daki siyasal zeminin uygun konuma gelmesi beklenmiştir. 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Anlaşmasına göre, Hatay halkına verilen seçme hakkının 1926'da son bulmasıyla birçok Türk, Türkiye'ye göç etmek istemiştir. Fakat Türkiye Hatay davasının selameti için bu göç karşısında bir takım zorluklar çıkararak göçü büyük oranda engellemiştir (Melek, 1999, s. 10). Ayrıca bizzat Atatürk'ün müdahalesiyle 1933 yılından itibaren 175 çocuğu Hatay'dan Türkiye'ye getirterek eğitimlerini verdirtmiş ve sonrasında evlerine dönmelerini sağlamıştır (Pehlivanlı & Sarıay & Yıldırım, s. 39).

Fransa, 1926 yılında merkezi İskenderun olmak üzere özerk İskenderun sancağı sınırları içinde doğrudan Beyrut'taki Fransız Yüksek Komisere bağlı bir hükümetin kurulmasına karar vermiştir. Bunun üzerine seçimler ve bir anayasa yapılarak, Fransız mandası altında “Bağımsız İskenderun Hükümeti” kurulmuştur. Bu durum Suriye’de tepkilere yol açmıştır. Fransa, ikinci bir kararname ile bu hükümetin adını değiştirerek “Kuzey Suriye Hükümeti” adını vermiş, bundan sonra da İskenderun Sancağının Şam’a bağlanması kararlaştırılmıştır (Uçarol, s. 474). Bu gelişmelere karşısında Türk halkı büyük tepki göstermiştir. Fransa’nın önerisiyle Şam meclisi, 1928’de İskenderun Sancağının özel statüsü olduğunu kabul etmiş ve bu statü 1930 yılında Milletler Cemiyeti (MC) Mandalar Komisyonu tarafından da uygun görülmüştür. Bu arada Türkiye’de gerçekleştirilen Atatürk inkılabları İskenderun Sancağı içinde yayılmaya ve bölge de yaşayan Türk halkı Türkiye ile birleşmeyi istemeye başlamıştır. 1935’te Fransa’nın Suriye ve Lübnan’daki manda yönetiminin sona ermesi bu amaç için bir fırsat olarak görülmüştür (Melek, s. 25).

Esasında yörede yaşayan Türk halkı, İskenderun ve civarının Fransa tarafından işgal edilmesi üzerine bu işgale karşı 1919 yılından itibaren mücadele etmeye ve örgütlenmeye başlamıştır. Bu süreçte Tayfur Sökmen’in başkanlığında kurulan “Antakya İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” 1923 yılında merkezi Adana’da olmak üzere resmi bir kimlik kazanmıştır (Sökmen, s. 20). Daha sonraki dönemlerde Fransa ve Türkiye temsilcileri arasında 18 Şubat 1926’da bir anlaşma imzalanarak sınırlar belirlenmiştir (Oran, 2005, ss. 281-283). Bu anlaşma ile İskenderun sancağı, Suriye devleti içerisinde idari ve mali özerkliğini devam ettirmiştir. 3 Şubat 1930’da taraflar arasında imzalanan Türk-Fransız Dostluk ve Hakem Anlaşmasıyla Suriye sınırı son halini almıştır (Dilan, 1988, s. 137).

Avrupa’da 1935 yılından itibaren meydana gelen gelişmelere paralel olarak Ortadoğu ve Akdeniz’in güvenliği tehdit altına girince,

Türkiye, Fransa ve İngiltere ile birlikte bölgede ortak çözümden yana olmuşlardır. 20 Temmuz 1936'da Atatürk, Montrö Boğazlar Sözleşmesinin imzalanmasının ardından Lozan'da çözülemeyen son mesele olan İskenderun Sancağı sorunu üzerine yoğunlaşmaya başlamıştır. Çünkü Avrupa'daki gelişmelerin meselenin çözümü hususunda Türkiye'ye elverişli ortam sunması nedeniyle Türkiye daha rahat konumda olduğu görülmektedir (Aydın, 2012, s. 151). Montrö Sözleşmesinin imzalandığı gün Türkiye'ye dönen Afet İnan'a Atatürk; "Şimdi Antakya, İskenderun, yani Sancak meselemiz var." demiştir. 1930'lu yıllara gelindiğinde dünyadaki gelişmeler Fransa'yı Suriyelilerle anlaşmaya ittiği gibi, Türkiye'nin de İskenderun Sancağı konusunda Fransa ile zorlu bir sürece girmesine neden olmuştur. Hitler'in 1936 baharında ordusunu Ren ırmağının batısına geçirmesi ardından İtalya'nın Habeşistan'a girmesi, Fransa'nın Akdeniz politikasını etkilemiştir. Fransa, uzun görüşmelerden sonra 9 Eylül 1936'da Suriye ile bir anlaşma yapmış ve bu anlaşma 22 Aralık 1936'da imzalanmıştır.

1936 yılında Suriye'de Fransız mandasına karşı meydana gelen tepkiler üzerine 9 Eylül 1936'da Suriye ile Fransa arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın 3. Maddesiyle, İskenderun sancağı konusundaki Ankara İtilafnamesini uygulama hakkı Suriye'ye bırakılmıştır (Gönlübol, 1987, s. 977). Bu da sancağın haklarını tehlikeye düşürmüş, Türkiye'de sancakta Türk yönetiminden başka bir rejim tanımayacağını ilan etmiştir (Cumhuriyet, 1938). 26 Eylül 1936'da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, MC'de Sancak Meselesi üzerine Fransa ile ikili görüşme teklifinde bulunmuştur. Fransa ise bu konuda tek yetkilinin Suriye olduğunu belirterek bu görüşmelerde Suriye hükümetinin de katılmasını istemiştir (Yıldırım & Sarıay & Pehlivanlı, s. 48).

Sancak meselesinin çözüme kavuşturulması ile ilgili çalışmalarda Türkiye, 9 Ekim 1936'da Fransa'ya bir nota göndererek sancakla ilgili isteklerini bildirmiştir (Mazıcı, 1996, s. 87). Cumhurbaşkanı Atatürk,

1 Kasım 1936'da TBMM'nin açılış konuşmasında bu meseleyi dile getirerek sancak meselesine verilen önemi ve bu konudaki kararlılığını ortaya koymuştur (Sönmezoğlu, 2004, s. 120). Atatürk bu mesele üzerinde ciddiyetle durulmasını ve sancağın gerçek sahiplerinin Türkler olduğunu vurgulamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, ss. 4-7). Atatürk 2 Kasım 1936'da İstanbul'da bulunan İskenderun-Antakya Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin adını Hatay Egemenlik Cemiyeti olarak değiştirmiştir (Sökmen, ss. 95-96).

Türkiye 9 Ekim 1936'da Fransa'ya bir nota vererek, Suriye ve Lübnan'a olduğu gibi İskenderun sancağına da bağımsızlık verilmesini istemiştir. Atatürk, bu konuya Türkiye'nin verdiği önemi 1 Kasım 1936'da TBMM'nin açılış konuşmasında şöyle belirtmişti: “Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve havalisinin geleceğidir. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katıyetle durmaya mecburuz. Daima kendisiyle dostluğa çok önem verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur.” (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1961, s. 392) Atatürk bu konuşmasından bir gün sonra Tayfur Sökmen'e şunları söylemiştir: “Bugünden itibaren davaya resmen el konuldu. Antakya-İskenderun ve havalisinin ismi bundan sonra Hatay'dır. Cemiyetinizin adını “Hatay Egemenlik Cemiyeti” olarak değiştirin ve faaliyetlerinizi bu isim altında yürütün.” (Sökmen, s. 95)

İskenderun sorunu 14 Aralık 1936'da MC'de ele alınmış ve 22 Aralık'ta bölgeye bir gözlemci kurulu gönderilmesine karar verilmiştir. Bu arada, İngiltere'nin arabuluculuğuyla Türkiye ile Fransa arasında görüşmeler yapılarak bir prensip anlaşmasına varılmıştır. Bunun üzerinde MC konseyi, 27 Ocak 1937'de, sancak için yeni bir statü kabul etmiştir. Buna göre: İskenderun ve Antakya iç işlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı, kendisine özgü bir anayasayla yönetilen “ayrı bir varlık” olacaktır. Statünün ve anayasanın uygulanması MC gözetiminde olacak ve bu bir Fransız tarafından yürütülecektir. Sancak'ın ülke bütünlüğü, bu

amaçla yapılacak bir antlaşma gereğince, Türkiye ve Fransa tarafından garanti altına alınacaktır.

25 Aralık 1937'de Ankara'da Gaziantep'in kurtuluş günü kutlaması Fransa'ya adeta bir mesaj niteliğinde olmuştur (Cumhuriyet, 1937). Berlin-Roma mihverinin Avrupa'da ağırlığını gittikçe hissettirmesi, antirevizyonist devletlerin Türkiye'ye olan ihtiyacını arttırmıştır. Bu gergin durum karşısında Fransa, Ortadoğu'nun büyük gücü Türkiye ile ilişkilerini düzeltmeye ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle Avrupa'da savaş tehlikesinin yaklaşması, sancak konusunda yapılan görüşmelerde Fransa'nın esnek davranmasına vesile olmuştur. Türk ve Fransız dışişleri bakanları 30 Ocak 1938'de Paris'te bir görüşme yaparak, Türk dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras, feshedilen anlaşmanın yerine yeni bir antlaşmanın yapılabileceği görüşünü ortaya koymuştur. Ayrıca Türkiye'nin itirazını dikkate alan MC Konseyi 31 Ocak'ta seçim yönetmeliğinde gerekli düzenlemelerin yapılmasına karar vermiştir (Gönlübol & Sar, s. 131). Bütün bu gelişmeler üzerine Atatürk, sağlığının bozuk olmasına aldırmayarak Adana ve Mersin'e resmi bir ziyaret gerçekleştirerek sınıra 30 kişilik bir kuvvet yığılmasını emretmiştir. Bu bağlamda Başbakan Celal Bayar'da sınırdaki askeri birliklerin takviye edilerek Hatay sınırı üzerinde harekete hazır hale getirilmesini sağlamıştır. Bu tarihlerde Avrupa'da tansiyon oldukça yükselmesi, Fransa'yı, Türkiye karşısında daha yumuşak bir tutum almaya zorunlu bırakmıştır. Fransa, 6 Haziran 1938'de Hatay'daki valisini geri çekerek yerine Türk vali Abdurrahman Melek'i ataması bölgedeki gerginlik azaltmıştır. Avrupa da savaş tehlikesinin gittikçe çoğalması, yapılan görüşmelerde Fransızları Türkiye'nin isteklerine daha da yakınlaştırmıştır.

Başbakan Celal Bayar, 5 Haziran 1938'da Hatay'dan gelen Türk heyeti ile görüşürken 16 Haziran'da Atatürk, Başbakan Bayar ve dışişleri bakanı Aras, Savarona yatında gelişmeler ilgili önemli görüşme gerçekleştirmişlerdir. Bayar, Hatay meselesinin bir an önce çözüme kavuşması için İstanbul'da kalarak Atatürk ile istişarelerde bulunmuştur

(Aydın Tarihi, 1938). Atatürk'ün hastalığından dolayı Bakanlar kurulu 20 Haziran 1938'de Atatürk'ün başkanlığında Savarona'da gerçekleştirilen toplantıda Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da yerini almıştır. Bu olağanüstü toplantı 4,5 saat sürmüş toplantı sonunda Başbakan Bayar; "Hatay meselesinin 8-10 güne kadar iyi bir suretle halledileceğiz." diyerek Türk ordusunun Hatay'a girebileceğinin mesajını vermiştir (Cumhuriyet, 1938). Türk hükümetinin bu kararlı tutumu sonucunda 1 Temmuz 1938'de imzalanan Türk-Fransız antlaşmasına göre, Türkiye, Hatay'da askeri güvenlik tedbirleri alma hakkı elde etmişti. Bu anlaşmanın arkasından 3 Temmuz 1938'de Hatay'da General Asım Gündüz ile Fransız General Huntziger arasında askeri anlaşma imzalanmıştır (Aydın Tarihi, 1939). Bu anlaşmayla Hatay'ın toprak bütünlüğü ile siyasi statüsünün iki devlet tarafından korunması, bu amaçla da her iki devletin Hatay'a askeri kuvvet göndermesi esası kabul edilmiştir. Hatay'ın toprak bütünlüğünün ve siyasi statüsünün ortaklaşa korunması ve bu amaçla Türkiye ve Fransa'nın bölgeye 2500 kişilik askeri kuvvet göndermeleri kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine 5 Temmuz 1938'de Türk askeri Hatay'a girmiştir (Uçarol, s. 476).

Atatürk, Hatay meclisinin toplanması sebebiyle başbakanı başarısından dolayı tebrik etmiştir (Cumhuriyet, 1938). Türkiye ile Fransa arasında iki devletin ortak gözetimi altında Hatay Meclisi için Ağustos 1938 seçimlerin yapılmasıyla Türkler mecliste çoğunluğu kazanmıştır. 2 Eylül 1938'de Sancak Millet Meclisi, ilk toplantısını yapmış, bağımsız Sancak'a "Hatay Cumhuriyeti" adı verilmiştir. Böylece Hatay Devleti resmen kurulmuştur. Aynı gün yeni Türk devletinin cumhurbaşkanlığına Atatürk'ün adayı olan Tayfur Sökmen seçildi. Başbakanlığa da Abdurrahman Melek atandı (Sökmen, s. 48).

Hatay Devleti, bu şekilde bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye ile çok sıkı işbirliği içine girmiş, Türkiye kanunları ve parasını kabul ederek Türkiye ile arasındaki gümrüğü kaldırmıştır. Bunların yanı sıra esasen Türk olan Hatay devleti yöneticileri, Türkiye'ye katılmak

isteğinde bulunmuşlardır. Sonuçta Millet Meclisi 23 Haziran 1939’da yaptığı toplantıda Anavatana katılmak kararını alarak Hatay devletine son verilmiştir. Aynı gün, 23 Haziran 1939’da Ankara’da Türkiye ile Fransa arasında Suriye sınırını kesin olarak saptayan bir anlaşma imzalanmıştır (Soysal, ss. 271-280). Bununla Fransa, Hatay’ın Türkiye’ye katılmasını kabul etmiş, Hatay Devleti’nin aldığı karar üzerine TBMM’nin çıkardığı özel bir kanun ile Hatay’ın anavatana ilhakı kabul edilmiştir. Fransız askeri kuvvetleri de Hatay’dan çekilerek, 23 Temmuz 1939 günü yapılan törenle Hatay Türkiye’ye katılmıştır (Melek, s. 25).

HATAY’IN ORTADOĞU, DOĞU AKDENİZ VE KKTC’NİN GÜVENLİĞİ BAKIMINDAN ÖNEMİ

Hatay konumu itibariyle kadim tarihinde olduğu gibi bugünde Türkiye’nin ulusal güvenliği ve çevre coğrafyasının jeopolitiği açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle ABD’nin İkinci Dünya Savaşı sonrası teorisini geliştirdiği, Soğuk Savaşın bitişi ile uygulamaya koyduğu ve son olarak “Arap Baharı” süreci ile vücuda getirmeye çalıştığı Büyük Ortadoğu Projesi’nin (BOP) kuzey Afrika ile birleştirilmesinde Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Suriye’nin kuzeyi ile kuzey Irak’ı kontrollü gerekmektedir. Bu bölgeleri içeren coğrafya göz önünde bulundurulduğunda Hatay’ın içinde bulunduğu Ortadoğu güç dengeleri ve bloklar arası çekişme alanı, deniz yolları ve 19. Yüzyıldan itibaren petrolün kontrolü önem kazanmıştır. Burası tarihi İpek Yolu ve hatta “Yeni İpek Yolunun” geçtiği, önemli boğaz ve su geçiş yollarının düğümlendiği bir bölgedir. Dolayısıyla Hatay, Anadolu’nun güneye açılan kapısı, Anadolu kilidinin altın anahtarıdır.

PKK’nın organik kolu olan PYD, Suriye’nin kuzeyinde bir “terör idaresi” kurmak üzere ABD ve Rusya ile pazarlıklarını sürdürmektedir. Kuzey Irak Kürt yönetimi ile Suriye’nin kuzeyinde kurulması planlanan “kukla” terör yönetiminin birleşmesi ve bu koridorun doğu Akdeniz’e ulaşması hedeflenmektedir. Bunun içinde elbette en büyük engellerden

biri stratejik konumu itibariyle Hatay olduğu görülmektedir. Neredeyse 10 yıldan fazla PKK, Hatay'ın dağlarında dolaşmaktadır (Civaoğlu, Milliyet, 2015). 2020 yılı içerisinde Hatay'da ayrı noktalarda eş zamanlı olarak çıkarılan yangınlar (Hürriyet, 2020) zamanlama olarak normal yangın olarak değerlendirilmemelidir. 29 Ağustos 2018'de dönemin Suriye dışişleri bakanı Velid Muallim evinin balkonundan Hatay'a doğru parmağını göstererek "İskenderun Suriye'nin sancağıdır ve onu bir gün er ya da geç zorla da olsa alacağız"(Akşam, 2018) diyerek Türkiye'ye karşı tehditkâr açıklamalar bulunmuştur. Suriye'de Esad rejiminin dışişleri bakanının bu sözlerinin ardından ne Rusya'dan ne de ABD'den Türkiye'yi destekleyen net açıklamalar gelmemiştir.

Hatay konumu itibariyle İskenderun Körfeziyle Ortadoğu, Orta Asya ve Azerbaycan enerji kaynaklarının dünyaya açıldığı terminaldir. Suriye'nin kuzeyinde PKK/PYD terör idaresi olması yolunda Rusya-ABD ve Esad rejimi anlaşma süreci içinde olduğu görülmektedir. Yakın zamanda ABD bu bölgedeki petrol gelirini PYD'ye bıraktığını açıklamıştı. Netice itibariyle ABD, Suriye'nin bu bölgesini, Afganistan, Irak, Akdeniz enerji kapsamında kontrol edilmesi gereken önemli bir kavşak olarak görülmektedir. ABD'nin bu hamlesi, PYD'yi meşrulaştırmak adına önemli bir adım olarak görülmektedir (Deustche Welle, 2020). Kurulması hedeflenen PYD kukla idaresinin yönetimin görevini tam olarak yerine getirebilmesi için Doğu Akdeniz'e çıkışı olması gerekmektedir. Çünkü karasal coğrafyaya hapsolmuş bir Kürt yönetiminin denizle bağlantısı ve enerji terminali güzergâhında olması amaçlanmaktadır.

Jeopolitik konumu ile Hatay'ın bu proje önündeki en büyük engel olarak görülmektedir. Çünkü Hatay, Anadolu'dan Suriye'ye ve Ortadoğu'ya geçiş yolu olması ile beraber Afrika ve Avrupa'ya açılan liman kenti olması sebebiyle doğu ticaretinin merkezidir. Anadolu'nun doğal uzantısı olan Kıbrıs adası Türkiye için Doğu Akdeniz'deki adeta "batmaz uçak gemisidir." Aynı değer görülmesi gereken Hatay, Doğu

Akdeniz ve Ortadoğu coğrafyasının altın kapısıdır. Dağlık Karabağ ile Hatay, coğrafi olarak uzak olmalarına rağmen ABD, Rusya ve AB açısından stratejik önemi neredeyse aynıdır. Çünkü Hazar havzasının bereketli enerji kaynakları ile güney Kafkasya'nın stratejik değeri ancak Hazar petrolünün İskenderun körfezi üzerinden doğu Akdeniz'e ulaşması ile artacaktır. Amaçlanan bu stratejide Suriye'nin kuzeyinde kurulması planlanan kukla PYD terör yönetiminin denize çıkışı sağlanması gerekliliği göz önünde bulundurulmalıdır.

SONUÇ

Tarihi boyunca farklı inançları ve etnik unsurları bir arada tutan ve İskenderun limanı ile dünyaya açılan Hatay, özellikle Ortadoğu jeopolitiğinde önemli bir yer sahiptir. Hatay, 1517'de Osmanlı Devleti'nin topraklarına katılmış, stratejik konumu sebebiyle 18. Yüzyıldan itibaren Fransa, İngiltere ve Rusya arasında hâkimiyet mücadele alanı olmuştur. Çünkü özellikle İngiltere ve Fransa, Hatay'ı kontrol ettikleri takdirde Suriye ve Çukurova gibi stratejik bölgeleri de hakimiyeti altına almak istediği görülmektedir. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanıp Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması için Kurtuluş Savaşı başlamış, İskenderun bölgesi ivedilikle Ankara hükümetinin gündeminde yerini almıştır. İşgallere karşı mücadelede Hatay yerel halkı, Mustafa Kemal'in yanında bağımsızlık mücadelesine katılmıştır.

Türkiye ile Fransa arasında imzalanan 1921 tarihli Ankara antlaşmasına göre, Hatay'ın Misak-ı Milli sınırları dışında kalmasına rağmen Hatay halkı anavatan ile bağlarını hiçbir zaman koparmamıştır. Hatay'ın Misak-ı Milli sınırlarına katılma sürecinde şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'ün yürüttüğü başarılı ve eşsiz diplomasi yöntemlerinin önemli payı vardır. Atatürk, meclis konuşmalarında sık sık Hatay meselesine vurgu yaparak, konunun gündemdeki sıcaklığını muhafaza

etmiş, Hatay'ın Türk yurdu olduğunu vurgularken barış dili kullanmaktan ödün vermemesi, Atatürk'ün uluslararası konjonktürü ve kamuoyunu çok iyi yönetmesini sağlamıştır.

Derin tarihi geçmişinde olduğu gibi bugün de Hatay, Doğu Akdeniz jeopolitiği ve Ortadoğu siyasetinin belirleyici unsurlarından biridir. Arap Baharı sürecinde ABD ve Rusya'nın vekâlet güçleri olarak kullandığı PKK'nin organik devamı olan PYD/YPG/SDG gibi terör örgütlerinin meşru zemine oturtularak “devletleştirilmeye” çalışıldıkları görülmektedir. Suriye'nin kuzeyinde kurulması planlanan “terör koridorunun” Kuzey Irak Kürt yönetimi ile birleşmesi ve son olarak bu hattın Doğu Akdeniz'e çıkışı sağlanarak Türkiye'nin çevrelenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca KKTC'nin güvenliği de bu şekilde tehdit altında olacaktır. Bu amaçlar doğrultusunda en kritik bölge olarak tarihte olduğu gibi Hatay göze çarpmaktadır. Hatay'ın Türkiye'den hukuken koparılmasının mümkün olmadığını görenler, fiilen, Hatay'ı “terörize” ederek, istikrarsızlaştırarak bunu başarmanın niyetinde olduğu görülmektedir. Hatay'ın güvenliğinin, Doğu Akdeniz'in, KKTC'nin ve Karabağ'ın güvenliği ile doğru orantılı olduğu göz önünde bulundurulması, Türkiye'nin gelecekteki dış politikasının şekillenmesinde büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Ada, S. (2005). Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939), İstanbul, s. 31.
- Atatürk, M. K. (1968). Nutuk, cilt:3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 301.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1961). c:1, Ankara, s. 392.
- Akçora, E. (2000). Hatay'ın Ana Vatana İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, AAM. Yayınları, Ankara, s. 330.
- Aydın, A. (2012). Hatay Meselesinin Çözümü Esnasında Başbakan Celal Bayar'ın Faaliyetleri, Sosyal Bilimler Dergisi, cilt:14, sayı:1, Haziran 2012, s. 151.
- Ayın Tarihi, Haziran 1938.
- Ayın Tarihi, Temmuz 1939.
- Civaoğlu, G. (2015, 15 Ekim). Hatay'ın Önemi, Milliyet.
- Cumhuriyet, 26 Aralık 1937.
- Cumhuriyet, 21 Haziran 1938.
- Cumhuriyet, 4 Eylül 1938.
- Cumhuriyet, 3 Ocak 1938.
- Dilan, H. B. (1988). Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939), İstanbul, s.137.
- Dağıstan A. ve Sofuoğlu A. (2008). İşgalden Katılıma Hatay, Phoenix Yayınları, Ankara, s. 18.
- Esed rejiminin hayalperest dışişleri bakanı Muallim'den hayalperest açıklama: Hatay'ı geri alacağız, (2018, 28 Ağustos). Akşam.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (1984). Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara, Siyasal Kitabevi, s. 977.
- Hatay'da 4 ayrı noktada yangın çıktı, (2020, 27 Aralık). Hürriyet.
- Mazıcı, N. (1996). Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939, Der Yayınları, İstanbul, s. 87.
- Melek, A. (1999). Hatay Nasıl Kurtuldu, Cumhuriyet Yayınevi, Ankara, s. 10.
- Oran, B. (2005). Türk Dış Politikası, İstanbul, s. 281-283.
- Pehlivalı, H. Sarımay Y. ve Yıldırım, H. (2001). Türki Dış Politikasında Hatay (1918-1938), ASAM Yayınları, Ankara, s. 34.
- Sökmen, T. (1978). Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar, Ankara, s. 70.
- Sönmezoğlu, F. (2004). Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul, s. 120.
- “Suriye’de denklemleri değiştiren petrol anlaşması,” (2020, 7 Ağustos) Deutsche Welle.
- TBMM Zabıt Ceridesi, dönem: V, cilt: XIII, s.4-7.

- Topal, C. (2009). Sancak (Hatay) Sorunu ve ikinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyu Etkileri, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2009, cilt:11, sayı:2, s.3.
- Tunaya, T. Z. (1981). Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, İstanbul, s. 101-102.
- Uçarol, R. (1985). Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, İstanbul, s.473.
- Umar, Ö. O. (2004). Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938), Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, s. 505.

ORTA ASYA'DA UZAKTAN KUMANDALI BİR SAATLİ BOMBA: SU SORUNU

Dursun YILDIZ*

Эл баши болгуча – суу баши бол.

İnsanların başında olmak yerine suyun başında ol
(Kırgız Atasözü)

ÖZET

SSCB merkezi idaresinden ayrıldıktan sonra ekonomik, siyasi, dış ilişkiler gibi alanlarda geçiş dönemi yaşayan Orta Asya ülkelerinde, merkezden kopmanın getirdiği problemler ortaya çıkmıştır. Bölgede 1991 sonrasında Sovyetler Birliği döneminin eş sesliliği yerine geçiş döneminin çok sesliliği etkin olmaktadır. Bu dönüşümden bu yana 30 yıl geçmiş olmasına rağmen, Orta Asya kararlı bir yapıya kavuşmamıştır. Çünkü Soğuk Savaş'ın jeopolitik düzeninin ortadan kalkması ile bölge uluslararası satranç tahtasında ortaya çıkmıştır. Orta Asya'nın uluslararası hayata dönüşü ile küresel güçler bölgedeki çıkarlarına yönelik çeşitli stratejiler ve politikalar üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bölgedeki petrol ve doğalgaz zenginliği bu çalışmaları hızlandırmıştır. Bu arada bölge ülkelerinin su kaynakları konusunda yaptıkları açıklamalar ve uygulamalar zaman zaman ülkeler arasındaki gerilimi arttırmıştır. Orta Asya'da işbirliği veya çatışma potansiyeli taşıyan en önemli sorun, su kaynağıdır. Bu nedenle Orta Asya'nın geleceği için su kaynaklarının yönetimi çok önemli bir rol oynayacağı gibi kuruyan Aral Gölü'nün geleceğini de belirleyecek en önemli unsur olacaktır.

* İnş Müh. Su Politikaları Uzmanı, DSİ Eski Yöneticisi,TEMA Bilim Kurulu Üyesi,Hidropolitik Akademi Başkanı,İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Uluslararası Su Kaynakları Bölümü Öğretim Görevlisi

ABSTRACT

After leaving the central administration of the USSR, Central Asian countries experienced a transition period in areas such as economic, political, foreign relations, and the problems brought about by being separated from the center emerged. Instead of the homophony of the Soviet Union period after 1991, the polyphony of the transition period is effective in the region. Although 30 years have passed since this transformation, Central Asia has not achieved a stable structure. Because of the disappearance of the geopolitical order of the Cold War, the region has emerged on the international chessboard. With the return of Central Asia to an international life, global powers have started to work on various strategies and policies for their interests in the region. The richness of petrol and natural gas resources in the region has accelerated these studies. Meanwhile, the explanations and practices of the countries of the region on water resources increased the tension between countries from time to time. The most important problem with the potential for cooperation or conflict in Central Asia is the water resource. For this reason, the management of water resources will play a very important role in the future of Central Asia, and it will also be the most important factor that will determine the future of the dried Aral Sea.

1. GİRİŞ

Orta Asya'nın stratejik suları Seyhun (Siri Derya) ve Ceyhun (Amu Derya), SSCB döneminde Moskova'nın verdiği kararlarla ve merkezi planlamayla yönetildiğinden bu suların sorun yaratma potansiyeli düşüktü. Ancak SSCB'nin dağılmasından sonra durum değişti. Orta Asya Türk Dünyası ülkelerinin bağımsızlıklarından sonra en önemli konulardan birisi SSCB döneminden kalan yukarı havzadaki hidroelektrik enerji barajlarının ve aşağı havzadaki sulama sistemlerinin nasıl işletileceği oldu. Orta Asya'da su kaynakları artık ortak değil ulusal bir doğal kaynak olarak görülüyordu. Artık ülkelerin çıkarları öne çıkmaktaydı. Orta Asya'da su siyasallaşmaya başlamıştı. Değişen bu koşullarda Orta Asya'daki sınır aşan suların yönetimi nasıl yapılacağı sorusunun cevabı bölgenin geleceği için önem kazanmıştır.

Çünkü bağımsızlıklarından bugüne değin Orta Asya ülkeleri su kaynaklarına daha çok ulusal çıkarların korunması veya savunulması açısından yaklaşmıştır. Böylece su sorunları uluslararası alanda bölgesel güvenliği tehdit eden bir unsur olarak görülmeye başlanmıştır. Örneğin Avrupa Birliği 2008 yılında su yönetiminin Orta Asya'da en hassas çevresel konu olduğunu ve ele alınmaması durumunda orta vadede tüm bölgede ciddi bir güvenlik tehdit unsuru olarak gelişebileceğini açıklamıştır.

2. ORTA ASYA'NIN STRATEJİK SULARI

Aral Gölü havzasının stratejik sularının bugünkü durumu ele alındığında iki ana ülke kategorisi ortaya çıkmaktadır. Bunlardan

birinci grup suyun başındaki Kırgızistan ve Tacikistan olup bunlar suyu daha çok hidroenerji üretimi amacı için kullanan ama tüketmeyen yani kullandıkları suyu tekrar nehir yatağına bırakan ülkelerdir. Diğer grup ise Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan olup bunlar da suyu daha çok tarımsal sulamada kullanıp tüketen ve Aral Gölü'ne daha az su ulaşmasına neden olan ülkeler olmaktadır.

Ceyhun Nehri, Tacikistan Kırgızistan ve Afganistan'da Pamir dağlarındaki kar ve buzullardan beslenip Karakum Çölünü geçip 2400 km.'lik bir yol kat ettikten sonra Aral Gölü'ne ulaşmaktadır. Nehir bu yolculuğu boyunca 5 ülkeden geçmekte ve ayrıca sınır oluşturmaktadır³. Bu ülkeler Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Afganistan'dır. Bu nehrin sularının % 80'i Tacikistan'dan, % 8'i Afganistan'dan, %6'sı Özbekistan'dan %3'ü Kırgızistan'dan, %3'ü ise Türkmenistan ve İran'dan gelmektedir.

Seyhun nehri ise Pamir Dağlarının kuzeyindeki Tiyen Şan dağlarındaki kar ve buzullardan beslenmekte ve yaklaşık 2500 km yol alıp dört ülkeyi geçtikten sonra (Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan tekrar Özbekistan ve Kazakistan) Aral Gölüne ulaşmaktadır. Bu nehrin sularının % 74'ü Kırgızistan, % 12'si Kazakistan %11'i Özbekistan, %3'ü ise Tacikistan'dan gelmektedir. Orta Asya'nın sınır aşan sularının özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Orta Asya'da sınır aşan sulara sahip 7 ülke, iki ana nehir ve bir büyük göl bulunmaktadır. Bu ülkelerinden beşi su konusunda temel aktörler ikisi ise ikinci dereceden aktörlerdir.
- Bu ülkelerin nehirlere katkısı eşitsizdir. Bölgede Türkmenistan bu nehirlere hiçbir katkısı olmamasına rağmen büyük oranda su kullanan tek ülke durumundadır. Bu nedenle su kaynaklarına katkı ve kullanım açısından diğerleriyle en eşitsiz durumda olan ülkedir.
- Bölgede SSCB zamanından kalan 39 rezervuarın 22'si Seyhun nehri 17'si ise Ceyhun nehri üzerinde yer almakta olup onarılmaya ihtiyacı içindedir.

- Kırgızistan 2000 yılındaki kuraklıkta suyu tutmuştur. Kışın ise suyu taşkın yaratacak şekilde bırakmış ve Özbekistan ve Kazakistan'daki 120 000 ha tarımsal arazi taşkına maruz kalmıştır.
- 1959'da 22 milyon olan bölgedeki 5 ülkenin nüfusu 2019 da 72 milyona ulaşmıştır. Bu nüfusun %39'u kentlerde yaşamaktadır. Bölgenin toplam nüfusunun 32 milyonu Özbekistan'da yaşamaktadır.
- Bölgedeki nüfusun 2050 yılında 94 milyona çıkacağı tahmin edilmektedir.
- Aral Havzasında sulanan alanların yaklaşık yarısında tuzlanma nedeniyle sorun yaşanmaktadır.
- Bölgede yeterli su vardır ancak akılcı, planlı ve verimli bir su yönetimi yoktur.

Son araştırmalar Orta Asya'daki tarımsal su tüketiminin endüstrileşmiş ülkelerin yaklaşık iki katı olduğunu ortaya koymuştur. Bu aşırı su tüketiminin en önemli nedenleri, su ihtiyacı yüksek ürün yetiştirilmesi ve sulama sistemlerinin eski ve hasara uğramış olmasıdır. Bu sistemlerde son 10 yılda yapılan rehabilitasyon çalışmaları da çok yetersiz kalmıştır.

Orta Asya'da yaşanan su'dan problemler taşıdıkları su miktarının büyüklüğü, uzunlukları ve 3 den fazla ülkeden geçiyor olmaları sebebiyle özellikle Seyhun ve Ceyhun nehirleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak bölgenin 5 ülkesinin tüm büyük nehirlerinde de benzer problemler yaşanmaktadır. Orta Asya bölgesinde doğuda Irtysh ve Ishym, güneyde Chu, Talas, Seyhun Ceyhun, batıda Ural; kuzeyde ishim ve Tobol sınır aşan ana nehirlerdir (Yıldız, 2011 a).

2.1. Bölgenin Su (Yönetimi) Sorunu Tarihsel Bir Miras mı ?

Birçok kişi ve kuruluş Orta Asya'daki su konusunda yaşanan sorunu SSCB ekonomisinin bölgede pamuk üretimini çok fazla arttırma kararının doğrudan bir sonucu olarak görmektedir. Ancak bu görüş tamamen doğru değildir. Öncelikle bu kararın sonucu olarak bir su krizi değil bir çevre krizi ortaya çıkmıştır. Bu krizin oluşmasında nehirlerdeki suyun azalması

etkili olmuştur. Ancak sonuç olarak bölgede çevresel bozulmanın etkileri suyun azalmasının etkilerinden daha baskın olmuştur.

İkincil etkili unsur ise SSCB döneminde bu bölgeye ait su ve enerji kaynakları merkezi plan uygulamasının tamamlanamamış olmasıdır. SSCB bölge için merkezi bir su ve enerji planı yapmıştı. Dolayısıyla bölgede su kullanım kotaları bu planlama anlayışına göre belirlenmiştir. Bunun sonucu olarak Tacikistan'da Nurek ve Rogun, Kırgızistan'da ise Toktogul Barajları'nın yapımına karar verilmiştir. Bu barajlardan Tacikistan'daki Nurek Barajı' inşaatına 1961 yılında başlanmış ve 1972 yılında tamamlanmıştır. Enerji üretimi ve sulama amaçlı bu baraj halen dünyanın en yüksek barajı özelliğini taşımaktadır. Tacikistan'da Nurek Barajı'nın akış yukarısında bu barajdan da yüksek (335 m) Rogun barajı inşaatına yine SSCB döneminde 1976 yılında başlanmıştır. SSCB Rogun Barajı'na başlayarak bölge için planlanan enerji alt yapısını merkezi planı doğrultusunda tamamlanmaya çalışmıştır. Bu barajın 1993 yılında işletmeye girmesi planlanmışken 1990 yılında Tacikistan'da iç karışıklıklar başlamış, 1991'de SSCB dağılmış, 1993'de ise proje bölgesine büyük bir taşkın gelmiştir. Bu nedenle de uzun dönem duran baraj için daha sonra finansman arayışları başlamıştır. Mayıs 2008'de Tacikistan, baraj inşaatının yeniden başladığını duyurmuştur. 2010 yılında Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahman, Rogun HES'i tamamlayabilmek için projenin hisse senetlerini halka açmış ve ancak bu sayede baraj inşaatını devam ettirebilmiştir. Projenin yeniden başlaması nedeniyle Özbekistan bu durumdan rahatsız olmuş ve itirazını demiryolları üzerinden Tacikistan'a ambargo uygulayarak göstermiştir. Baraj inşaatı Ağustos 2012'de tekrar askıya alınmıştır.

2016 yılında Özbekistan'da yaşanan iktidar değişimi iki ülke arasındaki sorunların aşılması ve ilişkilerde yeni bir sayfanın açılmasına olanak sağlamıştır. 2016'da Tacik cumhurbaşkanı Emomali Rahmon baraj inşaatını resmen başlattığını duyurmuştur. 2018 yılının Mart ayında Duşanbe'ye yapılan ziyaret bu bağlamda dönüm noktası olmuştur. Taşkent

sadece projenin inşasına onay vermekle kalmamış, projeye dahil olma niyetini de ortaya koymuştur. Bu durum iki ülkenin bölgedeki sorunları “uluslararasılaştırmadan” bölge içinde çözülmesi gerektiğinin farkına vardığını göstermiştir. Santralin ilk ünitesi Kasım 2018’de devreye alınmıştır

Rogun Barajı daha önce tamamlanmış olsaydı SSCB döneminde uygulanan politikaların sonucunda Tacikistan de facto olarak çok büyük su tahsisi almış olacaktı. Aynı zamanda aşağı havza ülkelerine karşı ucuz enerji üretimi avantajı da sağlamış olacaktı. Sonuç olarak SSCB döneminde Orta Asya’nın merkezi bölgesel kalkınma planının sulama bölümü uygulanmış, bununla ilişkili olarak yapılan Hidroelektrik enerji üretimi bölümü ise SSCB’nin dağılması nedeniyle eksik kalmıştır. Bölge için yapılan planlamanın uygulamada bir ayağının eksik kalması, ülkeler arasında tarımsal su kullanımı ve enerji ihtiyacının karşılanması arasında planlanan dengenin bozulmasına neden olmuştur.

Birdiğerdeyişle, bu planlama içindeki barajlar tümüyle tamamlanmış olsaydı Ceyhun Havzası’nın hidropolitik görünümü bugünkünden tamamen farklı olacaktı. Doğal olarak bölge ülkeleri bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra yine ulusal çıkarlarını korumaya yönelik su politikalarına yöneleceklerdi. Ancak bunun yarattığı gerilim daha az olacak ve barajın işletme programının birlikte düzenlenmesiyle daha da azaltılabilecekti. Bu durum gerçekleşmemiş ve Rogun Barajı’nda ilk türbin’in çarkları dönüp elektrik üretiminin başlaması 25 yıl gecikmiştir.

Yukarıda sözü edilen durumun benzeri Seyhun Havzası için de geçerlidir. Ceyhun nehri üzerindeki Nurek barajı gibi çok büyük bir baraj Kırgızistan’da Seyhun Nehrinde hemen hemen aynı tarihlerde 1975 yılında tamamlanmıştır. Seyhun Nehri’nin anahtar barajı olan bu baraj Kırgızistan için hayati öneme sahiptir. Ancak bu havzada da hemen hemen aynı şeyler olmuş ve aynı şekilde Toktogul Barajı’nın akış yukarısındaki iki adet Kambarata1 ve Kambarata 2 Barajları 1986 yılında başlamasına

rağmen tamamlanamadan SSCB dağılmıştır. Daha sonra bu barajlardan 60 m yüksekliğinde olan Kambarata 2 barajı tamamlanmıştır. Ancak 245 m. yüksekliğindeki Kambarata Barajı-1 projesi de tamamlanmış olsaydı, bu baraj sadece Kırgızistan'ın enerji ihtiyacını karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda sulama döneminde akış aşağısındaki Toktogul Barajı'nın daha düzgün çalışmasına da yardımcı olacaktı.

Özet olarak; Aral Gölü'nün yukarı havzasında SSCB zamanında Bütünleşik Orta Asya Enerji Sistemi içinde planlanmış olan büyük barajlardan Nurek (Tacikistan) ve Toktogul (Kırgızistan) Barajları tamamlanmıştır. Ancak bu entegre plan kapsamındaki diğer barajlar (Rogun Barajı –Kambarata Barajı vb.) tamamlanamadan SSCB dağılmıştır. Bu durumda enerji ve tarımsal üretim şeklinde yapılan bir entegre su kaynakları planlamasının entegre enerji bölümü eksik kalmıştır.

O dönemde Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan için sulama kanalları ve su tahsisleri yapılmış ancak bu planlamanın bir parçası olan enerji tesisleri tümüyle tamamlanmadığı için suyun başındaki Kırgızistan ve Tacikistan enerji üretiminden yoksun kalmıştır.

Diğer taraftan SSCB döneminde Özbekistan ve Tacikistan'daki, sulamaların Yaklaşık % 60'ı pompaj gerektiren sulamalar olarak planlanmıştır. Örneğin Özbekistan'da yaklaşık 2,2 milyon ha'lık alanda pompajlı sulama sistemi geliştirilmiştir (Yıldız 2011 a). Bu kadar büyük bir arazide pompajla sulama yapılabilmesinin enerji maliyeti çok yüksektir. SSCB döneminde yapılan bu planlamada enerjinin Seyhun ve Ceyhun'un yukarı havzasında yapılacak büyük barajlardan ucuz olarak sağlanacağı düşünüldüğünden pompaj enerji maliyetleri çok fazla göz önüne alınmamıştır. Ancak Özbekistan ve Türkmenistan'da bulunan büyük hidrokarbon rezervleri bu ülkelerin sulama için gerekli enerji maliyetlerini daha kolay karşılayabilmesi olanağını tanımıştır. Ancak Tacikistan, SSCB'nin Merkezi Plan uygulamasının eksik kalması ve

hidrokarbon enerji kaynaklarının olmaması nedenleriyle böyle bir imkana sahip olamamıştır.

Bölgede SSCB döneminde sulama ve su hakkı sisteminin oturmuş olması daha sonra “aşağı havza ülkeleri için” istihdam, vergi, ihracat açısından çok büyük bir avantaj olmuştur. Dikkat edilirse 1992 yılındaki anlaşmada Kırgızistan ve Tacikistan’ın karşı durmasına rağmen bu su tahsis oranları düzeni aşağı havza ülkeleri tarafından savunulmuş ve devam ettirilmiştir. Çünkü bu ülkelerin ekonomilerinde sulama hayati önemde bir yer tutmuştur. Ancak Yukarı Havza ülkeleri ise planlanan barajları tamamlamadan ve enerjinin merkezi dağıtımını sistemini gerçekleştirilmeden dağılan SSCB’nin bıraktığı olumsuz durumu yaşamak zorunda kalmıştır.

Bu nedenle Kırgızistan ve Tacikistan bu alanda ne kadar şanssız ise aşağı havza ülkelerinin de aynı oranda şanslı olduğu söylenebilir. Bu avantajlı durum SSCB dağıldıktan sonra da devam etmiş ve bu ülkelerde çok büyük petrol ve doğalgaz rezervleri ortaya çıkmıştır.

Bu ülkeler SSCB döneminde kendilerine sağlanan yüksek su kotaları nedeniyle oluşan de-fakto sistemin avantajlarının yanı sıra bir de yeni fosil enerji kaynakları ile büyük avantaj elde etmiştir. Bu da bölgedeki ekonomik ve politik dengesizliği tümüyle arttırmıştır.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında aşağıdaki tespitler yapılabilir

- SSCB döneminde Planlı Ekonomi yapısı içerisinde merkezden yönetilen Orta Asya Türk Dünyası ülkelerindeki doğal kaynak ve ürün transferleri, SSCB’nin dağılmasından sonra su yönetimi konusunda problemlere yol açmış ve açmaya devam etmektedir.
- Orta Asya Türk Dünyasında yaşanan su sorununun temel nedeni artan pamuk üretimi ve 3 katına çıkan sulama alanları değildir. Bu durum bölgede sadece çok önemli çevresel etkiler doğurmuştur. Ancak bölgesel bir su krizi yaratmamıştır.
- Aşırı pamuk üretimi suyun yoğun kullanıldığı bir ekonomik üretim düzeninin

yerleşmesine neden olmuştur. Bu yerleşen düzen üretimin fayda ve istihdama katkı yönü ağır bastığından bugüne kadar gelmiştir.

- Orta Asya Türk Dünyasında yaşanan su sorunu teknik –ekonomik-idari-siyasi-iklimsel birçok parametrenin birlikte ortaya çıkardığı bir “su yönetimi sorunu” olup halen bir su krizi aşamasında değildir.
- Bugün İçin Orta Asya Türk Dünyası bölgesinde bir su miktarı sorunu değil daha çok sınıraşan suların yönetimi sorunu yaşanmaktadır.
- SSCB döneminde planlanan tüm barajların o dönemde tamamlanması ve elektrik sisteminde su kotasına benzer bir anlaşmanın imzalanması, Orta Asya'nın bugünkü hidropolitliğini büyük oranda değiştirecekti. Ancak bu merkezi planın uygulanamamış olması günümüzde bölgedeki suyun yönetimini daha da zora sokmuştur.
- Yukarıda sayılan nedenlerle Orta Asya Türk Dünyasında yaşanan su yönetimi sorunu, esas olarak SSCB dönemimin merkezi planlama anlayışının uygulanamayışının bir sonucudur
- Bu su yönetimi sorunu SSCB'nin dağılmasının Orta Asya Türk Dünyası ülkelerine bağımsızlıklarıyla birlikte bıraktıkları tarihsel bir eksik altyapı mirasıdır.
- Bölgede bugün yaşanan su yönetimi sorunları, bu tarihsel altyapı mirasının üzerinde ulusal reflekslere ve uluslararası etkilere açık stratejik bir konu olarak ortaya çıkmıştır.

Su, 21. yüzyılda üzerinde önemli stratejiler geliştirilen bir doğal kaynak olmaya başlamıştır. Bir diğer deyişle bu yüzyıl, suyun jeopolitik bir kaynak olarak daha fazla gündeme geleceği bir yüzyıl olacaktır. Bu da su sorunlarının politik zeminde daha çok ele alınacağı ve gündem oluşturacağı anlamına gelir ki bu bölgelerden birisi de Orta Asya olacaktır.

Orta Asya kapalı bir coğrafya olup burada bölge ülkeleri ve komşu ülkeler tarafından paylaşılan 18 sınır aşan nehir bulunmaktadır (Uslu, v.d. 2011). Bu nedenle bu coğrafya bir anlamda bölge ülkelerini, ulaşım, güvenlik gibi konularda olduğu gibi su kullanımı konusunda da işbirliğine zorunlu kılmaktadır. Bölge en azından güvenlik ve tehdit algısındaki

benzerlikler açısından da bir birlikteliğe ihtiyaç duymaktadır.

Bu koşullar dikkate alınarak bölgede orta ve uzun vadede gerçekleşecek akılcı bir planlama ile karşılıklı bağımlılık ilişkileri geliştirilmelidir. Bu ilişkilerin gelişmesinde bölge ülkelerinin üretim alanlarında benzer üretim özellikleri taşımaları olumsuz bir faktör olarak düşünülebilir. Ancak teknolojik gelişmeler yardımı ile bölgede farklı ürün ve üretim alanları geliştirilerek işbirliği olanakları artırılabilir. Ama bunun için de bölgesel bir liderlik gerekmektedir.

Orta Asya'nın su sorununun çözümü için zamana ihtiyaç vardır. Bu zamanın kısaltılması zor görünmektedir. Ancak bu zaman süresinde sorunun artması ve kronik hale gelmesi önlenemez. Ancak bugünkü şartlar altında Orta Asya'da su yönetimi sorununa «havza bazında tüm ülkelerin destekleyeceği merkezi projelerle» çözüm bulmak zordur. Bunun için önce ülkelerin suyu verimli yönetmesinin kurumsal ve yasal altyapısı geliştirilmelidir. Bunun yanı sıra sorunun kökleşmesine neden olmayacak uygun su projeleri teşvik edilmelidir. Bu adımlar bölgede kurulacak bir üst organizasyon tarafından koordine edilebilir. Ülkelerdeki bu gelişme belirli bir aşamaya geldiğinde tüm Orta Asya ülkelerinin bölge için ortak bir projeye tam destek vermeleri mümkün olacaktır.

2.2.Aral Gölü Havzası

Aral Gölü Orta Asya'daki en büyük göl olup Kuzeyde Kazakistan, güneyde Özbekistan sınırları içinde kalır. Aral Gölü Havzası Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasında paylaşılır. Ancak bu havzadaki nehirlerin beslenme alanları dikkate alındığında havzaya Afganistan ve İran ile birlikte toplam 7 ülkenin katkısı olduğu görülmektedir.

Aral Gölü Havzasında 1911-2000 yılları arasındaki ölçümlere göre toplam akımın uzun yıllar ortalaması 112,5 milyar m³/yıl olarak belirlenmiştir. Bunun 78 milyar m³'ünün Ceyhun (Amu Derya)'dan 34,5 milyar m³'ü ise Seyhun (Siri Derya)'dan geldiği ileri sürülmektedir. Aral Havzası hidrolojisi incelendiğinde, Orta Asya raporlarına göre; Ceyhun

(Amu Derya) havzasının 19 yıl, Seyhun (Siri Derya) Havzası'nın ise 12 yıl da bir yağışlı ve kurak periyot döngüleri yaşadığı görülmüştür.

Yukarıda belirtilen akımların dışında “The Scientific and Information Centre of the Interstate Coordination Water Commission (SICICWC)” tarafından hesaplanan yıllık ortalama akımlar Tablo 1 de verilmiştir. Buradaki uzun yıllar ortalama yıllık akım değerlerine göre; Ceyhun (Amu Derya) Havzasından 79 milyar m³, Seyhun (Siri Derya) Havzasından ise 37 milyar m³ olarak toplam 116 milyar m³ su gelmektedir.

Tablo1: Aral Havzası'ndaki nehirlerin 1934-1992 arası yıllık ortalama akımları

Ülke	Nehir Havzası		Aral Gölü Havzası	
	Siri Derya	Amu Derya	km 3	%
Kazakistan	2,426	0	2,426	2,1
Kırgızistan	27,605	1,604	29,209	25,1
Tacikistan	1,005	49,578	50,583	43,4
Türkmenistan	0	1,549	1,549	1,2
Özbekistan	6,167	4,736	10,903	9,6
Afganistan ve İran	0	21,593	21,593	18,6
Aral Havzası				
Toplamı	37,203	79,28	116,483	100

Kaynak: SIC ICWC, 2000. Taken from SPECA, “Diagnostic Report on Water Resources in Central Asia.”

Uzun yıllar boyunca yapılan akım gözlemlerine göre Ceyhun (Amu Derya) havzasının en düşük yıllık akımı 58,6 km³, en yüksek yıllık akımı 110 km³, Seyhun (Siri Derya) Havzası için ise en düşük yıllık akım 23,5 km³, en yüksek ise 51 km³ olarak gerçekleşmiştir. Bu durumda Ceyhun (Amu Derya) Havzası su toplama potansiyeli olarak Seyhun (Siri Derya)'nın yaklaşık iki katı büyüklüğündedir. Uzun yıllar boyunca yapılan gözlemler Şekil 1'de görülen Aral havzasındaki toplam suyun %25'inin Kırgızistan, %43,4 ünün Tacikistan, %9, 6'sının Özbekistan, %2, 1'inin Kazakistan, %1,2'sinin Türkmenistan ve %18,6'sının Afganistan ve İran topraklarından geldiğini göstermiştir. Aslında Kırgızistan ve Tacikistan arazi genişliği olarak Aral Havzasının sadece yaklaşık %18'ini oluşturmalarına rağmen bu havzanın suyunun yaklaşık %70'i bu iki ülkeden kaynaklanmaktadır (Yıldız, 2011 a).

Şekil 1: Aral Gölü Havzası

2.3. Orta Asya'da Kuruyan Nehir: UZBOY

Uzboy Nehri, Ceyhun Nehri'nden ayrıлып Karakum Çölünün kuzeyinden Hazar Denizine dökülen bir koluydu. Ancak 18. Yüzyılda, Şekil 2'de gösterilen, 750 kilometre uzunluğundaki bu kol kurumuştur. Bu kolun kuruması o bölgede yerleşik Türkmen nüfusun da bölgeden ayrılması sonucunu doğurmuştur.

Şekil 2: Kuruyan Uzboy Nehri

Bu nehir MÖ. 5. Yüzyıldan MS 18. yüzyıla kadar Hazar'a akmıştır. Bu nehrin kuruması üzerine yapılan araştırmalarda nehrin 18 yüzyılda kuruduğu belirlenmiştir. Kuruma nedeni ise Pamir dağlarındaki kar yağışının azalması ve buzulların küçülmesi olarak açıklanmaktadır (Yıldız, 2011a).

18. yüzyılda kuruyan bu nehir, Orta Asya'da nehirlerin beslenme kaynağındaki sorunların somut sonucunu göstermesi açısından önemli bir örnektir. Ancak Orta Asya'da bu örnek yeterince değerlendirilmemiştir. Bölgede daha çok dağlardaki kar erimeleri ve buzullardan beslenen Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin sularını kullanırken Uzboy Nehri örneği dikkate alınmalıdır. Bir diğer deyişle Aral Havzasında iklimsel değişimin sonuçlarını dikkate almadan sürdürülebilir bir su yönetiminin oluşturulamayacağı tarihsel olarak da görülmektedir.

3. ORTA ASYA'NIN YENİ HİDRO-POLİTİĞİ

1991 yılından sonra Orta Asya ülkeleri bölgedeki ana nehirlerde su miktarı ve su kalitesi konularında sürekli uyuşmazlıklar yaşamaya başlamıştır. Bölgedeki yeni jeopolitik durumdan da kaynaklanan bu anlaşmazlıkların temel nedeni ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmasından sonra suyun artık uluslararası bir kaynak olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Bu yeni dönemde artık bölge ülkeleri çeşitli oranlarda diğer kıyıdaş bağımsız ülkelere gelecek olan suya bağımlı olmuşlardır. Yine bu dönemde geçmişte olduğu gibi sosyalist cumhuriyetlerin ortak çıkarları değil bağımsız ülkelerin ulusal çıkarları masaya getirilmeye başlanmıştır. Bu anlamda su gibi hayati ve stratejik bir kaynağı elinde bulduran bazı bölge ülkeleri de konuyu kendi çıkarları açısından değerlendirmeye başlamıştır. Suyu başlangıçta ulusal bilinçle korunması gereken bir ulusal kaynak olarak düşünmeye başlayan ülkelerle kısa zamanda bir anlaşmaya varmak zordur. Ancak bölgede su kaynaklarının eşitsiz dağılımı, aşağı kıyıdaş ülkelerin tarımsal sulama için yukarıdan bırakılacak olan

suya olan ihtiyaçları ve bu suyun hem de onların ihtiyaç duyduğu ilkbahar ve yaz aylarında bırakılması gereği bölgedeki hidro-politik ilişkileri daha da zora sokmuştur.

Bölge ülkeleri, bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki 20 yıl boyunca su kullanım sorunlarını çözmek için bazı anlaşmalara imza atmalarına rağmen bu anlaşmalara yeterince uymamışlardır. Bu anlaşmalara uyulmamasının ortaya koyduğu en temel gerçek bölgede güven eksikliğinin yanı sıra ülkeler arasında yukarı ve aşağı nehir havzası ilişkilerinin anlaşılmasına yönelik ileri adımlar atılmasına ihtiyaç olmuştur.

Sınıraşan sularda kıyıdaş ülkeler arasındaki gerilimli ilişkiler sorunu analiz edildiğinde uzmanlar en yukarıdaki ülkenin işbirliği için hiçbir açık gereksinim duymadığını ileri sürmektedir (Lowi, 1993). Bunun yanı sıra bu ülke aşağı kıyıdaş ülkeyle su sorununu konuşurken memba ülkesi olmasının avantajı ile işbirliği içinde çözüm arayan konumda olmaktadır. Ancak bu kabul yukarıdaki ülkenin hem coğrafi avantajı hem de komşular arasında politik ve ekonomik ağırlığı olan bir ülke olması halinde geçerli olabilmektedir. Bu tespitin geçerliliği Dicle Fırat havzasında ülkeler arasındaki ilişkilerde görülmüştür. Ancak Orta Asya'daki sınıraşan nehirler üzerinde, özellikle Seyhun (Siri Derya) Nehrinde kıyıdaş ülkeler arasındaki memba mansap ilişkileri bu tespitlerdeki koşullara uygun değildir. Bu nedenle de daha farklı ve üzerinde daha az çalışılmış kurallara göre bir gelişme dinamiği izlemektedir. Aslında diğerlerine göre ekonomik gelişme ve politik irade açısından daha güçlü olan Seyhun (Siri Derya)'nın aşağı kıyıdaş ülkesi Kazakistan, otoriter ve katı bir tutum göstermektedir. Bu kapsamda daha az gelişmiş yukarı kıyıdaş ülke ile işbirliğine uzak durmaktadır. Suyun başındaki Kırgızistan ise bunun tersine su konusunda işbirliğine daha yatkın bir görünüm içerisindedir. Bunun temel nedeni ise Nehrin akış aşağısındaki güçlü ülkelerdeki enerji kaynaklarına büyük oranda bağımlı olmasıdır. Son 20 yıldır Kırgızistan'ın su kaynaklarını birlikte geliştirme ve kullanma konusundaki işbirliği önerileri Nehrin

akış aşağısındaki Özbekistan ve Kazakistan tarafından olumlu karşılanmamış, ve çoğu kez keskin bir dille reddedilmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu karşılıklı güven ve anlayış eksikliği Seyhun (Siri Derya) Nehri'nin sularını kullanan ülkeler arasındaki ilişkileri germiş ve düşmanlıklar yaratmaya başlamıştır (Chait, 2010). Genel olarak bu görüş ayrılıkları kıyıdaş ülkeler arasında ülkelerin havza içindeki coğrafi durumlarından bağımsız olarak çeşitli sorunlar oluşturabilmektedir. Örneğin aşağıdaki ülke yazın sulama suyu eksikliği nedeniyle büyük ekonomik sorunlar, kışın da taşkınlar yaşarken yukarıdaki ülke de sık sık enerji yetersizliği içine düşebilmektedir. Bu nedenle bölgedeki işbirliği için su ve enerji kaynaklarının birlikte ele alınması gereklidir. Bu çerçevede Kazakistan Kırgızistan'a petrol ve kömür gibi enerji kaynakları vererek yılın istediği döneminde su alma konusunda anlaşmalar yapmıştır. Aslında tam olarak uygulamaya konulmasa da bu yaklaşım bölge ülkelerinin çözüme tümüyle uzak olmadıklarını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Bölgede liderliğe soyunan Özbekistan komşularıyla ilişkilerini daha çok güç ilişkisi üzerinden yürütmektedir. Özellikle 1990'lı yılların başlarında Özbekistan Orta Asya'daki nehir sisteminin tüm bölge ülkelerine ait ortak bir mal olduğunu ileri sürmüş ve tek bir ülkenin kontrolü altına alınamayacağını iddia etmiştir. Bu açıklama temel olarak yukarıdaki Kırgızistan'ın su üzerindeki hak iddialarını ve suyun piyasa değeri üzerinden yaptığı hesapları bırakarak Özbekistan'ın pamuk tarlalarına ücretsiz su bırakması çağrısı olmuştur (Shalpykova, 2002). Bölge hidro-politiğini etkileyen en önemli unsurlardan birisi de bölgenin enerji politikası olmuştur. Özbekistan ve Kazakistan'ın enerji sektöründe uyguladığı politikalar sonucu artan enerji fiyatları bu ülkelerin enerji kaynağına bağımlı olan Kırgızistan ekonomisini çok fazla etkilemiştir. Kırgızistan neredeyse borç batağına saplanmıştır. Bu durum Kırgızistan'ı, Özbekistan ve Kazakistan'a olan enerji bağımlılığını sona erdirmek için çok acil tedbirler almaya zorlamıştır. Ulusal çıkarlarını gözetme kararı alan Kırgızistan, 2001 yılının

kışında doğalgaz ve kömürden üreteceği enerji arzındaki eksikliği tamamlamak için tüm suyu hidroelektrik enerji santrallerine yöneltmiş ve enerji üretmiştir. Bu durum Kırgızistan barajlarındaki suyun azalmasına ve sulama mevsiminde aşağıdaki ülkeler için yetersiz kalmasına neden olmuştur.

3.1. Anlaşmalar zaman alıyor

Orta Asya’da su sorunlarının çözümü için bugüne dek birçok çalışma yapılmış, birçok ülkeler arası anlaşma imzalanmış ve çeşitli kurumlar oluşturulmuştur. Ancak bu çalışmalara rağmen istenilen sonuca ulaşılamamıştır. Aslında dünyanın diğer bölgelerinde de bu konuda kalıcı bir anlaşmaya varılması uzun süreler almaktadır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta da sınıraşan sularla ilgili görüşmelerin uzun zaman alan ve çeşitli zorluklarla dolu uzun bir süreç olduğudur. Nitekim, Amerika Birleşik Devletleri ile Meksika arasında 1900’lü yılların başında başlayan Colorado Nehrine ilişkin görüşmeler ancak 1946 yılında bir anlaşma ile sonuçlanmış ve yaklaşık yarım asır sürmüştür. Bu anlaşma görüşmeleri İndüs Nehri için 10 yıl, Nil Nehri için 20 yıl, Ürdün Nehri için 40 yıl sürmüştür (Yıldız, 2010). Bulgaristan ve Yunanistan arasındaki küçük Nestos (Mesta) Çayı için müzakereler ise 31 yıl sürmüştür. Bu nedenle sınıraşan ve sınıroluşturan su havzalarındaki ikili veya çok taraflı görüşmelerde yaşanan zorluklar ne olursa olsun, görüşmelerin kesilmeden sürecin devam ettirilmesi büyük önem taşımaktadır (Yıldız, 2010).

Bu nedenle Orta Asya gibi jeostratejik önemi çok yüksek olan bir bölgede bu sürecin daha yavaş ilerlemesi şaşırtıcı değildir. Diğer taraftan bölgenin uluslararası sistemle bütünleşmesi ekonomik, kültürel ve siyasal olarak gelişmesi açısından sürecin ilerlediği görünmektedir. Bu gelişmenin bölgedeki hidro-politik ilişkilere de olumlu yansıtacağı açıktır.

3.2. Bölge ülkeleri çözüm için istekli mi?

Aslında bölgede su sorunlarının çözümü incelenirken öncelikle, “Bölge ülkeleri su sorununun gerçekten çözümü ve bu alanda işbirliği için

istekli mi?" sorusunun yanıtı bulunmalıdır. Bölge incelendiğinde birçok durumda hiçbir anlaşmanın tamamıyla uygulanmadığı ve ülkeler arası organizasyonların da su zengini ve su fakiri bölge ülkeleri arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde etkisiz kaldığı görülmektedir. Ancak; bölge hem tarihi, hem ekonomik hem siyasi hem de stratejik açılarından ele alındığında Orta Asya'nın bir bölgesel işbirliğine zorunlu olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Bölge ülkelerinin bazıları petrol ve doğalgaz ekonomileriyle daha hızlı geliyor olsalar bile bu ekonomik gelişmenin sürmesi bölgedeki siyasi ve ekonomik istikrarla doğrudan ilişkili olacaktır. Bölgede aşağı havzadaki ülkelerinin sosyal adaleti sağlayıp toplumsal huzursuzlukları ortadan kaldırabilmesi için Tarım sektörü anahtar rol oynamaktadır. Bunun da en temel ve stratejik girdisi su dur. Yukarı havza ülkeleri de sosyo-ekonomik kalkınmaları için suyun enerjisine büyük oranda ihtiyaç duymaktadır.

Bölgedeki su kaynakları halen kullanım sorunları nedeniyle ülkeler arasındaki işbirliğini değil gerilimi beslemektedir. Bölge hidro-politiğinin en öncelikli hedefi bu gerilimin artmasını engellemek olmalıdır. Bunun önündeki zorluklar aşılabılır. Çünkü bölgede su kaynaklarının ülkeler arasında işbirliği aracı olarak kullanımı için birçok neden bulunmaktadır. Bu konuda nihai ve sürdürülebilir bir çözüme ulaşmak zaman alabilir. Ancak gerilimin artmasını önlemek amacıyla yapılacak girişimler her an devam etmelidir. Bu girişimlerle alınacak yol bölgede nihai çözüme erişilmesi süresini de kısaltacaktır.

Bölgede hatta dünyada suyun yanlış kullanımının en çarpıcı sonucu olan Aral Gölü bundan sonrası için önemli bir referans noktası olacaktır. Bu nedenle bölgedeki suyun akılcı ve planlı kullanılmamasının ekonomik ve çevresel açıdan somut sonuçlarının detaylı olarak araştırılarak ortaya konması çözüm için atılacak adımlara yardımcı olacaktır.

3.3. Bölgede karşılıklı bağımlılık zorunlu

Ancak bölgede su sorununun devam etmesi etnik gurupların iç içe yaşadığı bir bölgenin kararsızlığını isteyen güçler için çok uygun bir ortam sunmaktadır (Kara, 2006). Su'dan sebeplerle çıkartılacak gerilimler bölgeyi sürekli kararsız kılarak denetimini kolaylaştıracaktır. Aslında su sorunu yaşayan bu bölgeyi dünyanın diğer su sorunu yaşayan bölgelelerinden ayıran önemli bir özelliği bulunmaktadır. Orta Asya izole edilmiş bir bölgedir ve karşılıklı bağımlılık ve işbirliğinin çok etkili bir şekilde geliştirilebileceği özgün bir coğrafyada yer almaktadır.

Bölgedeki su kullanımının özelliği, sadece sınıraşan nehirlerin suyunun paylaşımı değil bölgedeki tüm ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmesini doğrudan ve çok büyük ölçüde etkileyen stratejik bir kaynağın kullanımındadır. Bu özellik birçok sınıraşan nehir havzasında da görülebilir. Ancak bu etki önem ve ağırlığı ülkeler için genellikle farklıdır. Orta Asya'da bu etkinin suyun başında ve aşağısındaki ülkeler için taşıdığı önem ve ağırlık açısından büyük farklar yoktur. Yani bir diğer deyişle bölge suya bütün ülkelerde hemen hemen eşit ağırlığa sahip bir ölçekte bağımlıdır. Bu durumda sorun iki ülke arasındaki bir sorun olmaktan çıkarak bölge ölçeğinde çözüm bekleyen bir soruna dönüşmektedir.

Çünkü bölgenin topoğrafik ve meteorolojik özellikleri de bir anlamda ülkeleri birbirine mecbur kılmıştır. Örneğin Kırgızistan ve Tacikistan'ın bir bölümüne ancak Özbekistan sınırından ulaşılabilir (Karaev, 2005). Yılın büyük bir bölümünde Kırgızistan ve Tacikistan'ın kuzeyinin güney ile olan ilişkisi kesilmektedir. Diğer taraftan Kırgızistan'ın sınırları içinde küçük kentler olarak Özbek özerk bölgeleri de bulunmaktadır. Bunların Özbekistan'a ulaşımı da Kırgızistan'dan geçerek sağlanabilmektedir. Tüm bu koşullar bölgede karşılıklı bağımlılığın zorunluluğunu, su konusundaki işbirliğinin ise kaçınılmaz olduğunu ortaya koymaktadır.

3.4. Su konusunda da işbirliği zorunlu

Orta Asya'da bölge ülkeleri ve komşu ülkeler tarafından paylaşılan 18 sınır aşan nehir bulunmaktadır. Bu nedenle bölge ülkeleri ulaşım, güvenlik gibi konularında olduğu gibi su kullanımı konusunda da işbirliği içinde olmalıdır. Bölgenin çeşitli koridorlarla dünyaya açılması için birçok proje uygulanmıştır. Ancak yine de bölge en azından güvenlik ve tehdit algısındaki benzerlikler açısından da bir birlikteliğe ihtiyaç duymaktadır. Bu koşullar dikkate alınarak bölgede orta ve uzun vadede gerçekleşecek akılcı bir planlama ile karşılıklı bağımlılık ilişkileri geliştirilmelidir. Bu ilişkilerin gelişmesinde bölge ülkelerinin üretim alanlarındaki benzerlikleri olumsuz bir faktör olarak düşünülebilir. Ancak teknolojik gelişmeler yardımı ile bölgede farklı ürün ve üretim alanları geliştirilerek işbirliği olanakları artırılabilir. Ama bunun için de bölgesel bir liderlik gerekmektedir.

Aslında bölgede hidro-politik ilişkilerin sağlıklı ve çözüm odaklı olabilmesi için bölge ülkelerinin demokratikleşmesi büyük önem taşımaktadır. Orta Asya devletleri halen siyasi alanda geçmiş yönetimden gelen alışkanlıklarının büyük bir kısmını sürdürmektedirler (Yılmaz, 2010). Orta Asya ülkeleri halen bir geçiş süreci içinde bulunmaktadır. Siyasal dönüşüm süreci içinde bulunan bu yeni devletlerin aralarındaki önemli farklılıklara karşın, en önemli benzerlikleri geçmişte demokratik bir geleneğin ve rekabetçi bir anlayışın yokluğudur. Bu etmen uluslararası ortamdaki hâkim eğilime uygun olarak demokratik ilkelere dayalı bir devlet kurulması hedefinin önündeki en önemli engeli oluşturmaktadır (Yılmaz, 2010). Bağımsızlığını ilan ettiğinden beri demokrasiye daha kolay geçebileceğine en çok inanılan Orta Asya ülkesi Kırgızistan olmuştur. Bu ülkedeki gelişmenin bölge hidro-politiğine de olumlu yansımaları olacaktır. Su konusunda işbirliğine zorunlu olan Orta Asya'nın bu yansımalara ihtiyacı çoktur.

3.5. Su sorunu politik zemine kayıyor

Orta Asya su konusunda işbirliğine zorunlu iken diğer taraftan bu bölgede su sorununun giderek politik bir zemine kayma olasılığı da düşük değildir. Çünkü bölgedeki hızlı değişimi kontrol etmek isteyen güçler su üzerinden bazı planlarını uygulamaya koyma arzusu taşıyabilirler. Bu da suyun doğrudan ya da dolaylı olarak bölge politikalarına alet edilmesi anlamına gelecektir. Aslında bu sorun bölgeyi aşmış ve ABD'den İsviçre, AB'den Dünya Bankasına kadar birçok ülkenin gündeminde yer almaya başlamıştır.

Örneğin: ABD'nin Özbekistan Büyükelçiliği 2009 yılında Taşkent'te 'Orta Asya'da Ekolojik Meseleler' konulu bir toplantı Organize etmiştir. Toplantıya doğal olarak su sorunu damgasını vurmuştur. Orta Asya ekoloji uzmanı ve 'Asia News' Dergisi Editörü Richard Stone, toplantıda "Bölgede var olan ekolojik sorunun temelinde su yetersizliğinin yattığını dile getirmiş ve Orta Asya ülkelerinin su konusunda koordineli bir işbirliği içerisinde olmaları gerektiğine vurgu yapmıştır. ABD'li uzman aksi durumda bölgede suyun politik tehdit unsuru haline gelmesinin kaçınılmaz olacağı değerlendirmesinde bulunmuştur.

Diğer taraftan Orta Asya'nın su sorunu İsviçre'nin de gündemine girmiştir. Ekim 2009 'da bölge ülkelerini gezen İsviçre Dışişleri Bakanı Micheline Calmy Rey, ülkesinin Orta Asya'daki su sorununda arabulucu rolü oynamak istediğini taraflara aktarmıştır. Yine ABD'nin önceki Dışişleri Bakanlarından Hillary Clinton ve şimdiki başkan yardımcısı Kamala Harris de "daha önce petrol için savaşıldı şimdi savaşlar su üzerine çıkacak" şeklinde açıklamalar yapmıştır. ABD'nin en yetkili ağızlardan hiç ara vermeden su çatışmaları konusunu gündemde tutarak verdiği mesajların iyi okunması gereklidir. Suyun doğrudan sıcak bir savaş nedeni olması güç olsa da Su, 21. yüzyılda üzerinde önemli stratejiler geliştirilen bir doğal kaynak olacaktır. Bir diğer deyişle bu yüzyıl suyun jeopolitik

bir kaynak olarak daha fazla gündeme geleceği bir yüzyıl olacaktır. Bu da su sorunlarının politik zeminde ele alınmasının artacağı anlamına gelir ki bu bölgelerden birisinin de Orta Asya olma ihtimali yüksektir.

3.6. İşbirliği'nin Gerekliliği Mutlaka Anlaşılacak

Çok genel bir değerlendirme yapıldığında; bölge ülkelerinden suyun başında olan ve diğerlerine göre yoksul olan Tacikistan ve Kırgızistan'ın daha çok Rusya'nın etki ve ilişki alanı içinde yer aldığı, suyun akış aşağısındaki diğer ülkelerin ise Rusya ile olan ilişkilerinde daha mesafeli davranışları ve Rusya'nın etki alanına girmekten uzak durdukları görünmektedir.

Suyun başındaki ülkeler zaman zaman Rusya'ya da güvenerek su konusunda ileri bazı taleplerde bulunsalar da sonunda bu kaynağı birlikte yönetmeye zorunlu olduklarını bilmektedirler. Yukarıda da belirtildiği gibi Kırgızistan ve Tacikistan yapacakları barajlarla suyu depolayıp hidrostratejik bir üstünlük elde etseler bile bu politikalarını sürekli kılmaları mümkün görünmemektedir. Çünkü memba ülkeleri dünya pazarlarına aşağı havzadaki diğer ülkeler üzerinden ulaşmaktadır. Bu nedenle suyun başındaki ülkelerin suyu barajlarda tutarak elde ettikleri avantajın kalıcı olmayacağı görülmektedir.

Yani bu ülkelerin yapılan bir anlaşmayı bozup suyu barajlarda biriktirerek dönemlik bir fayda sağlaması akılcı olmadığı gibi enerji ithalatından ulaşım imkanlarının ortadan kalkmasına kadar birçok olumsuz sonuçlar yaratacağı da açıktır. Bu nedenle yukarı havza ülkelerinin böyle bir hidro-politika izlemeleri zordur. Diğer taraftan bu politikanın bölgede bir sıcak çatışma yaratması ihtimali düşünüldüğünde ise Özbekistan ve Kazakistan'ın askeri gücünün Tacikistan ve Kırgızistan'a nazaran çok fazla olduğu görülmektedir. Bu da bu politikanın kolayca uygulanamayacağını ortaya koyan bir diğer neden olmaktadır.

Ayrıca bölgede suyun sürekli bir istikrarsızlık yaratacak şekilde kullanımı bölge ülkelerinin olduğu kadar bölge dışı güçlerin de işine gel-

memektedir. Ancak yine de bölgede jeopolitik dengelerin kontrol dışı değişmesi veya bölgenin bir gücün etkisi altına girmesi olasılığı ortaya çıktığında su sorunu ve etnik guruplar birer saatli bomba olarak kullanılacaktır.

Bu nedenle bölgede su konusunda istikrarı tehdit edecek şekilde oluşacak ciddi gerilimlerin analizi yapılırken bölge dışı güçlerin etkisi gözardı edilmemelidir. Bölgede su'dan kaynaklı bir çatışmanın imkansız olmadığı ancak bunun bölge dışı güçlerin kontrolü dışında gerçekleşmesinin zor olduğu dikkate alınmalıdır. Bölgede istikrarın devamını öne çıkaran bu değerlendirmeler ışığında; su kullanımının dengesizlik ve çatışma unsuru olmaktan çıkartılması ve suyun bölge içinde daha akılcı ve planlı kullanılabilmesine yönelik çabaların da arttırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Bölgede istikrarın önemi ve bunun için bölge dışı güçlerin çabaları dikkate alındığında bölgenin hidropolitiğinin bölge içi kadar bölgenin dış politikasıyla da iç içe şekilleneceği görülmektedir.

4. BÖLGENİN SAATLİ BOMBASI NASIL DURDURULUR?

Uzmanlar Asya'nın içine sıkışmış bu kapalı coğrafya üzerinde; bölgesel ve küresel güçlerinin “Büyük Oyun” diye adlandırılan düşüncelerinden (Brzezinski 1998) sık sık söz etmektedir.

Bu güçlerin amaçlarını gerçekleştirebilmek için üzerine çalışacakları Orta Asya'nın en zayıf noktası ise; Sovyetler Birliği'nin 70 yıllık bir zamanda gerçekleştirdiği karışık etnik yapı olarak açıklanmaktadır (Kara, 2006). Hepsi Türk olan ve yaşadıkları bölgeye göre isim alan Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Tatar gibi guruplar buradaki her devletin içerisinde farklı sayıda bir dağılım göstermektedir.

Asya kıtasının merkezinde “Orta Asya” olarak bilinen unutulmuş bölge Sovyetler Birliği'nin yıkılması, yeni devletlerin kurulması petrol, doğalgaz ve diğer zenginlik kaynaklarıyla ve bu kaynaklar nüfuslarına

oranlandığında çok fazla olması gibi nedenlerle yeniden dünya gündemine gelmiş ve dünyanın dikkatleri buraya çevrilmiştir.

Zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklarının varlığı Hazar Gölü'nün yüz yıldan uzun bir süredir petrol ve doğal gaz deposu olduğunun bilinmesi ve bu kaynakların bölgede yer alan devletler tarafından işletilmeye başlanması bölgeyi cazibe merkezi yaptığı gibi aynı zamanda ekonomik güç haline getirecektir. Bölgede toplam 50 milyon nüfusa sahip Genç Orta Asya Cumhuriyetleri hem pazar olma özellikleri hem de Rusya başbakanlarından Primakov tarafından "Stratejik Üçgen" olarak adlandırılan Çin – Rusya - Hindistan yarı çemberinin tam ortasında bulunmaları dolayısıyla son yıllarda dikkatleri üzerlerine çekmektedir (Kara, 2006).

Mackinder, Kara hakimiyeti teorisinde Orta Asya'nın kuzeyini Kalp Sahası "Heartland", güneyini İç Hilal "Rimland" kabul ederek kalp sahasına ulaşmak için önce iç hilali ele geçirmek gerektiği görüşünü savunmuştur (Özey, 1996). Dünyanın herhangi bir bölgesine hakim olmak isteyen ve mevcut yönetimlerle sorun yaşayan güçlü devletler; buradaki devletleri birbirlerine düşürerek ve iç sorunlarla uğraştırarak zayıflatma, yıpratma, zaman kaybettirme, kaynaklarını azaltma, silah satma, petrol fiyatlarını istedikleri şekilde ayarlama gibi kendileri lehine bölge ülkeleri aleyhine faaliyetlere girişmektedir.

Dış politika analizcileri önemli olayların dış politik kararlar oluşturmada büyük etkileri olduğunu vurgularlar (Hudson 2002). Nitekim Irak - İran savaşı sırasında bu durum açıkça yaşanmıştır. Güçlü devletler hem savaşı sürekli körüklemişler hem de taraf olmuşlar, hatta İran'a açıkça karşı olan ABD gibi devletler gizlice silah satmışlardır. İran - Irak savaşı boyunca petrol fiyatlarını ayarlayan OPEC devre dışı bırakılarak petrol fiyatlarının dibe vurmasıyla en büyük gelir kaynağı petrol olan İran, ekonomik yönden büyük darbe almıştır. Geçmişe bakıldığında bu ve benzeri emperyalist stratejileri ve taktikleri açıkça görmek mümkündür.

4.1.Saatli Bomba Kuruluyor!

Uzmanların 2006 yılında “önümüzdeki yıllarda en büyük gelirleri petrol ve doğal gaz olacak olan Orta Asya devletleri için herhangi bir savaş veya iç karışıklık durumunda benzer oyunların yeniden sahneleneceği” (Kara, 2006) şeklindeki değerlendirmeleri doğru çıkmış ve Kırgızistan’da Kırgız ve Özbekler arasında bugüne kadar küçük ve büyük ölçekte birçok çatışma yaşanmış ve kan dökülmüştür. Türk Dünyasında aynı soydan gelen ve aralarında Taciklerin dışında kesin ayırımçı farklar bulunmayan Türk boyları SSCB döneminde sistematik olarak karıştırılıp etnik kimlik çatışması adı altında bugün kullanılan bir sorun yumağı haline getirilmiştir. Örneğin; Özbekler, Özbekistan’da nüfusun %72’sini oluştururlarken, Tacikistan’da %24, Kırgızistan’da %14 ve Türkmenistan’da %9’luk bir nüfus oranı meydana getirmektedir. Bölgede sadece Türkmenistan diğer topluluklardan en az nüfus oranını barındıran ülke durumundadır. Ancak etnik açıdan bu denli karışık hale getirilen Orta Asya diğer taraftan yüzyıllardır Türk kimliği ile yoğrulması nedeniyle etnik yapı olarak çok fazla kırılğan ve hemen dağılmaya hazır bir yapı da değildir.

4.2.Fergana’daki Son Silahlı Çatışma: İsfara Nehri anlaşmazlığı

Orta Asya bölgesinin ve dolayısıyla Türk Dünyasının önemli sorunlarından biri de ülkeler arasındaki sınır ve su paylaşımı meselesidir. Özellikle tarım arazilerinin potansiyel verimliliğine ulaşabilmesi ve ülkelerin üretim güvenliği açısından su sorunu giderek belirginleşmektedir. 29 Mart 2021 tarihinde Kırgızistan-Tacikistan sınırında yer alan Köktaş (Batiken) bölgesindeki çatışma bölgenin ne kadar gerilim altında olduğunu tekrar ortaya koymuştur.

Çatışmanın yaşandığı bölgedeki İsfara Nehri, Kırgızistan’dan doğup Tacikistan’dan geçmekte ve Özbekistan’da sonlanmaktadır. Bu nehir Şekil 3’de görüldüğü gibi, 18 km içinde üç ülkede akmaktadır.

Şekil 3: İsfara Nehri.

Bu bölgede Köktaş'taki barajın beslediği önemli bir su deposunun elektrik direğine Tacikistan sınır kontrol görevlileri izleme amaçlı iki adet kamera yerleştirmek istemiştir. Kırgız görevlilerin “burası bizim toprağımız bunu yapamazsınız.” şeklindeki uyarısı sonuç vermeyince iki tarafın köylüleri arasında kavga çıkmıştır. Bu gerilim daha sonra köylüler arasında silahlı çatışmaya dönüşmüştür.

Bu bölgede daha önce de çok sayıda olayın yaşandığı bilinmektedir. Kırgızistan ile Tacikistan arasındaki 970 km'lik sınırın yarından fazlası halen tartışmalıdır.

Kırgızistan-Tacikistan sınırında bir önceki çatışma 16 Eylül 2019 tarihinde meydana gelmişti. Kırgızistan'ın Batken iline bağlı Leylek ilçesinde bulunan tartışmalı sınır bölgesindeki Say ve Maksat gözetleme kulelerine Tacikistan tarafından açılan ateş sonucu 1 Kırgız askeri ölmüş ve 6 asker yaralanmıştı. Bu bölgede yaşanan çatışmaların arka planına bakılacak olursa esasen Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki sınır sorunu bölgenin en stratejik yerlerinden birisi olan Fergana Vadisi'nin kullanımı üzerinden 1980'lere kadar dayanmaktadır. Şekil 4'te görülen Fergana Va-

disi, içerisinde SSCB tarafından belirlenen adaletsiz ve ihtilafa açık sınır çizgileri, vadi üzerinde toprağı bulunan Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan arasında yıllardan bu yana bir sorun olarak süregelmektedir.

Fergana Vadisi'ndeki bu yapay sınırlar 1920-1980 yılları arasında Moskova tarafından sürekli değiştirilmiştir. Örneğin 1929 tarihinde Özbekistan'ın Hocent Bölgesi Tacikistan'a verilmiş ve adı değiştirilmiştir. Fakat aradan çok geçmeden bu kez aynı toprağın bir kısmı yeniden Özbekistan'a verilmiştir. Yine 1924 yılında Kazakistan'a verilen Karakalpakistan Özerk Bölgesi 1936 yılında tekrar Özbekistan toprağı olmuş olup, hala demografi/kimlik sorunu sürmektedir.

Şekil 4: Orta Asya ülkelerinin Fergana Vadisindeki sınırları

Fergana Vadisi'ndeki bu yapay sınırlar 1920-1980 yılları arasında Moskova tarafından sürekli değiştirilmiştir. Örneğin 1929 tarihinde Özbekistan'ın Hocent Bölgesi Tacikistan'a verilmiş ve adı değiştirilmiştir. Fakat aradan çok geçmeden bu kez aynı toprağın bir kısmı yeniden Özbekistan'a verilmiştir. Yine 1924 yılında Kazakistan'a verilen Karakalpakistan Özerk Bölgesi 1936 yılında tekrar Özbekistan toprağı olmuş olup, hala demografi/kimlik sorunu sürmektedir.

Ayrıca Fergana vadisinde yer alan anklavlar da (bir ülkede ada şeklinde bulunan başka bir ülkeye ait toprak parçası) yaşanan sınır problemlerinin temelini teşkil etmektedir. Kırgızistan sınırları içerisinde yer alan ancak Tacik nüfusun yoğun olduğu Vorukh ve Kairagach bunların öne çıkanlarıdır. Bu durum söz konusu ihtilafların etnik çatışmalara dönme ihtimalini artırmaktadır. Zira yakın tarihte 2010 yılında Kırgızistan'ın güneyinde yer alan Oş ve Celalabad vilayetlerinde meydana gelen Kırgız-Özbek etnik çatışmaları hatırlandığında bu risk daha fazla akıllara gelmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra özellikle 90'lı yıllarda iki ülke arasında sınır sorunlarının çözümü için birden fazla kez anlaşmaya varılmış olsa da belirli aralıklarla çatışmalar yaşanmış ve halen yaşanmaya devam etmektedir. Mayıs 2006, Temmuz 2014, Mart 2019 ve Temmuz 2019'da yaşanan gerginlik ve çatışmalar Kırgızistan ve Tacikistan arasında cereyan eden yakın tarihteki çatışmalar olarak sayılabilecektir.

İki ülke arasındaki sınır anlaşmazlıklarının kendi aralarında çözülme kavuşturulması önemlidir. Zira stratejik ve jeopolitik önemi düşünüldüğünde bölgede meydana gelebilecek anlaşmazlık veya çatışmalar bilhassa Orta Asya'ya ilgileri her daim taze kalan bölge dışı aktörlerin işine yarayacaktır. Özellikle etnik boyuta ulaşan bir çatışma bölge istikrarını oldukça olumsuz etkileyeceği için sorunun barışçıl ve adil yollarla çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bölge ülkeleri bu sorunu çözmek için girişimlerde bulunmayı sürdürse de ikili ve çoklu görüşmelerdeki sınır müzakereleri hemen sonuç vermemektedir.

4.3.Saatli Bombanın Pimi: Su Sorunu

Önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olan ve kaynaklarını dünya pazarlarına henüz sunmaya başlayan Orta Asya ülkelerinde gelecekte de iç karışıklıkların çıkarılması ihtimali yüksektir. Bu bölgede çıkabilecek veya çıkarılabilecek karışıklıklara en geçerli nedenler arasında; etnik farklılıklar (Erkal, 2001). Sınır anlaşmazlıkları, Hazar Gölü'nün paylaşımı ve sınır aşan sular sorunu gelmektedir.

Bu iki husus birlikte ele alındığında ise çok etkili bir karmaşa mekanizması haline gelmektedir. Bunlardan karmaşa çıkartmak için etnik farklılıklar en etkili unsur sınıraşan su sorunu ise en kullanışlı unsur olarak görünmektedir.

Bölge ülkelerine hükmetmenin en kolay yolu bu devletlerdeki etnik yapının çeşitliliğinden ve bölgeye özgü yaşamsal önemi olan uyuşmazlık konularından yararlanmaktır. Bu kapsamda Orta Asya'daki etnik yapının da birbiriyle girift şekilde karışmasının tesadüflerle açıklanması zordur. Çünkü etnik karışıklık dünyanın her coğrafyasında istenildiğinde saatli bir bombaya dönüşebilmektedir. Etnik bomba, diğer yardımcı koşullar iyi ayarlandığında pimi çekilip istenilen zamanda patlatılabilmektedir.

Özet olarak; istenildiğinde bölgede etnik gruplar arasında yaşamsal olduğu kadar kullanım sorunları yaşanan su konusu kullanılarak yaygın ve kalıcı sorunlar yaratmak hiç de zor olmayacaktır. Çünkü bölgede her iki unsur da kullanılmaya hazır bir saatli bombanın pimleri olarak beklemektedir. Bu bombanın tahrip kalıbı etnik olarak farklı olduğu ileri sürülen ancak aynı ırktan gelen gruplardır. Bombanın patlatma mekanizması yani pimi ise su sorunudur. Bu unsurlardan su sorununun uluslararası güçlerin kullanımından uzak tutulması, diğer bir deyişle işbirliği arayışları, saatli bombanın en etkili mekanizmasının ortadan kaldırılması anlamına geleceğinden bölge istikrarı için çok önemlidir.

5. BÖLGEDE YENİ JEOPOLİTİK EKSEN

Bölgedeki su kaynakları, halen kullanım sorunları nedeniyle ülkeler arasındaki işbirliğini değil gerilimi beslemektedir. Bölge hidro-politiğinin en öncelikli hedefi bu gerilimin “artmasını engellemek” olmalıdır. Bu hedefin önündeki zorluklar aşılabılır. Çünkü bölgede su kaynaklarının ülkeler arasında işbirliği aracı olarak kullanımı için halen mevcut olan nedenler ağırlığını gün geçtikçe daha çok hissettirecektir. Ancak bu süreç gerilimin artması riskini de bünyesinde taşır. Bu nedenle bölgede gerilimin artmasını önlemek amacıyla yapılacak girişimler kesintisiz sürdürülmelidir.

Soğuk Savaş sonrasındaki gelişmeler ve yeni uluslararası sistem arayışları nedeniyle uluslararası güçlerin karşı karşıya geleceği jeopolitik eksen Asya-Pasifik'e kaymıştır. Bu gelişme ve son dönemde ABD Çin arasında artan gerilim özellikle bölge ülkelerinin kendi aralarındaki işbirliğini geliştirmesi için dikkate alması gereken bir husustur. Orta Asya'nın bu kapalı coğrafyasındaki ülkeler su konusunda işbirliğine bir anlamda zorunludur. Bu nedenle bölgede en azından yerel ve ülkesel ölçekte su sorununun artmaması ve suyun politik gerilim yaratmaması için çaba göstermeleri gerekmektedir. Rogun Barajı örneği gibi bazı olumlu adımlar atılmış olmasına rağmen bölgede su'nun tehdit unsuru olarak kullanıldığı politik bir zemine kayma olasılığı mevcuttur. Çünkü bu bölgedeki hızlı değişimi kontrol etmek isteyen küresel güçler bazı planlarını su kaynakları üzerinden kısa orta ve uzun vadeli olarak uygulamaya koyabilirler. Bu da suyun doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bölge politikalarına alet edilmesi anlamına gelecektir.

Sınıraşan sular denkleminin çözümü dünyanın hemen her bölgesinde zordur. Bu nedenle sınıraşan sular konusunda kalıcı bir anlaşmaya varılması uzun süreler almaktadır. Bundan dolayı Orta Asya gibi jeostatejik önemi çok yüksek olan bir bölgede bu sürecin yavaş ilerlemesi şaşırtıcı değildir. Diğer taraftan bölgenin uluslararası sistemle bütünleşmesi ekonomik, kültürel ve siyasal olarak gelişmesi açısından sürecin ilerlediği görülmektedir. Bu gelişmenin bölgedeki hidro-politik ilişkilere de olumlu yansıtacağı açıktır. Bu nedenle sınıraşan ve sınıroluşturan su havzalarındaki ikili veya çok taraflı görüşmelerde yaşanan zorluklar ne olursa olsun, görüşmelerin kesilmeden sürecin devam ettirilmesi büyük önem taşımaktadır (Shalpykova, 2002).

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak bölgede su sorununun bir bölgesel güvenlik sorunu olarak ortaya çıkma ihtimali olmakla birlikte bu durum önlenemez değildir. Bunun için öncelikle Orta Asya Türk Dünyası ülkelerinin diya-

loglarını sürdürmeleri ve bölge dışından gelecek etkilere karşı dikkatli olmaları gerekmektedir. Bölgenin hidro-politiği bölgenin içi kadar bölge ülkelerinin dış politikasıyla da iç içe şekillenecektir. Bu da Orta Asya Türk Dünyası'nın dış politikadaki açılım ve tercihleri ile ilgili kararlarını çok daha önemli kılmaktadır.

Bölge ülkeleri, bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki 30 yıl boyunca su kullanım sorunlarını çözmek için bazı anlaşmalara imza atmalarına rağmen bu anlaşmalara yeterince uymamıştır. Bu anlaşmalara uyulmaması bölgede güven eksikliğinin olduğunu ve uluslararası ilişkilerde henüz evrensel standartların oluşmadığını ortaya koymuştur. Bu karşılıklı güven eksikliği Seyhun (Siri Derya) Nehri'nin sularını kullanan ülkeler arasındaki ilişkileri germiştir. SSCB Dönemindeki merkezi planlamanın uygulamada eksik kalan enerji ayağı bugün bölgedeki işbirliği için su ve enerji kaynaklarının birlikte ele alınması gerekliliğini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede Kazakistan Kırgızistan'a petrol ve kömür gibi enerji kaynakları vererek yılın istediği dönemde su alma konusunda anlaşmalar yapmıştır. Aslında tam olarak uygulamaya konulmaması da bu yaklaşım bölge ülkelerinin çözüme tümüyle uzak olmadıklarını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Özbekistan gerek nüfusu gerekse su ihtiyacı nedeniyle bölgede su diplomasisi yapılırken ikna edilmesi gereken en önemli aktör ülke pozisyonundadır. Bölgede liderliği düşünen Özbekistan'ın daha çok güç ilişkisi üzerinden yürüttüğü komşularıyla ilişkilerinde yeni cumhurbaşkanının göreve gelişinden sonra daha mutedil ve işbirliğine açık olması umutları arttırmaktadır. Örneğin Özbekistan'ın daha mutedil davranmasıyla Rogun Barajında 25 yıllık bir gecikme ile de olsa enerji üretimine başlanabilmesi, Bölge Hidropolitiği için çok önemli bir adım olmuştur. Konuya Orta Asya'daki su sorunu çerçevesinde bakıldığında Aral Gölü Havzası'nda ve Orta Asya'daki su (yönetimi) sorununun çözümünün zamana ihtiyacı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu süre içinde bölgede

su sorununun artmasına uluslararasılaşmasına izin verilmemelidir. Bu konuda Orta Asya ülkelerinin bölge ölçeğindeki su projeleri için işbirliği arayışları önemlidir. Ancak bundan daha önemli olan husus bu ülkelerin kendi coğrafyalarında suyun daha verimli kullanılması ve problemin artmaması için ne yapmaları gerektiğidir.

Bölgede enerji-su ilişkisi üzerinden oluşan gerilimlerin azaltılması için en temel yol ülkelerin karşılıklı bağımlılıklarında artış sağlanması ve “Bölgesel Ölçekli Kalkınma Projelerinin” geliştirilmesi olarak görünmektedir.

Kaynakça

- Brzezinski, Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası*, Sabah Kitapları, İstanbul 1998.
- Chait, Elisa. International Water Resources Association. *Water Politics of Syr Darya Basin, Central Asia: Question of State Interests*. <http://www.envsec.org/centasia/proj/ferghana/reports/Chait.pdf>
- Hudson, V. M. -Vore, C. S., Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi. (Derleyenler Erol Göka-Işık Kuşçu), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2002.
- Erkal, Mustafa. Zihinlerdeki belirsizlikler: Etniklik ve Kimlik, Türkiye ve Siyaset Dergisi, Sayı: Kasım-Aralık 2001.
- Kara, Hasan. “Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri” Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, Cilt: VI, Sayı 1, Sayfa: 101-109, İZMİR 2006.
- Karaev, Zainiddin “Water Diplomacy in Central Asia” The Middle East Review of International Affairs. MERİA Volume 9, No. 1, Article 5 -March 2005
- Lowi, Miriam. *Water and Power: The Politics of a Scarce Resource in the Jordan River Basin*. New York: Cambridge University Press, 1993, p. 10.
- Özey, Ramazan, *Türk Dünyası*. Özeğitim Yayınları No: 11 İstanbul 1996.
- Shalpykova, Gulnara. “Water Disputes in Central Asia: The Syr Darya River Basin” Master Thesis In International Relations At The International University Of Japan 2002
- Uslu, K., Öngel .V,Sözen .İ,2011 “Aral Gölü Havzasındaki Su Kaynaklarının Orta Asya Ülkelerinin Sürdürülebilir Büyümelerine Etkisi” Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi Yıl:2011 Cilt XXX. Sayı: 1 s. 141-162
- Yıldız, Dursun, 2011 a Orta Asya'nın Stratejik Suları. Truva Yayınları. 2011 İstanbul
- Yıldız, Dursun, 2011 b Orta Asya'nın Saatli Bombası: Su Sorunu. Truva Yayınları. 2011 İstanbul
- Yılmaz, Meşküre “Orta Asya’ da Çözülmesi Kaçınılmaz Demokratikleşme Sorunu “ÖNGÖRÜ / TAHLİL, 2010. <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgecel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/orta-asya-da-cozulmesi-kaciniilmaz-demokratikleşme-sorunu>
- Diagnostic Report On Water Resources In Central Asia <http://www.cawater-info.net/library/eng/water-eng.pdf>

